

UNIVERZA V LJUBLJANI
PEDAGOŠKA FAKULTETA

Ina Kreft Toman

ODRAŠČANJE V IZVENDRUŽINSKI VZGOJI KOT
DEJAVNIK BREZDOMSTVA

Magistrsko delo

Mentor:

Redni prof. dr. Bojan Dekleva

Ljubljana, 2016

Povzetek

Raziskave kažejo, da je med brezdomnimi neporocionalno visok delež tistih, ki so del odraščanja preživeli v izvendružinski vzgoji. Zato je potrebno, da se vprašamo, kako sta pojava brezdomnosti in izvendružinska vzgoja povezana med seboj.

V teoretičnem delu sta predstavljena pojma brezdomnost in izvendružinska vzgoja ter izsledki raziskav na tem področju. Otroci in mladostniki so nameščeni v izvendružinsko vzgojo zaradi razmer neprimernih za rast in razvoj v matični družini, obenem pa se jih večina po zaključenem bivanju vrača domov. Širša družbena slika kaže, da je osamosvojitve težka za vse mlade, saj je stanovanj za najem premalo, premalo je zaposlitev in tako vse več mladih ostaja pri starših do poznih dvajsetih let ali še dlje. Mladi, ki so bili v izvendružinski vzgoji, se osamosvajajo v času polnoletnosti, bistveno bolj zgodaj od vrstnikov. Raziskave kažejo, da so kot odrasli manj zdravi, imajo več težav na duševnem področju, so pogosteje brezdomni in prejemniki socialne pomoči. Obstoječi programi pomoči v Sloveniji ne zadoščajo potrebam ranljive skupine mladostnikov na prehodu iz izvendružinske vzgoje v samostojnost. Posamezne institucije samoiniciativno izvajajo podpustne programe, vendar ne obstaja skupen sistematičen, finančno in materialno podprt program na državni ravni.

Skozi intervjuje osmih oseb, ki so imele tako izkušnjo odraščanja v izvendružinski oskrbi kot tudi brezdomstva, se se v raziskavi njihove zgodbe spletejo v pripoved o področju med dvema oblikama izključenosti in posledicami le-te.

Ključne besede: Marginalne skupine, izvendružinska vzgoja, brezdomnost, prehodne nastanitvene možnosti, mladi, ki zapuščajo izvendružinsko vzgojo

Abstract

Research shows that there are disproportional numbers of those having grown up in state care among the homeless. That leads us to the necessary question of how those two are interlinked.

In theoretical part homelessness and growing up in state care are explained and research in this area is presented. Children and youth are placed in out of family care on grounds of their families being unsupportive of their development and growth. On the other hand most return to their families upon aging out of care. Gaining independence is hard for most young people today considering wider social context. Not enough apartments for rent are available and not enough jobs are available, so many young people have no choice but to stay with their parents into their late twenties and beyond. Youth care leavers usually become independent when turning of full age, which is considerably earlier than their peers. Research shows that as adults they are less healthy, have more frequent mental health issues, are more prone to experience homelessness and are more often receivers of financial aid. Some institutions in Slovenia develop programs for youth leaving care, but there is a lack of state led, systematically and financially supported program.

Eight different stories, told by people who have experienced both out of family care and homelessness, tell us a tale of a place in between two forms of exclusion and the consequences it brings.

Keywords: Marginal groups, out of family care, homelessness, temporary transient accommodation, care leavers.

Kazalo

Uvod	5
Teoretično ozadje	7
Mladi v izvendružinski vzgoji – potencialni brezdomni	7
Izvendružinska vzgoja - zgodovina skrbi za otroke brez (funkcionalne) družine.....	8
Statistični podatki o mladih v izvendružinski vzgoji	11
Značilnosti družin otrok in mladostnikov s čustvenimi in vedenjskimi težavami	16
Prehod v samostojnost.....	20
Prehodno obdobje osamosvajanja mladih	20
Posebnosti osamosvajanja mladih v izvendružinski vzgoji	21
Brezdomnost in povezave z izvendružinsko vzgojo	28
Pojem brezdomnosti	28
Pojav brezdomnosti v Sloveniji.....	33
Ocene števila in stroškov.....	36
Mladi brezdomni v Sloveniji – značilnosti, raziskave	38
Predlogi za področje brezdomstva in prehoda iz izvendružinske oskrbe.....	41
Obstoječi programi nastanitvene podpore v Sloveniji	42
Predlagane rešitve na področju brezdomstva, brezdomstva mladih in prehoda iz izvendružinske vzgoje	45
Predlogi za oblikovanje metod prehoda in nadaljnjo politiko.....	49
Zgledi iz tujine	52
Zaključek teoretičnega dela.....	57
Empirični del	60
Opredelitev problema in namen raziskovalnega dela	60
Raziskovalna vprašanja	60

Metodologija	61
Instrument za zbiranje podatkov	62
Vzorec	62
Opis postopka zbiranja podatkov	65
Postopek obdelave podatkov	66
Analiza intervjujev in rezultati	68
Analiza nekaterih kod.....	76
Družina	76
Varovalne in ogrožajoče lastnosti (+, -)	79
Osamljenost in pripadnost.....	84
Začaran krog.....	86
Vizija.....	88
Razlike med intervjuvanci glede na spol, starost, vrsto in čas obravnave	90
Značilni trenutki in okoliščine prehoda iz domnosti v brezdomnost	93
Kritična področja spoprijemanja ob odhodu iz izvendružinske vzgoje v samostojnost...	99
Pomen, oškodovanosti in koristi institucionalnih obravnav.....	102
Ocena pomoči ob osamosvajanju z vidika institucij ter časovne značilnosti nudenja pomoči.....	104
Interpretacija rezultatov.....	109
Sklep.....	119
Literatura	122

Uvod

Ali je torej izvendružinska vzgoja dejavnik brezdomstva in na kakšen način pojava vplivata eden na drugega? To je izhodiščno vprašanje.

V teoretičnem delu skozi pregled teoretičnih spoznanj na področju brezdomstva in izvendružinske vzgoje pojma definiramo in problematiziramo. Skozi prikaz zgodovine skrbi za otroke brez primerne družine se pokaže, da gre za spreminjajoče se družbeno polje tako po značilnosti posameznikov, ki se znajdejo znotraj definicije, kot po spreminjanju pogleda družbe na to skupino. S statističnimi podatki smo osvetlili številčnost pojava v Sloveniji, tako na področju brezdomstva kot na področju otrok in mladostnikov zaupanih v izvendružinsko oskrbo. Pri brezdomnih ugotavljamo, da je definicija široka in zajema mnoge skrite in vidne oblike. Ena od skritih oblik so osebe pred odpustom iz institucije in s tem tudi mladostniki, ki so na prehodu v samostojnost iz izvendružinske vzgoje. Osamosvajanje, kot obdobje po mladosti, je oteženo zaradi širših družbenih okoliščin za vse mlade in le-ti tako ostajajo dlje v odvisnosti od staršev in bližnjih. Situacija je tako še bolj otežena za mladostnike, katerih družine so manj funkcionalne in se nimajo na koga opreti ob prehodu v samostojnost.

Prikazane so nekatere obstoječe rešitve in predlogi za oblikovanje nadaljnjih rešitev na tem področju. Obenem pa ugotavljamo, da na specifičnem področju osamosvajanja iz državne skrbi še ni bilo narejeno dovolj raziskav in da programi na področju poodpustne skrbi in podpore v Sloveniji ostajajo samonikli posamezni poskusi ter da skupna strategija na ravni države ne obstaja, vendar se kaže potreba po njej.

V empiričnem delu je prikazano osem intervjujev oseb, ki so ali so bile brezdomne in so mladost preživele v izvendružinski oskrbi: rejništvu, stanovanjski skupini, mladinskem domu ali vzgojnem zavodu. Zanimalo nas je, katera so kritična področja posameznikovega spoprijemanja z razvojnimi nalogami v času odhoda iz vzgojnega zavoda v samostojno življenje, kako ocenjujejo pomoč, ki so jo v času osamosvajanja dobili od institucij in kako se je ta pomoč odvijala časovno in kako intervjuvanci ocenjujejo pomen svojih institucionalnih obravnav in katere koristi ali oškodovanosti pripisujejo institucionalni obravnavi. Poleg tega so na osnovi polstrukturiranega intervjuja, kjer smo sledili zgodbi intervjuvanca, in preko pristopa induktivnega kodiranja, prišli na plano še drugi pomembni vidiki, ki se povezujejo s

področjem: družina, koristne in ovirajoče lastnosti (med temi še posebej izpostavljena osamljenost v povezavi s pripadnostjo), vidiki začaranega kroga ter vizija za prihodnost.

Namen dela je proučiti in odpreti vprašanja na področju prehoda iz izvendružinske vzgoje v samostojnost, ki naj ne bi vodila v brezdomnost. Čeprav je naloga teoretična in raziskovalna, pa vendarle vsebuje akcijsko komponento. Opozoriti želi na problematičnost prehoda iz rejništva ali institucije v samostojnost v okviru danosti družbenih okoliščin in tlakovati pot spremembam.

Teoretično ozadje

Mladi v izvendružinski vzgoji – potencialni brezdomni

V magistrski nalogi bom iskala in opazovala povezave in prepletanja med izvendružinsko vzgojo in brezdomstvom. Oba pojma bosta podrobno pojasnjena kasneje. Na tem mestu bi želela le razjasniti uporabo termina »izvendružinska vzgoja«, ki ga bom za potrebe te naloge razumela kot vzgojo in skrb za vse otroke, ki so iz matičnih družin oddani v varstvo države: otroke in mladostnike v rejništvu, mladinskih domovih, vzgojnih zavodih in stanovanjskih skupinah. Gre za skupino otrok, ki prihajajo iz družin, kjer jim niso bile zagotovljene ustrezne razmere za zdrav razvoj in imajo pogosto posledice na čustvenem, vedenjskem in socialnem področju.

Tako brezdomnost kot izvendružinska vzgoja sta družbena pojava. Oblikuje in definira ju njuna družbenost, povezanost z drugimi sistemi, ki z njima soobstajajo. Obe skupini – brezdomci in otroci brez staršev – sta obravnavani s strani države. Včasih se nam to, vpetim v družbo in kulturo, zdi povsem samoumevno. Toda ali je res? Zakaj so nekatere skupine oseb bolj kot druge obravnavane od države in se znajdejo v institucionalnih sistemih? V smislu Foucaultovih (1984) analiz totalitarnih institucij govorimo o sodobni državi kot državi nadzorovanja. Renata Salecl v knjigi »Disciplina kot pogoj svobode« (1991) govori o simboličnem, travmatičnem mestu v družbi, ki ga zasedajo marginalne skupine. Pravi, da si država samoumevno jemlje pravico nadzorovati problematična mesta v družbi, tako imenovane družbene probleme. V družbi obstajajo travmatična mesta, ki so definirana kot družbeni problemi in so jim pripisani pomeni nevarnega, sprevrženega, zlobnega. Osebe, ki v določenem času in prostoru zasedajo ta travmatična mesta, se znajdejo v totalnih institucijah v imenu normalizacije skupin z družbeno neprimernimi lastnostmi. Ta mesta pa sama po sebi ne vsebujejo takih lastnosti, temveč se jim jih pripiše kot simbolu realnega. Objekti sodobnih nadzorovalnih institucij (npr. otrok, norec, zločinec) dobijo pomen šele iz simbolizacije. Dovoljenje normalizirati ljudi daje družbi možnost iskanja zla in s tem povezano nenehno iskanje grešnega kozla. V svojem razmisleku želim pogledati na družbeno mesto brezdomnosti in izvendružinske vzgoje ob upoštevanju tega, da gre za družbeno definirano pojava, ki oba zavzemata simbolni mesti v družbi.

Izvendružinska vzgoja - zgodovina skrbi za otroke brez (funkcionalne) družine

Prvo distanco vzpostavljajoče vprašanje je, kako so na otroke brez staršev ali brez doma in na izvendružinsko skrb zanje gledali v preteklosti?

V srednjem veku se je prvič oblikovala sistematična skrb države oziroma mesta za pomoči potrebne kot predhodnica današnjih skrbstvenih sistemov. Pred tem so za otroke poskrbeli znotraj družinskih ali skupnostnih vezi, ni pa bilo sistematične skrbi zanje. V srednjem veku so skupnostno skrb razumeli kot omogočanje hrane in zatočišča ter molitve, kar pa še ni vključevalo vzgoje in izobraževanja. Kot pomoči potrebne so prepoznali dve kategoriji otrok; otroke sirote in otroke revnih staršev. Otroke revnih so obravnavali skupaj s starši v mejah deljenja pomoči ubogim. Otroci so pogosto beračili s starši. Za otroke brez staršev so ustanavljali sirotišnice oziroma najdenišnice. Zaradi visoke smrtnosti dojenčkov v sirotišnicah, so jih - če je bilo mogoče - najprej pošiljali do jiljam na deželo in jih šele po petem ali šestem letu sprejeli nazaj v ustanove. V slovenskem in bližnjem evropskem prostoru, so v času karolinške dinastije v 8. stoletju razvili ustanove imenovane hospitale. V 14. stoletju je bil zgrajen tudi ljubljanski hospital, imenovan špital. Hospitali so bile ustanove za vse skupine, ki so bile ocenjene kot pomoči potrebne. Tako so si v njih poiskali zatočišče najdenčki, sirote, telesno in duševno bolni, ostareli, berači. V času karolinške dinastije je morala imeti vsaka škofija svoj hospital. Kasneje se je ustanavljanju pridružilo tudi plemstvo v vnemi pokazati svojo vero, ter mestne oblasti. Vsi hospitali, ne glede na ustanovitelja, so bili vodeni na osnovi krščanske miselnosti in v njih je imela vodstveno vlogo duhovščina. Življenje v hospitalih je močno spominjalo na samostansko. V duhu srednjeveškega prepričanja, da se plemič rodi kot plemič in tlačan kot tlačan, o poučevanju ni bilo govora. Edini pouk je bil verski. Pravila so bila stroga in molitve obvezne. Skupnostno skrb so razumeli kot omogočanje hrane in zatočišča ter molitve, brez potrebe po vzgoji in izobraževanju. (Ciperle in Skalar, 1987)

Humanizem in renesansa sta prinesla spremembe na področju izobraževanja. Španski humanist Juan Luis Vives, ki je živel v letih 1492-1540, se je ukvarjal s problemi revščine in beračenja. Vives (1526, po Ciperle in Skalar 1987) je pripravil predlog reform skrbstva ubožnih, kjer predlaga, da se beračenje ukine. Zavzemal se je za načrtno posvetitev vsakemu primeru, kjer bi bil cilj vzgoja za delo. Pozornost je usmeril predvsem na otroke in celo

pozval, da naj jih po potrebi tudi odstranijo iz družinskega okolja. Meni, da je mladino potrebno prisiliti k delu. Sirote naj nastanijo v posebnem špitalu, kjer naj jih do šestega leta vzgajajo ženske, potem pa naj jih dajo v šolo, kjer se naj naučijo rokodelstva, osnov branja in pisanja ter krščanskih vrednot. Take šole bi bile namenjene tudi ubožnim otrokom. Njegovo delo je vzbudilo izredno zanimanje, prevode in polemike. Cerkev je odločila, da naj imajo pravico do beračenja samo posebni primeri, ki se jim za to izda dovoljenje. Ustanove, kot so hospitali, so se začele spreminjati v bolj delavne ustanove, kjer je bila oskrba brez dela rezervirana samo za popolnoma nemočne. V 16. stoletju so v duhu merkantilistične gospodarske politike po Evropi gradili manjše delavnice za vse otroke, ki jim starši niso mogli plačati izučitve poklica. Delavnice so vodile ženske, ki so jih učile tekstilnih obrti, branja in pisanja. V primeru lenobe so jih telesno kaznovale, grozil pa jim je tudi zapor. Od 16. stoletja dalje so pod vplivom reformacije tudi v sirotišnicah in hospitalih otroke učili branja in pisanja. Za uboge so celo gradili zavode za prisilno delo, katerih namen je bil izkoreniniti beračenje in zagotoviti delovno silo za manufakture kapitalizma. Tam so predli predivo, krtačili platno, pletli in opravljali podobna dela. Namen je bil voditi ljudi k delu in moralnemu poboljšanju. V zavodu so se tiščali skupaj ljudje vseh starosti. Šele v drugi polovici 19. stoletja je bila prvič podana zahteva, da se ljudi loči po starosti, čeprav prostorskih pogojev za ločitev marsikje ni bilo. (Ciperle in Skalar, 1987) Tako postanejo ustanove, ki so bila prej zgolj zatočišča, prostor učenja za delo in za preganjanje beračenja. Še vedno pa skrb za mlade poteka v ustanovah, kjer so na istem prostoru zbrani ljudje različnih starosti in značilnosti, ki jih povezuje le to, da so definirani kot pomoči potrebni.

V začetku 20. stoletja je bila skrb za tako imenovane zanemarjene otroke v rokah sodišč. V slovenskem prostoru se je za izboljšanje pogojev zavzemal mladinski sodnik Fran Milčinski, ki je zahteval, da se mladino popolnoma izloči iz kaznilniške delavnice ter se jih namesti v vzgajališče. Leta 1908 je deželni odbor izdal odločbo, da naj se vse dečke do štirinajstega leta starosti da v salezijanski zavod na Rakovniku. Leta 1909 je pobiljševalnico spremenil v vzgajališče. Takrat so mladostnike poimenovali gojenci. Pazniki so morali nositi civilne obleke. Splošne razmere so se izboljšale. Odpuščenim gojencem so morali priskrbeti delo in jih spremljati še nekaj časa po odpustu. (Ciperle in Skalar, 1987) V Državi Srbov, Hrvatov in Slovencev je bil leta 1919 ustanovljen državni oddelek za zaščito otrok, katerega naloga je bila pomagati ogroženim otrokom in mladini. Leta 1929 je bil sprejet nov zakonik, ki je določal, da otroci do štirinajstega leta ne smejo biti kaznovani, do sedemnajstega leta pa se

jim izreka vzgojne ukrepe - izročitev zavodu ali poboljševalnici. V vzgojni zavod jih je sodišče napotilo za dobo od enega leta do največ enaindvajsetega leta starosti, v zavod za poboljševanje pa najmanj od tri do deset let. Vendar pa ti zakoni še niso resnično spremenili stanja, ki je ostalo bolj ali manj nespremenjeno. (Ciperle in Skalar, 1987; Jagodič, 1988) Skrb za otroke je bila tako uzakonjena in dvignjena na državno raven. Iz prvotno le bivališč so se oblikovala vzgajališča. Poleg priprave za delo so ti zavodi želeli nuditi tudi vzgojo, ki je bila sprva le prenos vzgoje iz okolja.

Ko je vzgoja vstopila v področje skrbi za mladino, se je začela kazati ideja o skupnih smernicah vzgoje. Smernice zapisane leta 1987 v knjigi Vzgojni zavodi (Cimperle in Skalar, 1987:64, 65) so od zaprtosti zavodov prešle k večji odprtosti, od izolacije k integraciji zavodov v lokalno okolje, od avtorskim k demokratičnim odnosom, od represivnosti k večji permisivnosti, od kaznovalne naravnosti k uporabi pozitivnih vzgojnih vodil, od disciplinsko – nadzorne vloge vzgojitelja k vzgojno - korektivni vlogi, od objektivnega k subjektivnemu položaju gojenca, od individualizma in totalitarizma k dialektično enovitem razumevanju posameznika in skupine ter od moralističnega pogleda na moteče vedenje k interventno – terapevtskim stališčem. Spreminjanje načel nam pokažejo načela naštetega leta 1995, torej 8 let kasneje. Vzgojna načela so načelo sočasnega in usklajenega vzgojnega, kompenzacijskega in korektivnega delovanja, načelo uravnavanja in aktivne vloge otrok in mladostnikov, načelo koedukacije, načelo zmanjševanja velikosti, načelo diferenciacije in individualizacije, načelo demokratičnosti, načelo odprtosti in načelo normalizacije. Pričelo se je obdobje poudarjanja pomena vzgoje, oblikovanje skupnih smernic vzgoje in že tudi preoblikovanje le teh. (Skalar, 1995)

Iskanje alternativnih rešitev je v postmoderni praksi pripeljalo do razmaha in razvoja rejništva in stanovanjskih skupin. (Skalar, 1998; Skalar, 2000) Trede (1998) je spremljal dolgoročne trende razvoja zavodske vzgoje v Evropi in pri tem ugotavljal, da gre razvoj v smeri razvijanja zavodom vzporednih oblik, kot so ambulantne oblike zdravljenja in rejništvo, k razvoju kratkotrajnejših namestitev, k intenzivnejšemu delu s starši in k večji vpletenosti socialnega okolja v potek institucionalnih programov. Institucionalne spremembe prinašajo bolj raznolike vrste in oblike pomoči ter umeščanje pomoči v neposredno življenjsko okolje.

Na koncu pregleda razvoja samih zavodov in smernic dela z mladino v zavodih, lahko zaključim, da se s pretekom časa dogajajo tako spremembe miselnosti kot se tudi spreminja populacija.

Statistični podatki o mladih v izvendružinski vzgoji

Otroci in mladostniki, ki potrebujejo izvendružinsko vzgojo, so lahko nastanjeni v zavodih ali v rejniških družinah. Posebna skrb je, kot je razvidno iz seznama njim namenjenih zavodov, namenjena otrokom brez staršev ali s starši, ki trenutno niso sposobni skrbeti zanje, otrokom s težavami v duševnem ali telesnem razvoju, gluhim in naglušnim, slepim in slabovidnim, kronično bolnim in tistim s čustvenimi in vedenjskimi težavami. Zavodi za otroke in mladostnike s čustvenimi in vedenjskimi težavami v Sloveniji, navedeni na spletnih straneh Ministrstva za izobraževanje, znanost in šport, so:

1. Vzgojno izobraževalni zavod Višnja gora
 2. Zavod za usposabljanje invalidne mladine Kamnik
 3. Vzgojni zavod Kranj
 4. Mladinski dom Malči Beličeve Ljubljana
 5. Zavod za gluhe in naglušne Ljubljana
 6. Mladinski dom Jarše Ljubljana
 7. Zavod za slepo in slabovidno mladino Ljubljana
 8. Zavod za vzgojo in izobraževanje Logatec
 9. Center za sluh in govor Maribor
 10. Vzgojni zavod Slivnica pri Mariboru
 11. Mladinski dom Maribor
 12. Vzgojno izobraževalni zavod Frana Miličinskega Smlednik
 13. Splošna bolnišnica dr. Franca Derganca
 14. Oddelek za invalidno mladino Stara gora
 15. Vzgojno izobraževalni zavod Veržej
- (Seznam zavodov za otroke in mladostnike s posebnimi potrebami, 19.5.2016)

Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije je bilo leta 2013 v domsko oskrbo vključenih 1332 otrok s posebnimi potrebami, leta 2014 pa 1 272. Ta številka zajema vse otroke in mladostnike nastanjene v 28 institucijah oziroma 29 institucijah v letu 2013. Te institucije so centri za usposabljanje in varstvo, domovi za otroke s funkcionalnimi in intelektualnimi motnjami ter vzgojni, prevzgojni in mladinski domovi.

Tabela 1: Ustanove za nastanitev, usposabljanje, izobraževanje in varstvo otrok in mladostnikov s posebnimi potrebami v Sloveniji, leta 2014, (SURS, 19. 5. 2016)

Ustanove za nastanitev, usposabljanje, izobraževanje in varstvo otrok in mladostnikov s posebnimi potrebami	2014
Skupaj	28
Centri za usposabljanje, delo in varstvo	5
Domovi za otroke s funkcionalnimi in intelektualnimi motnjami	12
Vzgojni, prevzgojni in mladinski domovi	11

Otroci in mladostniki s posebnimi potrebami so razdeljeni po kategorijah v šest skupin, kot je razvidno iz tabele.

Tabela 2: Otroci in mladostniki s posebnimi potrebami v domskem varstvu po vrsti motnje, Slovenija (SURS, 19. 5. 2016)

	2013	2014	Letna sprememba
	število		%
Skupaj	1.332	1.272	-4,5
Z zmernimi, težjimi ali težkimi motnjami v duševnem razvoju	427	433	1,4
Z lažjimi ali zmernimi motnjami v duševnem razvoju	216	181	-16,2
Slepi in slabovidni	18	19	5,6
Gluhi in naglušni	45	49	8,9
Gibalno ovirani	216	208	-3,7
S čustvenimi in vedenjskimi motnjami	410	382	-6,8

Nazoren je podatek, koliko je srednješolcev, torej mladostnikov. V letu 2013 jih je bilo 468, v letu 2014 pa 433. (SURS, 19. 5. 2015) Podatek, koliko jih zaključuje srednješolsko obveznost, ni vključen. Obenem pa je potrebno poudariti, da gre tukaj za populacijo srednješolcev z različnimi težavami, katerih domačih razmer ne poznamo oziroma ne moremo sklepati, da nimajo kam po odhodu iz zavoda. Samo pri skupini z vedenjskimi in čustvenimi motnjami, torej 410 mladih, lahko upravičeno sklepamo, da prihajajo iz neprimernih domačih razmer. (Kranjčan, 2003)

Leta 2013 je bilo v Sloveniji torej v institucionalnem varstvu 410 otrok in mladostnikov s čustvenimi in vedenjskimi motnjami, od tega 157 deklet, leta 2014 pa 382. V teh številkah so zajeti mladostniki v mladinskih domovih, vzgojnih zavodih in prevzgojnem zavodu, torej v enajstih ustanovah. Od 410 nastanjenih v institucijah leta 2013 jih je 177 zapustilo zavod in od teh se jih je 141 vrnilo k staršem, skrbnikom in rejnikom. Od teh 141 jih je 43 zapustilo mladinski dom - gre predvidoma za mlajše otroke. 98 jih je zapustilo vzgojni zavod ali prevzgojni dom - gre predvidoma za mladostnike. (SURS, 19. 5. 2016)

Tabela 3: Otroci in mladostniki, ki so v letu 2013 zapustili zavode (SURS, 19. 5. 2016)

Otroci in mladostniki, ki so od 1. 1. 2013 do 31. 12. 2013 zapustili zavod	177
Odšli k staršem, skrbnikom, rejnikom	141
Napoteni v drug vzgojni zavod	12
Napoteni v stanovanjsko skupino	11
Napoteni v prevzgojni dom	7
Drugo	6

Za primerjavo lahko pogledamo podatke iz let 2009, 2011 in 2013. Iz njih je razvidno, da se visok delež mladostnikov, ki se iz zavodov vračajo domov, ni bistveno spremenil. 77,7% mladih v letu 2009, 79,1% v letu 2011 in 77,7% se jih je v letu 2013 iz institucije vrnilo domov.

Tabela 4: Odhodi domov iz vzgojnih zavodov, prevzgojnega doma in mladinskih domov (SURS, 19. 5. 2016)

Leto	Število vseh nastanjenih	Zapustilo zavod v tem letu	Odšli domov k staršem, rejnikom, skrbnikom (procenti)
2009	401	179	139 (77,7%)
2011	379	201	159 (79,1%)
2013	410	177	141 (79,7%)

Zanimiv podatek, ki pa ni na voljo pri SURSu, bi bil, koliko časa so otroci in mladostniki v trenutku odhoda iz zavoda preživeli v izvendružinski vzgoji. Morda nam nekoliko lahko osvetli odgovor tabela, kjer so navedeni časi bivanja za vse otroke mladostnike, ki so bivali v zavodu. Iz nje je razvidno, da je bilo v mladinskih domovih, vzgojnih zavodih in prevzgojnem domu 167 oseb nastanjenih v tem zavodu manj kot eno leto, 113 od leta do dveh let in 130 več kot dve leti.

Tabela 5: Otroci in mladostniki po trajanju bivanja v zavodu v letu 2013 (SURS, 19. 5. 2016)

Otroci in mladostniki po trajanju bivanja v zavodu	
3 mesece ali manj	42
4–6 mesecev	50
7–12 mesecev	75
13–18 mesecev	59
19–24 mesecev	54
25 mesecev ali več	130

Zgornji statistični podatki zajemajo otroke in mladostnike v zavodih. Za temo raziskave pomembna skupina so otroci in mladostniki v rejništvu, ki so tudi v celodnevni skrbi države in katerih razlogi za namestitev so prav tako družinske narave. Po podatkih s spletne strani Ministrstva za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti je bilo aprila 2016 v rejništvu 979 otrok nastanjenih pri 569 rejnikih in rejnicah. (Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, 19. 5. 2016)

Tabela 6: Podatki o otrocih/osebah v rejništvu v aprilu 2016 (Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, 19. 5. 2016)

Število otrok/oseb v rejništvu	Skupaj	979
	Deklic	513
	Dečkov	466
Število otrok, nameščenih v družine, ki izvajajo rejniško dejavnost kot sorodniki	232	

Tabela 7: Podatki o rejnicah in rejnikih v aprilu 2016 (Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, 19. 5. 2016)

Število rejnic in rejnikov z dovoljenjem za izvajanje rejniške dejavnosti	Skupaj	694
	Rejnic	615
	Rejnikov	79
Število rejnic in rejnikov, ki izvajajo rejniško dejavnost kot poklic	113	
Število rejnic in rejnikov, pri katerih so trenutno nameščeni otroci	569	
Število rejnic in rejnikov, pri katerih trenutno ni nameščenih otrok	125	
Število prostih mest pri rejnicah in rejnikih	146	

Iz statističnih podatkov je razvidno, da je otrok, vključenih v institucije, nekaj več kot tisoč. V rejništvu je bilo v aprilu 2016 979 otrok. Če vzamemo za primerjavo otroke in mladostnike v zavodu leta 2013, jih je bilo v zavodih 1332, od tega 468 srednješolcev. Od tega je bilo v zavodih za otroke in mladostnike s čustvenimi in vedenjskimi motnjami v letu 2013 nastanjenih 410 otrok in mladostnikov. V tem letu jih je 177 zapustilo institucije, od tega jih je odšlo domov k staršem, rejnikom ali skrbnikom 141 ali 79,7%. Teh števil ne moremo kar sešteti, saj ni nujno, da imajo vsi posamezniki znotraj nje težave z nastanitvijo po zaključku šolanja in polnoletnosti. Obenem pa je to številka, ki prikaže, koliko otrok in mladostnikov je v skrbi države. Če seštejemo tiste v zavodih za otroke in mladostnike s čustvenimi in vedenjskimi težavami in tiste v rejništvu, dobimo število posameznikov, ki bi

potencialno lahko imeli težave z nastanitvijo po osamosvajanju. Žal tega tu ne moremo narediti, ker so mi bili dostopni podatki iz različnih let.

Vprašanje, ki se mi zastavlja, je: kam se vračajo?

Značilnosti družin otrok in mladostnikov s čustvenimi in vedenjskimi težavami

Mladostnike in otroke v izvendružinsko vzgojo usmeri Center za socialno delo na podlagi ocene ogroženosti otroka. Pomemben del ocene je stanje v njegovem domu oziroma družini. (Ministrstvo za delo, družino, socialne zadeve in enake možnosti, 19. 5. 2016)

Najaktualnejša raziskava mladostnikov in otrok v zavodski namestitvi je bila izvedena leta 2001 v okviru doktorske disertacije Mitje Krajnčana z naslovom Analiza kriterijev oddaje otrok in mladostnikov v vzgojne zavode (2003). V raziskavi se sprašuje po razlogih, ki vplivajo na odločitev, da sodišče ali center za socialno delo otroka namesti v vzgojni zavod. S pomočjo vprašalnika doseže strokovne delavce na področju mladinskega skrbstva v okviru slovenskih centrov za socialno delo in vzgojitelje v slovenskih zavodih, ki jih sprašuje po strukturi družin v zavod oddanih mladostnikov, pomembnih vidikih pri oddaji, glavnih vzrokih čustvenih in vedenjskih težav kot kriteriju za oddajo ter išče statistično pomembne razlike med delavci na centrih in vzgojitelji. Proučevana populacija je 83 strokovnih delavcev zaposlenih v 61 CSD na področju obravnav mladostnikov, 161 vzgojiteljev v vzgojnih zavodih in 420 otrok in mladostnikov. (Krajnčan, 2003)

K razumevanju problematike vračanja v domače okolje prispeva podatek o primernosti stanovanja, kjer je mladostnik doma. Ocenjujejo da jih približno 40% doma živi v podpovprečnih, neustreznih razmerah. Dobra polovica živi v ustreznih in samo 3% v nadpovprečnem stanovanjskem okolju. Iz tega lahko sklepamo, da se jih 40% tudi vrača nazaj domov v razmere neustrezne za bivanje, če se stanovanjska slika v času otrokovega bivanja ne spremeni. (Krajnčan, 2003)

Fizične primernost stanovanja za bivanje je pomemben dejavnik. Še pomembnejši pa je, v kakšni družini živi otrok. Ali mu ta družina nudi varnost in toplino ter s tem golo stanovanje

spreminja v dom? Struktura družin mladostnikov v zavodih je razvidna iz spodnje tabele, ki temelji na odgovorih vzgojiteljev. Odgovori vzgojiteljev in delavcev na CSD se ne razlikujejo bistveno, zato navajam samo slednje.

Tabela 8: Družina mladostnika (Krajnčan, 2003: 116)

VZ (vzgojitelji op.)	Frekvenca	Odstotki
Rodna družina	141	42,3
Rodna mati	56	16,8
Rodni oče	16	4,8
Rodna mati + očim	41	12,3
Rodni oče + mačeha	11	3,3
Rodna mati + partner	23	6,9
Živeči oče + partnerica	4	1,2
Rodna mati + sorodniki	10	3,0
Rodni oče + sorodniki	1	,3
Posvojitelji	3	,9
Rejniki	18	5,4
Stari starši	7	2,1
Ne vem	2	,6
Skupaj:	333	100,0

Če pogledamo bolj pogoste odgovore in jih združimo, vidimo da 42,3% otrok prihaja iz matične družine, kjer živi z očetom in materjo. 21,6% jih živi v družini z enim staršem. Malo več, 23,7%, jih živi z materjo ali očetom in novim partnerjem oziroma partnerko. 3,3% jih živi s staršem pri sorodnikih in 2,1% pri starih starših, 5,4 % jih živi z rejniki. (Krajnčan, 2003) Vidimo, da otroci in mladostniki živijo v različnih družinah. Vendar nam samo ta podatek še ne pove ničesar o kvaliteti družinskega življenja.

Bolj ključen je podatek, s kašnimi težavami so se in se še srečujejo v matični družini. Krajnčan (2003) ugotavlja, da je bilo 80% družin že pred oddajo v vzgojni zavod v stiku s CSD. Najpogostejša razloga obravnave sta: pri 44,2% težave otroka in pri 36,7% težave v družini. 2,5% pa jih prvič pride v stik z CSD zaradi težav sorojencev. Zgovorna sta še dva podatka. 27,3% družin je imelo stik s centrom za socialno delo že v prejšnji generaciji. In od

85,3% mladostnikov, ki imajo brate in sestre, jih je 68% sorojencev prejemnikov različnih oblik pomoči - 13,3% jih ima tudi brata ali sestro nameščeno v vzgojnem zavodu. (Krajncan, 2003) V analizi se ukvarja tudi z vzroki čustvenih in vedenjskih težav otrok, ki so botrovale namestitvi v izvendružinsko oskrbo. Zanimivi so odgovori iz naslova odnosov med otroci in starši, ki kažejo podobo družinske problematike. Kot dejavnika težav navajajo delavci CSD in vzgojitelji: negativne identifikacijske dejavnike in vzgojno nemoč staršev. Iz odgovorov delavcev CSD se pokažejo še naslednji faktorji: nesprejemanje oz. odklanjanje otroka, čustvena hladnost staršev, brez podpore staršev v šoli in prezahtevna starševska vzgoja. Iz odgovorov vzgojiteljev razbere še faktorje: neodgovoren odnos staršev do otrok, dvotirna vzgoja, brez zahtev in spoštovanja, in sovražen odnos staršev do otroka. (Krajncan, 2003) Vsi ti vzroki kažejo na to, da otroci in mladostniki nameščeni v izvendružinski vzgoji večinoma izhajajo iz družin, ki jim niso sposobne nuditi varnosti in opore ter so prej del težav kot rešitve.

Na tem področju je bilo malo raziskav, zato lahko primerjamo podatke kvečjemu z raziskavo iz leta 1964, naslovljeno »Oddaja mladoletnikov v tujo družino ali zavod: raziskava o mladoletnikih, ki so bili zaradi asocialnih dejanj oddani v tujo družino ali zavod«, kjer so analizirali družinske razmere na vzorcu analize socialnih razmer družin osemnajstih gojencev. Ugotavljajo, da živijo družine v slabših gmotnih in stanovanjskih razmerah od tedanjega povprečja prebivalcev Slovenije. Osem gojencev živi z obema staršema, dva imata ločene starše, dvema je umrl oče in šest je nezakonskih. Torej manj kot polovica gojencev živi z obema staršema, večina le z enim. V devetih družinah so odnosi konfliktni, v petih neizraziti in v štirih harmonični. Skaberne dalje ugotavlja, da »od devetindvajset roditeljev, ki so izšli iz družin, v katerih so bili konfliktni odnosi med njihovimi roditelji, triindvajset roditeljev, enajst mater in dvanajst očetov, ustvarja konfliktno odnose tudi v lastni družini«. V štirih družinah se pojavlja alkoholizem, v štirih kriminaliteta staršev, v eni prostitucija. V devetih družinah ni bilo posebnih problemov. (Oddaja mladoletnikov, 1964:48)

Na tej osnovi lahko oblikujemo podobe družin v katerih živijo otroci, ki so v izvendružinski vzgoji. Na kratko, prihajajo iz sicer različnih, a kar je bistveno za razvoj otroka, neprimernih družin. Na koncu koncev to ni niti malo presenetljiva ugotovitev, saj je družinsko okolje prispevalo k vzrom za disfunkcionalno vedenje otroka in je pomemben dejavnik pri odločitvi za oddajo otroka v izvendružinsko skrb. Omenjeni izsledki raziskav govorijo v prid temu, da se velik del mladostnikov, nameščenih v vzgojne zavode, po odpustu vrača v neprimerno

okolje. Koboltova pravi: »...splošno spoznanje je, da družine, iz katerih so otroci oddani v različne oblike zavodske vzgoje, ne zmorejo zadostiti otrokovim razvojnim potrebam. Roditelji so v starševski vlogi negotovi, kaotični, nestabilni, preobremenjeni z lastnimi partnerskimi, čustvenimi, delovnimi, socialnimi in materialnimi problemi. Pogosto so tudi sami odraščali v neurejenih družinskih razmerah in niso dobili primerne dote, ki bi jim v starševski vlogi omogočila ustrežnejše ravnanje.« (Kobolt, 2002:187,188) Flaker, Grebenc, Kodele, Mali in Urek (2013) na primeru populacije, nastanjene v dolgotrajni institucionalni oskrbi ugotavljajo, da bi v večini primerov preselitev v svoje stanovanje iz institucije ali iz neprimernih razmer v matični družini rešilo situacijo, prispevalo k umiritvi in bilo korak bližje samostojnosti ter prekinitve odvisnosti, ki bi se sicer vlekla leta in leta.

Za razliko od odraslih s težavami, ki so lahko v institucijah nastanjeni za nedoločen čas, se izvendružinska vzgoja v nekem trenutku zaključi. To se zgodi ob načrtovanem odpustu ali ob prekinitvi bivanja na željo mladostnika v primeru nastanitve preko odločbe Centra za socialno delo. Kljub temu je iskanje podobnosti na mestu, saj z odhodom iz mladostnikom namenjenih institucij mladostniki ne zaključijo nujno svoje poti po ustanovah. Večina gojencev in gojenk se po odpustu vrača v negotove in za razvoj neprimerne razmere, ki so med drugim tudi botrovale temu, da so sploh potrebovali izvendružinsko vzgojo. Podobno se lahko navežemo na misel (Flaker idr., 2013), da je pri nekaterih družina tista, ki osebo napoti na zdravljenje in jim ni vedno v interesu tega člana družine sprejeti nazaj. Tako ima stanovanje, ki pa mu ni dostopno. Flaker in sodelavci (2013) ugotavljajo, da se v tem primeru pogosto vračajo v institucijo zaradi brezdomnosti oziroma iskanja zatočišča. Vzporednica z mladostniki je v tem, da prihajajo v izvendružinsko obravnavo iz družin, ki jim odsotnost otroka v tistem trenutku ustreza in jim, ob odpustu iz institucije, vrnitev otroka v domače okolje morda ne ustreza. Tako mladostniki ob vrnitvi domov naletijo na zaprta vrata ali pa negostoljubno okolje.

Prehod v samostojnost

Prehodno obdobje osamosvajanja mladih

Prehod v odraslost in samostojnost je kritičen trenutek. Ule (2002), ki se ukvarja s preučevanjem značilnosti mladine navaja, da je aktualni diskurz sprememb na trgu dela mlade postavil pred težke preizkušnje. Vedno mlajši morajo sprejemati odločitve, ki bodo nezadržno pomembno vplivale na potek njihove delovne poti in zato tudi na vsa ostala polja življenja. Izobrazbeno tržišče ponuja poleg rednih obveznih in neobveznih oblik šolanja tudi tečaje, skrajšane programe, priučitve, prekvalifikacije. V tem vrvežu ponudbe se morajo mladi znajti in si nabrati potrebnih poklicnih kvalifikacij. Razrešiti morajo nasprotja med mnogimi individualnimi možnostmi, ki so jim na voljo, in manjšo predvidljivostjo življenjske poti na drugi strani. Morajo odgovoriti na neskladje med vedno večjo močjo samoodločanja v mladosti, z resnejšimi posledicami teh odločitev na eni strani, na drugi strani pa z izginjanjem tradicionalnih delitev družb in večjim pritiskom ohraniti svojo boljšo socialno pozicijo in status. Manj je norm in kontrole, ki bi jim krojile življenje, zato pa živijo pod enormnim časovnim pritiskom in pritiskom šolskih obveznosti. (Ule, 2002)

Zunanji svet mladim torej ne ponuja potrebnega stanovanja, zaposlitve in prostega časa temveč je vse prej kot to – razburkano polje boja za svoj prostor pod soncem. Zaradi vedno bolj grozečega sveta odraslih, se mladi zatekajo v varnost družine in se tako odrekajo emancipaciji, ki bi jim morala pripasti z odraslostjo. Ne morejo računati na solidarnostni sistem države, katerega institucije pomoči se krčijo, ne morejo računati na solidarnost s strani vrstnikov, katerih skupina – mladina – se je povsem dekonstruirala v množico individualnih oseb, ki jih mladost povezuje le kot število let. Udarec mladinskemu gibanju je zadala politično-ekonomska sfera, ki v duhu neoliberalizma tudi od solidarnostnih socialnih institucij zahteva, da ravnajo v skladu z logiko trga, ponudbe in povpraševanja ter dobičkonosnosti. Mladinska gibanja, ki so prej tvorila jedro mladine, so se znašla v primežu ukinjanja solidarnostnih institucij. V nadomestilo mladim družba nudi individualni poslovni uspeh in nabiranje znanja na trgu vedenja. V tem svetu poleg družine lahko računaš le na mikro socialne mreže. (Ule, 2002)

V Sloveniji se mladi osamosvajajo pozno. Je med evropskimi državami v skupini tistih, kjer se mladi med osemnajstim in petintridesetim letom osamosvajajo pozneje. Pogosteje tako moški kot ženske še živijo pri starših. Obenem Slovenija sodi med države z najmanjšim najemnim skladom, kar dodatno otežuje odhod od doma, saj je prvo stanovanje praviloma najemno. (Mandič, 2007) Slika med mladimi v Sloveniji je, da se v post-tranzicijskem obdobju še vedno nahajajo pri starših in v pomanjkanju drugih možnosti, kot so najemna stanovanja in dostopni krediti, pri starših tudi ostajajo.

Toda kam greš, če tvoja družina ni varen pristan in če je tvoja socialna mreža šibka? Čeprav večina mladih najde pot skozi ta labirint množice možnosti, pa »proces modernizacije promovira dve kontrastni skupini mladih: zmagovalce in poražence.« (Ule, 2002:12). Zmagovalci imajo na voljo družbene in privatne vire, ki jim omogočajo uspešno vihtenje med možnostmi, ki jih ustvarja in ponuja doba. Mladi, ki se zaradi družbenih ali individualnih razlogov ne morejo prilagoditi zahtevam moderne družbe, ki jih le ta pred njih postavlja, pa tvegajo, da končajo kot poraženci. (Ule, 2002) Razpotnik (2007) ugotavlja, da je brezdomstvo mladih oblika nakopičenih poraženosti. Je posledica šibkejših socialnih mrež, skupnostnih vezi in oženja sistemov socialne skrbi. V družbeni klimi, ki spodbuja fleksibilnost delovnega trga, prožnost in vse večjo tekmovalnost, se rojevata brezdomnost in potisnjenost na rob družbe.

Posebnosti osamosvajanja mladih v izvendružinski vzgoji

Mladi v izvendružinski vzgoji so v slabšem začetnem položaju od vrstnikov iz funkcionalnih družin. Prihajajo iz neprimernih družinskih razmer in pogosto nosijo s seboj čustvene, duševne in fizične posledice dogodkov. Ločitev od staršev, ki so vseeno primarni identifikacijski lik, prinaša svoje posledice. Obenem pa je odraščanje v izvendružinski vzgoji pomembno drugačno od odraščanja v funkcionalni družini. Otroke pogosto selijo iz namestitve v namestitev, kar onemogoča dobre navezave in varnost. (Berrick in Lee, 2014)

Tveganja ob prehodu v odraslost so v primerjavi s časom prehoda njihovih staršev danes večja za vse mlade. Ob odhodu iz izvendružinske vzgoje se od mladih pričakuje, da so popolnoma samostojni v letih, ko je večina njihovih vrstnikov še doma in v okrilju matične

družine, in ko sistemske okoliščine – slaba dostopnost stanovanj, brezposelnost in podaljšan čas mladosti – tega ne omogočajo. (Berrick in Lee, 2014, Pinkerton, 2008, Ule, 2002)

Nikakor pa ne gre zamenjevati vzroka s posledicami. Mladi v izvendružinski nastanitvi so tja prišli zato, ker je bilo okolje v matični družini neprimerno za rast in razvoj. Slabše jo odnesejo vrstniki s težavami, ki pa niso bile pravočasno zaznane in so ostali doma v neprimernih okoliščinah. Simon (2008) je v primerjalni študiji iskala razlike ob prehodu v samostojnost med osemdesetimi mladimi iz izvendružinske vzgoje in devetinpetdesetimi mladimi s težavami, ki pa niso bili v oskrbi. Rezultati so pokazali, da so mladi iz izvendružinske vzgoje pomembno bolje iskali nastanitev od vrstnikov. Pogost dejavnik pri tem je bil, da so bili prvi vsaj nekaj časa spremljani od poodpustne skrbi, kjer so jim zaposleni priskrbeli prvo namestitev bodisi v bivalnih enotah ali stanovanjskih projektih, bodisi so skupaj z njimi iskali najemno stanovanje in jim ga pomagali pridobiti. Obenem pa so imeli izdelano socialno mrežo poznanstev in podpore, česar je v drugi skupini manjkalo. Mladi s težavami, ki niso bili v izvendružinski vzgoji, so imeli pogosteje izkušnje z brezdomnostjo.

V publikaciji, ki jo je 2010 izdala FEANTSA – »Odpraviti brezdomnost: priročnik za oblikovalce politik« (Ending Homelessness: A Handbook for Policy Makers, 2010) – je naštetih pet ciljev, ki naj bi jih vsebovala vsaka politika usmerjena v odpravljanje brezdomstva. Ti cilji so:

Cilj 1. Nihče naj ne spi na cesti.

Cilj 2. Nihče naj ne bo nastanjen v zatočiščih dlje, kot je nujno potrebno.

Cilj 3. Nihče naj ne bo nastanjen v prehodnih nastanitvah dlje, kot je potrebno.

Cilj 4. Nihče naj ne zapusti institucije, ne da bi imel možnost nastanitve.

Cilj 5. Noben mlad človek naj ne postane brezdomen zaradi prehoda v odraslost.

(Ending Homelessness, 2010)

Omenjanje odpusta iz institucije v četrti točki jasno kaže na prepoznavanje problema vračanja v domače okolje. Četrti cilj zahteva, da »nihče, ki je v instituciji – bodisi da je to bolnica, izvendružinska nastanitev ali zapor – ne bi smel biti odpuščen brez dovolj podpore in primernih možnosti nastanitve. Ti ljudje so pogosto ranljivi in jim je potrebno pomagati, da se izognejo brezdomnosti.« (Ending Homelessness, 2010:14) Tudi peti cilj se dotika področja prehoda mladih, ki naj ne vodi v brezdomnost, in zajema celotno populacijo mladih ter s tem

tudi in morda še prav specifično tiste, ki jim ob prehodu ne bi uspelo brez pomoči države in institucij. (Ending Homelessness, 2010)

Potreba po ukrepanju, in s tem povezanim raziskovanjem področja prehoda, se je pokazala, ker je vedno več raziskav iz različnih držav prihajalo do podobnih rezultatov. Otroci, ki so bili v oskrbi, so v primerjavi z vrstniki, ki niso bili v oskrbi, imeli bistveno slabše uspehe na področju izobrazbe, zdravja in splošnega dobrega počutja v odraslosti. Raziskave so kazale na nevarnost socialne izključenosti, ki se je kazala v višjih možnostih za slabše poklicne kvalifikacije, prezgodnje starševstvo, brezdomnost, nezaposlenost, moteče vedenje in duševne težave. (Munro in Stein, 2008)

Na osnovi ugotovljenih potreb so med leti 2003 in 2006 potekale tri konference z mednarodno udeležbo, na osnovi katerih je nastala knjiga »Prehod mladih iz oskrbe v odraslost: mednarodne raziskave in prakse (v originalu Young People's Transitions From Care to Adulthood : International Research and Practice) (Munro in Stein, 2008). Na konferencah in pri nastajanju knjige so sodelovali udeleženci iz 16 držav. Obdobje prehoda iz izvendružinske oskrbe v samostojnost nima enotnega poimenovanja. V anglosaški literaturi jih poimenujejo »care leavers« ali v dobesednem prevodu »tisti, ki zapuščajo oskrbo«. V ZDA jih poimenujejo »aging out of care« , kar pomeni »preraščanje oskrbe« ali doseganje starosti, primerne za zapuščanje oskrbe. Munro in Stein (2008) opozarjata v tem in pri podobnih primerih v drugih jezikih, da se izrazi pogosto subtilno razlikujejo med seboj in zato neposredna primerjava ni mogoča. Razlike med državami pri delu s populacijo v oskrbi so npr. pri upravičenosti do izvendružinske vzgoje, pri uporabi različnih oblik skrbi, pri odločitvah, kdo ostane v oskrbi in kdo jo zapusti, in tudi v namenu namestitve - ali je cilj rehabilitacija družine ali ne. (Stein, 2008). Kljub temu ugotavljata, da je mednarodna primerjava smiselna in da se da iz le-te potegniti pomembne ugotovitve. (Munro, Stein, 2008) Pinkerton (2008) kot razlog za smiselnost mednarodnih primerjav navaja globalizacijo: hitre spremembe, vpliv informacijske tehnologije in prehodnost meja za ekonomske, politične in kulturne vplive.

Termin »stabilen prehod« – v angl. »stable transition« – označuje prehod iz izvendružinske vzgoje v samostojnost, pri katerem posameznik ostane povezan: npr. ima stanovanje, zaposlitev, je vključen v šolanje, ipd.. (Berrick in Lee, 2014) V literaturi se s stabilnostjo prehoda ukvarjajo iz dveh smeri. Prva je osredotočena na mladostnike in na omogočanje

izkušenj in znanj, da se le-ti bolje znajdejo v samostojnosti. Drug pristop pa se osredotoča na sistemske rešitve in na iskanje rešitev na pol poti med popolno samostojnostjo in podprto samostojnostjo. Pristopa se ne izključujeta, temveč se dopolnjujeta. (Berrick in Lee, 2014; Stein, 2008)

Pristopi, ki se osredotočajo na učenje veščin za samostojno življenje, se običajno osredotočajo na učenje uporabnih znanj, npr. odpiranje bančnega računa, najem stanovanja ipd.. Berrick in Lee (2014) pa predlagata holističen pristop na osnovi »identitetnega kapitala« (»identity capital«; Cote po Berrick in Lee, 2014). Identitetni kapital je posameznikov vložek v gradnjo identitete oziroma skupek z identiteto povezanih sredstev, ki jih je pridobil. Oprijemljiva sredstva identitetnega kapitala so tista, ki so na zunaj vidna in omogočajo vstop v družbene sisteme: človeški, socialni in materialni kapital. Neoprijemljiva pa so sredstva znotraj posameznika, kot so zrelost, sposobnost samoobvladovanja in usmerjanja, sprejemanje odgovornosti za odločitve in zaupanje vase. Obdobje prehoda v samostojnost pa poleg pasti prinaša tudi možnosti. To je čas, ko lahko mladostnik oziroma mladi odrasli dobro zastavi svojo pot in se izbori z izzivi prihodnosti. (Berrick in Lee, 2014) Primer pristopa sistemskih rešitev pa so prizadevanja FEANTSA za enotno pojmovanje področja brezdomstva in predlogi za spremembe v politikah posameznih držav in politike na evropski ravni. (Ending Homelessness, 2010)

Kakšne so značilnosti stabilnega prehoda, opiše Stein (2008) na osnovi zbranih in primerjanih mednarodnih raziskav. Ugotavlja, da pospešeni in na hitro izvedeni prehodi ali pa podaljšani in nagli odhodi običajno ne opremijo mlade ljudi za njihovo pot v odraslost. Raziskave iz Avstralije, Francije in Velike Britanije so pokazale, da so odrasli mladostniki in otroci, ki so imeli stabilno namestitev in prejeli kvaliteto skrb, uspešnejši od tistih, ki so jih v času namestitve selili. Kot prvo vpliva stalnost namestitve na vzpostavljanje toplega nadomestnega odnosa s pomembno drugo odraslo osebo. Kot drugo pa jim lahko stabilnost ponudi nadaljevanje skrbi in s tem večji občutek varnosti in znatno večje možnosti za šolski in poklicni uspeh. Raziskave v Franciji in Španiji kažejo, da na drugi strani večjo nestabilnost in menjavo nastanitev lahko pomembno povežemo z neuspešnostjo izvendružinske namestitve. Raziskave poudarjajo tudi pomen razvijanja pozitivne identitete. Na uspeh pomembno vpliva tudi uspešnost v šoli, kjer pa je potrebno omeniti, da mladi v izvendružinski namestitvi dosegajo slabše rezultate od vrstnikov. Toda tisti, ki dosegajo dobre ali odlične, imajo več možnosti za uspešen prehod v odraslost. (Stein, 2008)

Stein (2008) je posameznike na prehodu razdelil na tri skupine: tiste, ki so se uspešno odrinili (moving on), preživele (survivors) in tiste, ki komaj shajajo (struggling). V prvi skupini mladih, ki so se uspešno odgnali, so posamezniki, ki čutijo varnost ali pa so jo našli v novih odnosih, ki so dosegli zadovoljivo stopnjo usposobljenosti za poklic, ki so dovolj predelali dogodke v matični družini, da lahko gredo naprej in imajo pozitivno identiteto. Priprave na odhod iz nastanitve so bile postopne, nastanitev so zapustili v kasnejših letih in obdobje po odhodu je bilo načrtovano v naprej. Bili so zadovoljni z možnostjo osamosvojitve in večje samostojnosti, imeli so dobre odnose s članom družine ali z drugo pomembno osebo, bili so vključeni v vidike uspešnega življenja (stanovanje, zadovoljni v službi, morda oblikovanje lastne družine), sposobni so bili koristiti pomoč, ki jim je bila na voljo, in so se znali obrniti po pomoč, če so jo potrebovali. V drugi skupini – preživeli - so posamezniki, ki so se več selili po namestitvah in so morda zapustili namestitve v zgodnejših letih. Po odhodu iz nastanitve so pogosto izkusili nezaposlenost, slabe in ne varne zaposlitve, brezdomnost ter imeli težave pri navezovanju osebnih in poslovnih stikov. Sebe vidijo kot bolj odrasle in samostojne, obenem pa so uporabniki več storitev pomoči. Za to skupino je pomoč po odhodu najbolj ključna in učinkovita. V zadnji skupini so tisti, ki komaj shajajo. Posamezniki v tej skupini so imeli najtežje izkušnje iz preteklosti za sabo in jih niso zmogli predelati. Največkrat so menjali namestitve in imeli čustvene in vedenjske težave in težave v šoli že pred namestitvijo. Pogosto niso uspeli navezati dobrega stika s sorodniki, skrbniki ali drugim pomembnim odraslim. Pogosto so namestitev zapustili nenadno in zgodaj. Njihove možnosti za uspeh so zelo nizke. Po odhodu je zelo verjetno, da so bili brezdomni, nezaposleni, osamljeni in s težavami v duševnem zdravju. Za to skupino je največji izziv oblikovati načine pomoči. Različne poti teh treh skupin se pomembno povezujejo s kvaliteto skrbi, ki jo prejmejo v namestitvi, z načinom prehoda v samostojnost in s pomočjo, ki so je deležni po odhodu iz nastanitve (Stein, 2008)

V Sloveniji na specifično temo prehoda iz zunajdružinske vzgoje v samostojnost še ni bila opravljena večja raziskava. »Možne povezave med brezdomstvom in izvendružinsko vzgojo se doslej v slovenskem prostoru tako rekoč niso omenjale in se o njih ni pisalo.« (Dekleva, neobjavljeno delo) Razloge za ne omenjanje povezav med brezdomnostjo in izvendružinsko vzgojo vidi v tem, da je brezdomnost razmeroma nov pojav v Sloveniji, da je brezdomnost nov termin, ki implicira družbenost in ne individualen izvor stanja ter ga povezuje s pravico do stanovanja. Znotraj tega je izvendružinska vzgoja ena od oblik brezdomnosti, ki je v

primerjavi s cestno brezdomnostjo bolj prikrita. Ne nazadnje razlog vidi tudi v tem, da je skrb v Sloveniji razdeljena med različne akterje oblikovanja politik in da se jim lahko problem brezdomnosti po odhodu iz nastanitve morda zdi nepovezan s sedanostjo bivanja v izvendružinski vzgoji. (Dekleva, neobjavljeno delo)

Biličič (2015) je diplomirala na temo »Zunajdružinska oskrba in brezdomstvo mladih«. Praznik (2011) je v magistrskem delu »Viri pomoči in opor po odpustu iz stanovanjskih skupin« raziskoval področje z druge strani. Intervjuval je devet mladostnikov in vzgojitelje v stanovanjskih skupinah glede prehoda iz stanovanjske skupine v samostojnost. Šestim se je postopek odpusta iz institucije zdel prehitel, trem pa normalen del procesa odhoda. Nihče se ni odločil za odgovor, da traja prehodni čas predolgo. Osem intervjuvancev je povedalo, da so po odhodu iz stanovanjske skupine doživljali eno ali več težav. Pet jih je ostalo v stiku z vzgojitelji, vendar gre za neformalni stik. Pet jih je dobilo pomoč ob prehodu v obliki pogovorov in napotkov, pri enem je bil izdelan individualni načrt, eden je prejel finančno pomoč in dva sta bila povsem brez pomoči. Sedem jih ni prejelo pomoči od vzgojiteljev pri iskanju zaposlitve, stanovanja, urejanju dokumentov, dvema pa so vsaj v eni od teh stvari pomagali. Dva intervjuvanca sta imela dobre izkušnje s centri za socialno delo, ostali pa s pomočjo niso bili zadovoljni ali pa je niso prejeli. Iz izsledkov raziskave je razvidno, da se delo ob prehodu razlikuje od institucije do institucije in da področje ni sistematično urejeno na institucionalni ravni.

Glede na geografsko bližino in podobne okoliščine družbe tranzicije se lahko obrnemo na Hrvaško, kjer sta Jeđid Borič in Radič Bursač (2013) izvedli kvalitativno raziskavo na osnovi polstrukturiranih intervjujev med mladimi iz treh mladinskih domov na temo osamosvajanja. V raziskavi je sodelovalo devet mladostnikov in mladostnic. Opažali sta, da mladi jasno ločijo med življenjem v domu in samostojnim življenjem in govorijo o dveh ločenih fazah. Čas življenja v domu opisujejo skozi težavno prilagajanje ob prihodu, ki mu je sledilo razvijanje navad življenja v domu. Mladi opisujejo življenje v domu kot pretežno pozitivno izkušnjo, izkazujejo zadovoljstvo in pozitivno doživljanje življenja v instituciji ter pomembno pozitivno doživljajo vzgojitelje. Ocenjujejo, da so v domu pridobili pomembne koristi zase, in ga nekateri doživljajo kot dom. Glede na to, da je bila povprečna doba življenja v domu intervjuvancev 6,83 leta, je bil to dejansko njihov dom in kraj odraščanja. Pomembna razlika pri doživljanju odhoda iz doma je bila med mladimi, ki so bili tik pred odhodom ter tistimi, ki

so pred kratkim odšli. Prvi doživljajo odhod pozitivno vznemirjeni in polni pričakovanj. Opazna je želja po samostojnosti in po več zasebnosti. Drugi, ki so že odšli, pa opisujejo odhod kot čas poln žalosti in negotovosti. Na odhod so se pripravljali s sodelovanjem v programu življenjskih spretnosti, v razgovorih z vzgojitelji in s samim načinom življenja v domu. V raziskavi je bilo razvidno, da večinoma niso prepričani, da so osvojili vse potrebno za samostojno življenje. Je pa zanje odhod iz mladinskega doma pomemben trenutek oziroma prehod. Ob odhodu so nekateri izrazili željo po slovesu kot posebnem dogodku. Pri opisovanju težav v samostojnem življenju omenjajo težave z iskanjem zaposlitve in z iskanjem zaposlitve z ustreznimi delovnimi pogoji. Poleg tega imajo težave pri iskanju nastanitve; eno od deklet je opisovalo izkušnjo, ko je ostala brez strehe. Srečujejo se s pomanjkanjem praktičnih znanj in veščin, npr. pri kuhanju ali pri urejanju dokumentov. Nekateri mladi so omenjali tudi finančne težave kot so prenizki osebni dohodki in prejemanje plače z zamudo. Izražajo pomanjkanje podpore družine ali socialne mreže in željo po ohranitvi stika z domom, predvsem z delavci doma, s katerimi so si bili blizu. Nekateri sicer ta stik ohranjajo. Kot uspešne se ocenjujejo na področjih skrbi za lastno gospodinjstvo in v določenih spretnostih. Avtorici zaključujeta, da so mladostniki od prehodu v samostojno življenje soočeni z težkimi socialno-ekonomskimi izzivi.

Brezdomnost in povezave z izvendružinsko vzgojo

Pojem brezdomnosti

Odbor regij Evropske unije (2014:1) brezdomstvo opiše kot »najbolj skrajno obliko revščine in socialne izključenosti, ki krati človekovo dostojanstvo in krši človekove pravice, saj je bivališče temeljna človekova potreba.« Podaja oceno, da je znotraj Evropske unije 3 milijone brezdomcev, ki živijo od sistemov socialne pomoči ter še neznano število takih, ki ne želijo pomoči ali ne vedo za sisteme pomoči in zato niso vključeni v podatke o brezdomnih.

Evropski parlament je leta 2008 sprejel Izjavo Evropskega parlamenta o odpravi uličnega brezdomstva. V njej se države članice zavezujejo, da bodo do leta 2015 odpravile ulično brezdomstvo. Pod uličnim brezdomstvom razumejo spanje pod milim nebom, ki je najbolj vidna oblika brezdomstva in jo je mogoče najučinkoviteje obravnavati. Zavzemajo se, da nihče ne bi spal na ulici, »ker je dostopnost primerne bivališča temeljna človekova pravica ter je dostop do zavetišča pogosto prvi korak k primerni in trajnostni stanovanjski rešitvi za ljudi, ki živijo v skrajni revščini in so izključeni iz družbe« (Izjava Evropskega parlamenta o odpravi uličnega brezdomstva, 2008:1). Poziv velja državam članicam, da v okviru svojih skrbstvenih služb pripravijo strategijo za ukrepanje v zimskih razmerah, in Komisiji, ki naj definira pojem brezdomstva in zbere statistične podatke in poroča o napredku.

Brezdomnost ni trajno stanje, temveč spreminjajoč se proces, kjer posameznik drsi med različnimi oblikami brezdomstva in iz brezdomnosti v "domnost". Kako širok spekter možnosti pokriva, je razvidno iz tipologije vrst brezdomnosti imenovane ETHOS – Evropska tipologija brezdomnosti in stanovanjske izključenosti (The European Typology of Homelessness and Housing Exclusion) (2006). Oblikovala jo je mednarodna organizacija FEANTSA - Evropska skupnost nacionalnih organizacij za delo z brezdomnimi (European Federation of National Organisations Working with the Homeless). Nastala je z namenom skupne definicije brezdomnosti in različnih oblik le te. Želi zaobjeti najširši možni spekter pojava. Brezdomnost deli na stanje brez strehe, brez hiše, življenje v negotovih razmerah in življenje v neprimernih bivališčih. Življenje brez strehe nad glavo je tisto, kar v običajni različici rabe razumemo kot ožjo definicijo brezdomstva, ko ljudje brez možnosti bivanja kjerkoli živijo na odprtem ali le spijo v zavetiščih. Brez hiše so ljudje, ki živijo v kratkoročnih

zatočiščih ali dolgoročnih namestitvah za brezdomne, ljudje v azilih, varnih hišah, ljudje pred odpustom iz institucij. Vsem je skupno to, da njihova namestitev ni varna in obstaja možnost, da se ponovno znajdejo na cesti. V negotovih razmerah živijo ljudje v ne zagotovljenih, začasnih bivališčih, in tisti, ki živijo pod grožnjo izselitve ali grožnjo nasilja. Prav tako so brezdomni ljudje, ki živijo v za življenje neprimernih bivališčih; v začasnih, neobičajnih bivališčih, v prenaseljenih prostorih in v prostorih neprimernih za bivanje. Poleg najbolj vidno brezdomnih želi tipologija zaobjeti tudi področje očem skrite brezdomnosti. Bogastvo take definicije je ravno v njeni širini, ki omogoča tudi preventivno delovanje, preden nekdo dejansko pristane na cesti.

Tabela 9: Vrste brezdomstva po tipologiji ETHOS (2006)

		Operacionalna kategorija		Življenjska situacija		Generična definicija		
Konceptualna kategorija	Brez strehe	1	Ljudje ki živijo na odprtem	1.1	Javni prostor ali zunaj pod milim nebom	Živijo na cesti ali na javnih krajih, brez zavetja, ki bi lahko štel za prebivališče		
		2	Ljudje v namestitvah za nujne primere	2.1	Nočna zavetišča	Ljudje brez stalnega bivališča, ki uporabljajo nočna zavetišča		
		3	Ljudje, ki živijo v zavetiščih za brezdomce	3.1	Hostel za brezdomce	Kjer gre za kratkoročne namestitve		
	3.2			Začasna namestitev				
	3.3			Prehodna namestitev				
	4	Ženske, ki živijo v zavetiščih in varnih hišah	4.1	Ženske v varnih hišah	Kratkoročne nastanitve za ženske z izkušnjo nasilja v družini			
			5	Ljudje, ki živijo v azilih	5.1	Začasne nastanitve/sprejemni centri oz. Azili	Priseljenci v sprejemnih centrih ali začasnih bivališčih zaradi njihovega statusa imigranta.	
	5.2	Bivališča za delavce iz tujine						
	Brez hiše							

Negotove razmere	6	Ljudje, ki so pred odpustom iz institucij	6.1	Kazenske institucije (pripori, zapori)	Nimajo zagotavljenega bivališča po odpustu.
			6.2	Zdravstvene institucije	So nastanjeni v zdravstveni instituciji, ker nimajo drugega prebivališča.
			6.3	Institucije za otroke in mladostnike	Nimajo zagotavljenega bivališča (npr. po dopolnjenem 18 letu)
	7	Ljudje, ki so prejemniki dolgotrajne oskrbe (zaradi brezdomnosti)	7.1	Namestitve za starejše brezdomce	Dolgotrajne nastanitve s podporo za prej brezdomne ljudi (po navadi dalj kot eno leto trajajoče)
			7.2	Namestitve za prej brezdomne ljudi s podporo	
	8	Ljudje, ki živijo v ne zagotovljenih bivališčih	8.1	Začasno bivanje s sorodniki/ prijatelji	
			8.2	Brez legalnega (pod)najemništva	Uporaba bivališča brez pogodbe o bivanju in brezpravna prilastitev bivališča
			8.3	Ilegalna prilastitev zemljišča	Brezpravna prilastitev zemljišča
	9	Ljudje, ki živijo pod grožnjo izselitve	9.1	Prisilne izselitve najemnikov	Kadar je nalog za prisilno izselitev v veljavi
			9.2	Prisilne izselitve zaradi spremembe lastnine	Kadar ima zastavljavec pravico do prilastitve nepremičnine
	10	Ljudje, ki živijo pod grožnjo nasilja	10.1	Dejanja zabeležena s strani policije	Kjer je potrebna intervencija policije, da se zagotovi varna namestitev za žrtve nasilja v družini

Neprimerna bivališča	1	Ljudje, ki živijo v začasnih, neobičajnih bivališčih	11.	Mobilni domovi	Ne namenjeni kot stalno bivališče
	1		11.	Neobičajna bivališča	Improvizirana streha nad glavo, podrtija
			11.	Začasne strukture	Napol trajna koča
	1	Ljudje, ki živijo v neprimernih razmerah	12.	Bivališča, ki niso primerna za bivanje	Ki ne dosegajo nacionalnih določil in gradbenih zahtev o primernosti bivališča
	2		1		
	1	Ljudje, ki živijo v zelo prenaseljenih prostorih	13.	Najvišja nacionalna norma prenaseljenosti	Ki presegajo nacionalno normo gostote poselitve glede na kvadrature ali uporabne prostore.

Če pogledamo samo ta del, ki se tiče pričujoče raziskave, gre za konceptualno kategorijo ljudi brez hiše, ki so pred odpustom iz institucij. Torej v tem trenutku imajo streho nad glavo, negotove pa so njihove razmere po odhodu iz institucije. Pod 6.3 je konceptualizirana kategorija otrok in mladostnikov, ki bivajo v instituciji, pa nimajo zagotavljenega bivališča po odhodu.

Tabela 10: ETHOS (2006) – samo 6. kategorija

6	Ljudje, ki so pred odpustom iz institucij	6.1	Kazenske institucije (pripori, zapori)	Nimajo zagotavljenega bivališča po odpustu.
		6.2	Zdravstvene institucije	So nastanjeni v zdravstveni instituciji, ker nimajo drugega prebivališča.
		6.3	Institucije za otroke in mladostnike	Nimajo zagotavljenega bivališča (npr. po dopolnjenem 18 letu)

Edgar in Meert (2005) sta razmejila sedem vrst brezdomstva na osnovi treh vrst izključenosti: fizične, pravne in socialne. Na konceptualni zasnovi le te je nastala tipologija ETHOS. V tej tabeli pa vidimo, da je oseba lahko izključena na tri načine, torej da brezdomnost ni le stanje spanja na cesti, ampak ponovno, da gre za mnogo kompleksnejši pojav. Ko govorimo o izvendružinski vzgoji, je področje socialne izključenosti področje, kjer so osebe še dodatno ranljive, saj imajo praviloma okrnjene socialne mreže. (Kranjčan, 2003, Kobolt, 2002)

Tabela 11: Sedem teoretično možnih vrst brezdomstva (Edgar in Meert, 2005:15)

		Konceptualna kategorija	Fizično področje	Pravno področje	Socialno področje
Brezdomstvo	1	Brez strehe	Nima prebivališča (strehe)	Ni zakonsko upravičen do možnosti ekskluzivne lastnine	Nima zasebnega in varnega osebnega prostora socialnih odnosov
	2	Brez hiše	Ima prostor za življenje, ki je primeren za bivanje	Ni zakonsko upravičen do možnosti ekskluzivne lastnine	Nima zasebnega in varnega osebnega prostora socialnih odnosov
Stanovanjska izključenost	3	Negotovo in nezadostno stanovanje	Ima prostor za življenje, ki pa ni varen in ni primeren za bivanje	Nima varnosti najema	Ima prostor za socialne odnose
	4	Nezadostno stanovanje in socialna izoliranost ob zakonitem bivanju	Nezadostno stanovanje (ni primerno za bivanje)	Je zakonsko upravičen do možnosti ekskluzivne lastnine	Nima zasebnega in varnega osebnega prostora socialnih odnosov

	5	Nezadostno stanovanje (ob varnem najemu)	Nezadostno stanovanje (ni primerno za bivanje)	Je zakonsko upravičen do možnosti ekskluzivne lastnine	Ima prostor za socialne odnose
	6	Negotovo stanovanje (ob zadostnem stanovanju)	Ima prostor za življenje	Nima varnosti najema	Ima prostor za socialne odnose
	7	Socialna izoliranost ob zadostnem in varnem stanovanju	Ima prostor za življenje	Je zakonsko upravičen do možnosti ekskluzivne lastnine	Nima zasebnega in varnega osebnega prostora socialnih odnosov

Pojav brezdomnosti v Sloveniji

Brezdomnost je torej širok pojav, ki ga lahko razmejimo na različne pojavne oblike, kar nam lahko pomaga pri raziskovanju, in še bolj pomembno pri iskanju ustreznih odgovorov in oblik pomoči. Podoba brezdomca kot klateža, berača in posebneža je slika, odtujena realnosti. Med brezdomci se najdejo različni ljudje z različnimi zgodbami. Povečuje se delež med mladimi, starši z otroki in uporabniki psihiatrije. (Dekleva, neobjavljeno delo; Flaker idr. 2013) V družbi se je v zadnjih desetletjih poslabšala ponudba cenovno dostopnih najemnih ali lastniških stanovanj, obenem pa je naraščala brezposelnost. Gospodinjstva se manjšajo in spreminjajo oblike: enostarševske družine, samski, pari brez otrok ipd.. Ob teh spremembah so najbolj ogrožene ranljive skupine, pri katerih se tveganje povečuje zaradi še drugih prisotnih faktorjev ogroženosti: starejši, mladi, osebe s težavami v duševnem zdravju itd.. Pri pojasnjevanju in problematiziranju položaja ranljivih skupin je v uporabi izraz socialne izključenosti, ki pomeni več kot le pomanjkanje materialnih virov - pomeni izključenost iz pomembnih družbenih razmerij, kar posameznikom onemogoča socialno povezanost oz. integracijo. (Mandič, 1999)

Kot številčnejši pojav se je brezdomstvo pojavilo v Sloveniji v devetdesetih letih. Na to je vplival izhod iz družbene ureditve socializma, kjer je bilo stanovanje zagotovljena dobrina, v družbo tranzicije. Znotraj denacionalizacije, oziroma vračanja po drugi svetovni vojni odvzetega premoženja, in v kombinaciji s prostim trgom dela in zmanjševanjem sektorja solidarnostne pomoči se je pojavila skupina ljudi, katerih skupen problem je ne imetje doma. (Mandič, 1999; Kosec, 1996)

Kot odgovor na problem so se pojavila iskanja rešitve v različnih prostorih in oblikah. Organizacije za brezdomne delujejo znotraj državnih institucij in kot nevladne organizacije. Tradicionalno vlogo skrbi za brezdomne nudi tudi cerkev. Država je odgovorila z ustanavljanjem programov, ki so svoj dom našli znotraj centrov za socialno delo. To dejstvo kaže, da so centri prilagodili ponudbo povpraševanju in oblikovali programe za novo skupino pomoči potrebnih. Ljubljansko zavetišče na Poljanski cesti tako deluje v okviru Centra za socialno delo Ljubljana Center. Na drugi strani na področju brezdomstva delujejo še cerkvene organizacije in v manjšem delu neprofitne nevladne organizacije. Cerkvene organizacije imajo široko mrežo, saj temeljijo tudi na organiziranosti znotraj redov in na tradicionalni vlogi cerkvenih organizacij kot sta Karitas in Rdeči križ v distribuciji hrane, oblačil in podobnih vrst pomoči. Nevladne organizacije spadajo po virih financiranja pogosto v kratkoročne programe, so pa prinesle pomembne inovacije pristopov. Večino sredstev za financiranje pridobivajo na državnem nivoju, iz naslova razpisov Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve, del pa iz sredstev lokalne skupnosti. (Filipovič Hrast, Somogyi in Teller, 2009)

V Ljubljani, ki prednjači po prisotnosti brezdomcev in skrbi zanje, je najprej deloval sprejemni center v središču Ljubljane v tako imenovani Cukrarni. Le ta je zaprla svoja vrata 1986. V tistem času je tam prenočevalo 49 oseb. Zavetišče za brezdomce na Poljanski ulici v Ljubljani je odprlo svoja vrata kot razdelilnica hrane leta 1988. Novembra 1993 je bilo tam prvič možno tudi prespati, z letom 2004 pa so programu dodali zavetišče prehodnega oziroma odprtega tipa. (Kosec, 1996)

Konec leta 2005 je svoja vrata odprlo Društvo za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice, ki je nevladna in neprofitna organizacija. Njihova ključna dejavnost sta dnevni center in izdajanje časopisa Kralji ulice. Časopis je oblikovan po vzorih iz tujine, npr. The Big Issue v angleško govorečih območjih, in nudi brezdomcem vir zaslužka in zaposlitve kot prodajalcem

cestnega časopisa ter sooblikovalcem časopisa, če želijo. Društvo želi preko dejavnosti časopisa »ustvarjati možnosti, da uporabniki legalno in legitimno zaslužijo denar, uporabnike izobraževati in kulturno animirati, s tem ustvarjati možnosti za opolnomočenje in socialno vključevanje uporabnikov.« (Dekleva, Gruden, Jurančič Šribar, Rapuš Pavel in Razpotnik, 2007:58) Poleg tega združuje strokovnjake in druge, ki se ukvarjajo z brezdomstvom, skrbijo za raziskovanje in objavljanje o brezdomstvu, za preventivno delovanje, izboljševanje življenjskih razmer in razvoj oblik dela na tem področju. Društvo deluje tudi na področju osveščanja javnosti in aktiviranju družbenih skupin povezanih z brezdomstvom. (Dekleva, Gruden idr., 2007)

Hofler je v magistrskem delu z naslovom Vzroki in posledice brezdomstva (2012) opravila intervjuje z neposrednimi izvajalci dejavnosti za brezdomne osebe. Ugotavlja, da so med brezdomci v večini moški, da pa v zadnjih letih opažajo med brezdomci vse več žensk, mladih, žensk z otroki, družin z otroki. V Celju in Mariboru so med brezdomci opazili tudi mladoletne osebe, v Ljubljani in v Kopru tudi osipnike. Med brezdomnimi osebami je opaziti kronične bolnike in uporabnike psihiatričnih pomoči. (Hofler, 2012: 65,66) Matere z otroki in družine so v posebej slabem položaju, saj zanje nekatere oblike pomoči, namenjene tako imenovanim cestnim oblikam brezdomstva niso primerne, ker niso prilagojene sprejemanju otrok in mladostnikov. Zato se dogaja, da otroke in mladostnike v tem času namestijo v rejniških družinah in stanovanjskih skupinah. Matere z otroki, ki zapuščajo varne hiše in materinske domove, potrebujejo varno stalno nastanitev. Kot žrtve nasilja se pogosto nimajo kam vrniti, saj je zanje tudi življenje pri morebitnih starših ali prijateljih pogosto nemogoče zaradi izogibanja nasilnemu partnerju. Anketirane stanovalke domov izražajo potrebo po omogočanju varne nastanitve v drugem kraju, stran od storilca nasilja, po dodelitvi stanovanj, kjer lahko bivajo z otroci in da bi družina lahko ostala skupaj oziroma otrok ne bi nameščali drugam. (Smonker, 2002; Filipovič, 2005) V podobnem položaju so osebe s težavami v duševnem zdravju, ki zapuščajo psihiatrično oskrbo. (Flaker, Grebenc, idr., 2013) Ni odveč pripomniti, da so tudi v tej skupini starši.

Ocene števila in stroškov

Odbor regij je 2014 izdal Mnenje odbora regij – Evropska strategija za brezdomstvo. Navaja, da » je popolnoma nesprejemljivo, da so leta 2014 v naših lokalnih in regionalnih skupnostih še vedno ljudje, ki živijo na cesti, s čimer tvegajo svoje zdravje in življenje. Za Evropsko unijo je nedostojno, da skoraj 3 milijoni brezdomcev živijo od pomoči sistemov socialne varnosti, mnogi pa za te sisteme morda sploh ne vedo ali jih ti neustrezno ščitijo.« (Odbor regij, 2014:1)

Robinson (2008) izpostavlja problem uradnih štetij brezdomnih. V Veliki Britaniji, kjer sam deluje, opažajo da so ženske in pripadniki manjšin manj zastopani ob ugotavljanju števila brezdomnih in bi številke po opažanjih na terenu morale biti višje. Predvidevajo, da je razlog v tem, da se ženske in tudi pripadniki manjšin, izogibajo uradnim nastanitvenim možnostim, kjer se ne počutijo varni in je za ženske na voljo manj sob. V raziskavi, ki jo je naročila organizacija Crisis in Countryside Agency v Veliki Britaniji, ugotavljajo, da je precej skrito brezdomnih nastanjenih pri družini in prijateljih. V take oblike nastanitve se bolj pogosto zatečejo ženske, mlajši in pripadniki nekaterih etničnih manjšin. Pogosto niti niso obravnavani kot brezdomni. Od 164 brezdomnih oseb, zajetih v raziskavi, jih je 72% že kdaj prespalo pri sorodnikih ali prijateljih. Značilni vzorci tega začasnega bivanja so, da se k znancem zatečejo tik po izgubi stanovanja ali po izčrpanju možnosti za spanje v cenejših hotelih ter da se vsake toliko zatečejo h komu, kadar je to edina alternativa spanju na prostem. Večina se zateče k znancem, ko so izčrpane vse druge možnosti. Izkušnje takega dalj časa trajajočega bivanja so slabe, saj imajo malo intimnosti in zahtevajo veliko prilagajanja.

Brezdomstvo je torej pojav, kjer je ocenjevanje števila posameznikov znotraj pojava oteženo in že v naprej ne povsem natančno.

V Sloveniji so bili prvi poskusi ocene številčnega stanja pogojno podani v sodelovanju z Opazovalnico brezdomstva (Homeless Observatory), v okviru organizacije FEANTSA. V letih 2002 do 2006 je Opazovalnica brezdomstva pripravljala poročila različnih evropskih držav, katerih namen je bil pregled stanja na področju politik brezdomstva. Filipovič Hrast je v letih 2005 do 2006 pripravila poročila zanje kot članica Opazovalnice brezdomstva. (Razpotnik, 2013) Poročilo leta 2011 je napisala Špela Razpotnik v imenu nevladne organizacije Društvo Kralji ulice. (Razpotnik, 2011)

V letih 2005-2006 je potekala raziskava Problematika brezdomstva v Ljubljani (Dekleva in Razpotnik, 2007b), ki jo je sofinancirala Mestna občina Ljubljana. Avtorja sta se ukvarjala z vprašanjem definiranja brezdomstva in merjenjem obsega. (Dekleva in Razpotnik, 2007a) Namen raziskave »Problematika brezdomstva v Ljubljani« je bil pridobiti podatke o obsegu brezdomstva v Ljubljani. Na osnovi podatkov iz različnih virov (policija, center za socialno delo, uporabniki brezplačnih kosil, ipd.) so izdelali različne ocene števila brezdomcev, ki se gibljejo med 285 do 727 oseb. Natančen podatek ni na voljo in verjetno nikoli ne bo, saj je število brezdomnih izjemno težko meriti. Ta ocena vključuje le vidni del pojava, torej ljudi, ki se pojavljajo na cesti, v parkih in v zavetiščih. Mednje niso zajete osebe, ki bivajo v začasnih, nestalnih namestitvah in so potencialno ogroženi, da bodo ostali brez strehe nad glavo, ljudje pred odpustom v institucijah in dnevni brezdomci, ki so socialno izolirani ob ustrezni možnosti bivanja. (Dekleva in Razpotnik, 2007b) Leta 2015 je bila, na pobudo Oddelka za zdravje in socialno varnost Mestne občine Ljubljana, izvedena krajša terenska raziskava naslovljena »Vidno in moteče cestno brezdomstvo na območjih središča Ljubljane«. Terenski delavci štirih organizacij za delo z brezdomci so v skupno dvaindevetdesetih terenskih obiskih petnajstih lokacij vzpostavili štiristoosemdeset stikov z brezdomnimi, ki se zbirajo na lokacijah v Ljubljani. Ocenili so, da so bili v stiku s petinsedemdesetimi različnimi osebami. Ta številka predstavlja torej najvidnejšo obliko »cestnega« brezdomstva v Ljubljani. (Dekleva in Razpotnik, 2015)

Leta 2010 je bila izvedena najširše do zdaj zastavljena študija, ki jo je naročilo Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, »Ocena obsega odkritega in skritega brezdomstva v Sloveniji«. (Dekleva, Filipovič Hrast, Nagode, Razpotnik in Smolej, 2010) V njej so razčlenjene in v slovenski prostor umeščene kategorije brezdomnosti po tipologiji ETHOS (2006). V kategoriji oseb, ki živijo na prostem, brez zavetja, je »intuitivna kvantitativna ocena ...velikostnega reda od nekaj sto do nad 1000 in morda tudi nad 2000...« brezdomcev. (Razpotnik, 2013:102) Število oseb brez stanovanja je velikostnega reda dva do tri tisoč oseb. V podkategoriji »osebe brez nastanitve po odpustu iz vzgojnih zavodov« podatek ni podan. Študija le deloma številčno odgovarja na vprašanje, koliko je brezdomnih oseb in v katero kategorijo se uvrščajo. Gre za prvo začetno študijo zbiranja vseh dostopnih podatkov in smernic za nadaljnje zbiranje v Sloveniji. (Dekleva, Filipovič Hrast idr., 2010; Razpotnik, 2013),

Natančnega podatka o tem, koliko stane brezdomstvo državo, ni. Oseba brez stalnega dohodka je upravičena do denarne socialne pomoči. Hofler (2012) pa v raziskavi ugotavlja, da večji strošek predstavljajo drugi stroški, povezani z brezdomstvom. Nekateri so iz naslova zagotavljanja skrbi za brezdomne, torej zaposlitve kadra na tem področju, financiranja ali sofinanciranja organizacij za delo z brezdomci, zagotavljanja obrokov, plačila zdravstvenega zavarovanja ipd. Drugi del stroškov pa je povezan z zdravljenjem sekundarnih zdravstvenih težav, ki jih brezdomen način življenja povzroči ali pa poglobi. Gre za npr. duševne težave zaradi stresa in stisk, kronične bolezni, ki se poslabšajo, nezdravljenih prehladnih in drugih obolenj zaradi spanja pod milim nebom. Strošek predstavljata tudi bolnišnično zdravljenje in zapor ter metadonski programi, če sklepamo, da bi le ti lahko bili preprečeni.

Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve je v letih 2000 do 2010 vsako leto namenilo temu področju več sredstev. Programi na tem področju so: zavetišča za brezdomne, pomoč pri ponovnem vključevanju v družbene sfere, sprejemališča ter nastanitvena podpora, dnevni centri, higienska oskrba, svetovanje in terensko delo. (Hofler in Bojnec, 2013)

Odbor regij (2014) ugotavlja, da število brezdomcev narašča praktično v vseh članicah Evropske unije. Kot vzroke navaja posledice gospodarske krize, spremembe v družbi, diskriminacijo manjšin ali slabo urejena migracijska vprašanja ter v nekaterih državah še pomanjkanje stanovanj po dostopni ceni. Poudarja, da so »naložbe v boj proti brezdomstvu izjemno donosne, saj dolgoročno in trajnostno prispevajo k znižanju tekočih izdatkov socialnega skrbstva za reševanje te problematike.« (Odbor regij, 2014:1)

Mladi brezdomni v Sloveniji – značilnosti, raziskave

Kot že rečeno (Robinson, 2008; Dekleva, Filipovič Hrast idr. 2010; Dekleva in Razpotnik, 2007b), je zelo težko natančno oceniti številčnost pojava brezdomstva. To velja tudi za številčnost brezdomnih mladih. Zaplete se, kot smo videli na primeru tipologije brezdomnosti ETHOS (2006), že pri definiciji in razmejitvah pojava.

Leskošek (2002) razdeli brezdomne, oziroma potencialno brezdomne mlade, na dve skupini: tiste, ki bi radi živeli s starši, pa ne morejo, in tiste, ki ne želijo živeti z njimi, pa ne zmorejo selitve na svoje. Med tistimi, ki bi želeli živeti doma, so otroci in mladi iz brezdomnih družin,

nastanjeni v različnih zavodih, rejniških družinah, stanovanjskih skupinah, mladi starejši od petnajst let, katerih matere so v varnih hišah ali materinskih domovih. Mladi, ki želijo od doma, imajo razloge v slabi ali celo ogrožajoči družinski situaciji, ali so preprosto dosegli leta in zrelost za odhod od doma, pa si ga ne morejo privoščiti. (Leskošek, 2002) Nas bodo zanimali predvsem prvi: tisti, ki bi radi živeli s starši, pa ne morejo. Ob tem velja dodati, da je potrebno biti previden pri podani definiciji »želje živeti s starši«, saj večina, kot je bilo prikazano (Krajncan, 2003; Kobolt, 2002), v institucionalno varstvo prihaja iz okolja, neprimerne za razvoj mladostnika.

V okviru raziskave Problematika brezdomstva v Ljubljani, ki je potekala v letih 2005-2006, so bili zbrani podatki tudi o nekaterih težje dostopnih in bolj rizičnih skupinah. To so tiste, ki so težje dostopne virom pomoči, bodisi ker se le tej izogibajo ali pa ker niso dovolj mobilni, da bi prišli do teh virov. Za te skupine je posebej pomembno, da se k njim pristopi s terenskim delom. Podatki za raziskavo so bili zbrani s pomočjo anketiranja 107 oseb, ki so se same opredelile kot brezdomne in ki so jih srečevali na lokacijah, kjer se brezdomni zadržujejo. Na osnovi rezultatov so ugotovili, da so brezdomci po opredeljenih značilnostih – spolu, starosti, doseženi izobrazbi, uporabi drog, težavami v duševnem zdravju, starosti ob prvem brezdomstvu, številu let kot brezdomci in spanju zunaj v zadnjih 30 dnevih - razgibana skupina. Ugotavljajo, da so ogrožajoči dejavniki pomembno bolj pogosto prisotni pri mlajših brezdomcih, pri tistih, ki so bili bolj zgodaj potisnjeni v brezdomstvo, pri uporabnikih drog in tistih, ki imajo težave v duševnem zdravju. Pravzaprav gre za pretežno isto skupino ljudi, ki so mlajši od 40 let, so postali brezdomni pred 30 letom starosti in so uživalci drog. Druga rizična skupina so brezdomni s težavami na področju duševnega zdravja. Zanje so značilni še nižja starost ob prvem brezdomstvu, več travmatičnih dogodkov v življenju, več zaznanih težav v življenju na cesti, več institucionalnih obravnav in obenem več let delovne dobe. (Dekleva, 2008) Če primerjamo s podatki, da mladi izvendružinsko oskrbo zapuščajo bolj zgodaj kot njihovi vrstniki ter se vračajo v razmere doma, ki so botrovale temu, da so dom sploh morali zapustiti, se kaže ugotovitev, da so ranljiva skupina. Podobno Robinson (2008) ugotavlja, da mladi postanejo brezdomni zaradi različnih vzrokov, ampak najpogosteje so zapustili dom v bolj zgodnjih letih kot vrstniki. Prihajajo iz disfunkcionalnih družin in se po prvem odhodu iz družine ne želijo več vrniti.

Špela Razpotnik (2007) je v letih 2005, 2006 in 2007 s sodelavci zbrala zgodbe desetih mladih brezdomnih. Ugotavlja, da se v njihovih zgodbah ponavljajo značilne teme. Vsi imajo končano osnovno šolo, trije tudi srednjo. Vsi so postopoma izpadali iz socialnih mrež – družine, stanovanja, izobraževalnega sistema, trga dela, družbe in včasih tudi zdravstvenega sistema. Primanjkuje jim prostočasnih dejavnosti, kar jih je pripeljalo v društvo Kralji ulice, kjer so tudi vzpostavili stik z njimi za intervju. Na voljo jim je le malo možnosti legalnega zaslužka, zato pa toliko več možnosti za nelegalnega. Njihove bolj ali manj edine delovne izkušnje so z delom na črno. Ne govorijo o iskanju službe, v svojem svetu se brez tega dobro znajdejo. Kljub temu omenjajo željo po zaposlitvi in regularnem življenju, vendar se obenem zavedajo svoje nezmožnosti in pomanjkanja želje, motivacije in veščin, da bi ga kdaj dosegli. Živijo življenje zasvojenosti. Nekateri pa so oblikovali že tako imenovano kriminalno kariero, kar pomeni, da so že izoblikovali kazniva dejanja kot način in vir zaslužka. Bolj kot posameznik tone v sfere kriminala, manj je možnosti, da bo iz njih kdaj našel pot. Po eni strani ga vlečejo vezi iz kriminalnega življenja, kjer »službe« ne moreš kar pustiti, po drugi strani pa ga spremlja stigma kriminalca, ki mu onemogoča vzpostaviti nove odnose z drugimi ljudmi, otežuje iskanje službe in nasploh vrnitve v življenje na legalen način. (Razpotnik, 2007)

Zaključimo lahko, da nam številčnost pojava brezdomnosti mladih v Sloveniji (še) ni znana. Splošna ocena je sicer možna na podlagi do sedaj opravljenih raziskav, obenem pa ta ocena po mnenju ocenjevalcev samih ni natančna (Dekleva, Filipovič Hrast idr., 2010). Robinson (2008) ob povzemanju britanskih raziskav podaja oceno, da številčnost brezdomstva pravzaprav ne more biti nikoli povsem natančna. Gre namreč za kompleksen pojav, ki je predmet stigme in znotraj katerega se same osebe različno ocenjujejo kot brezdomne ali pa ne. Kljub povedanemu pa je seveda pomembno, da poskusimo priti do številke, ki je kar se le da natančna, pa četudi se zavedamo, da ne more biti povsem točna. Ocena številčnosti je v neposredni povezavi z oblikovanjem institutov državne skrbi.

Znotraj pojava brezdomnosti mladih obstaja specifična skupina mladostnikov, ki so pred odpustom iz izvendružinske vzgoje. Poznamo število vseh mladostnikov v izvendružinski vzgoji v Sloveniji in število tistih, ki zavode za vzgojo in izobraževanje otrok in mladostnikov s čustvenimi in vedenjskimi težavami zapuščajo. Vemo, koliko jih odide domov. Na osnovi raziskave (Krajncan, 2003) lahko sklepamo, v kakšno okolje se vračajo mladostniki in otroci iz izbranega vzorca in to posplošimo na celotno populacijo. Ni pa še postavljena metodologija

ocene ogroženosti oziroma načina, kako oceniti kolikšen del teh mladih je potencialno ali dejansko brezdomen. (Dekleva, Filipovič Hrast idr. 2010). Zgovoren pa je podatek, da je 28% vseh anketiranih brezdomnih oseb na področju Ljubljane imelo izkušnjo odraščanja v vzgojnem zavodu, mladinskem domu ali prevzgojnem domu. (Dekleva, 2014) Robinson (2008) povzema ugotovitve raziskav v Veliki Britaniji iz katerih je razvidno, da je nekje med 20% in 50% mladih brezdomnih imelo izkušnjo izvendružinske nastanitve. To je pomembno višji odstotek, saj je le 1% splošne populacije mladih bil v oskrbi. (Clephanm in Evans, 2000 po Robinson, 2008) Obenem so mladi v oskrbi pomembno bolj zastopani tudi med osebami, ki so bile prijavljene policiji zaradi bega od doma. (Robinson, 2008)

Predlogi za področje brezdomstva in prehoda iz izvendružinske oskrbe

V Deklaraciji o človekovih pravicah, ki jo je 1948 izdala Organizacija združenih narodov, je zapisano v 25. členu, da ima vsakdo pravico do »takšne življenjske ravni, ki zagotavlja njemu in njegovi družini zdravje in blaginjo, vključno s hrano, obleko, stanovanjem, zdravniško oskrbo in potrebnimi socialnimi storitvami; pravico do varstva v primeru brezposelnosti, bolezni, delovne nezmožnosti, vdovstva ter starosti ali druge nezmožnosti pridobivanja življenjskih sredstev zaradi okoliščin, neodvisnih od njegove volje.« (Deklaracija, 1948) Od tod izhaja pravica do primernega bivališča. Ta pravica v političnem diskurzu pomeni, da so države dolžne voditi stanovanjsko politiko, ki je skupek načel in vodil oblikovanja ponudbe stanovanj, ki omogočjo dostopnost vsemu prebivalstvu. (Mandič, 1999).

Izjava Evropskega parlamenta o odpravi uličnega brezdomstva (2008) poziva Svet ministrov Evropske unije za zaposlovanje, socialno politiko, zdravje in varstvo potrošnikov (EPSCO) k odpravi uličnega brezdomstva do leta 2015. V deklaraciji izpostavi dostopnost primernega bivališča kot temeljno človekovo pravico in dostop do zavetišča kot prvi korak k trajnejši rešitvi. Odbor regij v mnenju (2011) podaja priporočila za praktično in učinkovito ukrepanje proti brezdomstvu. V njem navaja šestinštirideset priporočil. Kot posebej problematično izpostavlja brezdomstvo otrok in mladih. Opozarja na visoke stroške zmanjševanja škode brezdomstva za države in s tem na ekonomski vidik prednosti preventive. Predlaga tri smeri delovanja: preventivno, kratkoročno in dolgoročno. Pogoj za uspešnost boja

proti brezdomnosti vidi v usklajenosti lokalne, državne in mednarodne ravni delovanja ter koordinirano »politiko urbanističnega načrtovanja, gradnjo stanovanj, socialno politiko ter zaposlovanje in zdravje (vključno z duševnim zdravjem)«. (Odbor regij, 2011:1)

V zadnjih desetletjih je spoprijemanje z brezdomstvom na evropskem področju pripeljalo do dveh pomembnih sprememb gledanja na brezdomstvo kot pojav. Prvo s spoznanjem, da povečanja obsega brezdomstva ni mogoče omejiti samo z odpiranjem začasnih in prehodnih zavetišč, temveč z omejevanjem časa bivanja v začasnih namestitvah in obenem iskanja trajnih. Kot drugo, da je zmanjševanje brezdomstva možno le ob oblikovanju nacionalnih strategij z inovativnimi pristopi, ki vodijo v trajne in varne namestitve brezdomcev. (Dekleva, 2014)

Obstoječi programi nastanitvene podpore v Sloveniji

Nastanitvena podpora je prevod angleškega izraza »housing support«. V praksi je pogosto uporabljan tudi izraz strokovno podprta stanovanja. Gre za izraz, ki poudarja povezave med nastanitvijo – stanovanjem in podporo. Nastanitvena podpora poudarja, da je potrebno ljudem brez varnega prebivališča nuditi najmanj prostor za bivanje in tudi več – varne in trajne oblike stanovanja. Izraz se uporablja na področjih brezdomstva, skrbi za osebe z težavami v duševnem zdravju, skrbi za dolgotrajno bolne, starostnike ipd. Izvira iz sedemdesetih let, ko se je pričel trend zmanjševanja bivanja le in samo v ustanovah ter iskanja poti prostorskega umeščanja skupin s težavami v splošno populacijo. Strokovno podprta stanovanja so nekakšna vmesna oblika med življenjem na cesti ali brez prebivališča in samostojnim stanovanjem. Nudijo možnost začasne nastanitve v stanovanjih, kjer nastanjeni sledijo nekemu programu oziroma so tam s ciljem ali cilji, ki vodijo k samostojnemu življenju. (Dekleva, 2014b; Dekleva in Razpotnik, 2010)

Nekateri uporabniki storitev potrebujejo ob prehodu iz institucije v samostojnost prehodno nastanitev. Taka možnost stanovanja s strokovno podporo je zanimiva kot oblika nastanitve po odpustu iz institucije, saj lahko posamezniku nudi čas, da se znajde izven sveta institucije. Potrebujejo prostor, da lahko zopet spoznajo svoje želje, interese in potencialne, da se organizirajo za samostojno življenje. Ta prehodni prostor jim lahko omogoči prehod iz

vzorcev institucionalnega življenja v vsakodnevno življenje. (Flaker idr., 2013) «Institucije ne smejo ostati odgovor na stanovanjsko stisko. Zamenjati bi jih bilo treba s kratkoročnimi in srednjeročnimi namestitvami za obdobje premoščanja krize in ustvarjanje priložnosti za samostojno življenje. Imeti pravico do stanovanja pa ne bi smela biti zgolj individualistična rešitev, temveč tudi način, kako ustvarjati prostore, kjer lahko ljudje živijo skupaj.» (Flaker idr., 2013: 112) Stanovanjska politika bi morala biti spremenjena tako, da priskrbi nastanitev - na osnovi pravice in ne razpoložljivosti - tako, da so nastanitve na zalogi in na voljo po principu pozitivne diskriminacije ter da omogoča dostop do njih. (Flaker idr., 2013:130)

Društvo Kralji ulice temelji na načelih organizacije FEANTSA poimenovani »najprej stanovanje« (Ending homelessness, 2010; Dekleva, Kozar in Razpotnik, 2012) Omenjeni pristop se zavzema za nočna in dnevna zavetišča kot prehodno obliko, ki mora voditi k trajni in varni namestitvi za posameznike. FEANTSA se zavzema tudi za dejavno politiko deležnikov v boju za odpravo brezdomstva, ki mora poleg nudenja pomoči vsebovati še predlaganje politike in rešitev na nacionalni ravni, ki vodijo v zmanjšanje in - kot končni cilj - odpravo brezdomstva. Društvo Kralji ulice je v letih 2008 do 2011 razvijalo programe nastanitvene podpore s pomočjo finančnega zaledja Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve ter Mestne občine Ljubljana. Ker so v programu uporabljali tržno najeta stanovanja, so bili stroški najema razmeroma visoki in so bile namestitve zastavljene kot 18 mesečne. V tem času so pričeli sodelovati z Javnim stanovanjskim skladom na področju Mestne občine Ljubljana, kjer društvo deluje. Ob tem so ugotavljali, da brezdomni težko dostopajo do stanovanj, oziroma bivalnih enot Javnega stanovanjskega sklada (JSS), ker je čakalna doba dolga (štiri leta), ker JSS težje oddaja stanovanja osebam, za katere že v začetku lahko domneva, da bodo imele težave obdržati stanovanje in ker, ko stanovanje dobijo, dejansko potrebujejo podporo pri ohranjanju stanovanja, ki pa jim je ni imel kdo nuditi. Od marca 2012 do avgusta 2013 so v Kraljih ulice izvajali projekt »Pot do trajne in varne nastanitve za stanovanjsko izključene«. Znotraj projekta so razvijali, izvedli in evalvirali model sodelovanja med Javnim stanovanjskim skladom mestne občine Ljubljana in kralji ulice, kjer je JSS MOL dal v najem stanovanja oziroma bivalne enote, Društvo Kralji ulice pa se je obvezalo, da bo nudilo najemnikom psihosocialno podporo pri pridobitvi in ohranitvi najema. Uporabili so dva modela: pri prvem je bilo Društvo dejanski najemnik prostorov, stanovalci pa uporabniki, pri drugem modelu pa so bili stanovalci najemniki, Društvo pa ponudnik podpore po potrebi. (Dekleva, 2013; Dekleva, 2014b; Gorenc, 2013) Bivalne enote sočasna ali zasilna bivališča, ki so bila prvič omenjena v Nacionalnem stanovanjskem programu za obdobje 2000

do 2009. Bila so oblikovana kot začasna oblika odgovora na potrebe po reševanju stanovanjskih potreb socialno ogroženih oseb. Za uporabo bivalne enote se zaprosi na Centru za socialno delo z namenom hitrega in učinkovitega ukrepanja. V Sloveniji je po podatkih iz leta 2010 na voljo 405 bivalnih enot. (Hočevar Frantar, 2013)

Obstoj bivalnih enot je še toliko bolj pomemben ob podatku, da v Sloveniji Javni stanovanjski sklad s ponudbo neprofitnih najemnih stanovanj ne dosega povpraševanja s ponudbo in da so čakalne dobe dolgoletne. Kljub temu pomembno prispevajo k reševanju socialnih stisk, saj so med najemniki neprofitnih stanovanj bolj pogosto ranljive skupine prebivalstva. V anketi, izvedeni leta 2012 med prosilci za neprofitna najemna stanovanja, so analizirali tudi potrebe najemnikov bivalnih enot. Socialna slika je izrazito slaba. Gre za skupino ljudi, ki prejemajo dohodek 900 evrov na gospodinjstvo, v večini nimajo prihrankov nad 500 evrov, kar 75% zmanjkuje denarja za hrano, 55% jih prejema pomoč Rdečega križa ali Karitasa, 53% jih prejema denarno socialno pomoč, in 52% jih je prezadolženih ter jim je bil blokiran račun. Gre torej za ljudi v stiski, ki potrebujejo pomoč. Poleg povedanega avtorici ugotavljata, da bi bila potrebna tudi druge vrste podpore – ne le stanovanjska – saj imajo najemniki težave tudi na drugih področjih. Najpogosteje med razlogi, ki so jih pripeljali v težak stanovanjski položaj, navajajo izgubo zaposlitve, hudo bolezen, ločitev ali izgubo partnerja ter izkušnjo nasilja v družini. Sami si pomoči želijo na področjih iskanja stanovanja, iskanja zaposlitve, želijo pa tudi pomoč pri urejanju dokumentov in bančnih dolgov. (Mandič, Filipovič Hrast, 2013)

Na področju prehoda mladih iz izvendružinske vzgoje v samostojnost so se v Sloveniji izvajali programi nudenja podpore ob samostojnem življenju izven zavoda v Mladinskem domu Jarše, Mladinskem domu Maribor in Vzgojnem zavodu Kranj (Krajncan, Mržek, 2010; Praznik, 2011). V Mladinskem domu Jarše izvajajo program mladinskega stanovanja v podnajemniškem stanovanju, dijaškem domu, študentskem domu, skratka, kjerkoli so za mladostnika najboljši ali pa vsaj mogoči pogoji. V VZ Kranj so program mladinskega stanovanja prvič preizkusili leta 1998. Program se izvaja v najemniškem stanovanju. V MD Maribor program izvajajo od leta 2003 in imajo za to namenjeno lastniško stanovanje. Vsi omenjeni programi pa so bolj ali manj samonikli. Ne obstaja usklajen strokovni sistem dela, niti ni to področje pravno urejeno. Ustanove za mladinska stanovanja ne dobivajo rednih sredstev od države. Kljub temu, da nekateri programi potekajo že vrsto let, se zdi, da so to še vedno začetki vzpostavljanja vseslovenske strategije pristopa.

Predlagane rešitve na področju brezdomstva, brezdomstva mladih in prehoda iz izvendružinske vzgoje

FEANTSA je izdala pod imenom »Komplet orodij FEANTSA za razvijanje celovite strategije na področju reševanja problematike brezdomstva« (Ending Homelessness, 2010) seznam, v katerem določi deset pristopov v boju za odpravo brezdomnosti, ki služijo kot vodila za oblikovanje aktivne politike razreševanja na tem področju. Oblikovalcem politike, nevladnim organizacijam in strokovnjakom, ki delajo na tem področju, v premislek ponuja pristop, ki naj temelji na osnovi dejstev, je celovit, večdimenzionalen, utemeljen na pravici do stanovanja kot človekovi pravici, participativen, na zakonski osnovi, trajnosten, upošteva individualne potrebe, je pragmatičen in oblikovan iz dna proti vrhu. Pristop naj temelji na osnovi dejstev, ki se jih pridobi z opazovanjem, dokumentiranjem, raziskovanjem, analizami in evalvacijami aktualnih pristopov. Celovit pristop mora obsegati najprej nujne rešitve stanovanjskega problema tako, da nihče ni prisiljen živeti na cesti. Poleg tega mora vsebovati procese integracije brezdomnih glede na individualne potrebe posameznika. Ne nazadnje mora preventivno ukrepati na splošnem področju preko oblikovanja aktivne stanovanjske politike, izobraževanja ter na specifični preventivi, npr. zagotavljanja stanovanj v primerih deložacij in po odpustu iz institucije. Večdimenzionalen pristop mora povezovati med seboj različna področja – zdravstveno, zaposlitveno, socialno, ipd. – in organizacije ter državne službe, ki delajo na tem področju. Pristop temelji na prepričanju, da je pravica do stanovanja neodtujljiva človekova pravica. Participativni pristop mora obsegati sodelovanje državnih institucij z organizacijami, ki pomoč nudijo, ter z uporabniki storitev pomoči. Pristop mora temeljiti na zakonski osnovi, kar omogoča tudi boljšo evalvacijo. Za zagotavljanje trajnostnih sprememb je potrebno zagotoviti zadostno financiranje, politično obvezo pristopa k reševanju na vseh nivojih ter izobraževanje javnosti o problemu brezdomnosti preko javnih kampanj. Pristop mora biti oblikovan na osnovi individualnih potreb uporabnikov. Pragmatični pristop naj temelji na realnih in dosegljivih ciljih, ki temeljijo na raziskavah in dejstvih ter se gibljejo v realno določenih časovnih okvirih. Pristop iz dna proti vrhu upošteva, da se morajo strategije pričeti na lokalni ravni in da je potrebno službe prenesti bližje uporabnikom.

Na področju predlaganih rešitev s področja brezdomstva v Sloveniji je bilo v zadnjih letih podanih mnogo predlogov. Novosti na področju izvajajo predvsem Društvo Kralji ulice, ki tudi sodelujejo s FEANTSA-o in drugimi organizacijami na tem področju. V spremembe pa se vključujejo tudi pristojne državne službe znotraj npr. Ministrstva za delo, družino, socialne

zadeve in enake možnosti, mestne občine Ljubljana in Stanovanjskega sklada Republike Slovenije.

Razpotnik (2007, 2008) predlaga, da bi bilo potrebno ponuditi več in bolj raznolike načine nastanitve, pomoč pri iskanju najemniških stanovanj in nudenje podpore za nastanitve obdržati, nudenje podpore in zagovorništva pri iskanju zaposlitve, posttretmanske programe za odvisne. Predlaga »hiše na pol poti«, podprta stanovanja za zdravljenje odvisnikov, stanovanjske skupine tudi za polnoletne mlade, poceni stanovanja za mlade brezposelne ali mlade, ki se osamosvajajo. Potrebna je tudi podpora pri iskanju najemniških stanovanj na trgu, kjer je potrebna večšina, da stanovanje pridobiš in obdržiš. Pri zaposlovanju, podobno kot pri nastanitvi, so možne zaposlitve »na pol poti«, kjer oseba, ki prej ni redno delala, preko bolj fleksibilnega dela pridobiva znanje in izkušnje na tem področju. Tak primer je prodaja časopisa Kralji ulice pri nas ali The Big Issue na angleško govorečem področju. Mladim brezdomcem s težavami z zasvojenostjo je potrebno ponuditi drugačne nastanitve kot mladim, ki želijo nadaljevati šolanje ali tistim, ki se vračajo iz institucij. Ugotavlja, da leta 2007 obstajajo predvsem zavetišča, ki nudijo prenočevanje, ki pa ne morejo odgovoriti na potrebe vseh. (Razpotnik, 2007; Razpotnik, 2008)

Dekleva (2008), na osnovi raziskave v letih 2005-2006, priporoča pristope za delo z brezdomnimi osebami: »zmanjševanja škode, ki nastaja zaradi brezdomskega načina življenja (nočna zavetišča, dnevni centri, itd...), vključevanja brezdomcev v različne oblike socialnih, kulturnih, izobraževalnih in ekonomskih dejavnosti, ki mora biti praviloma spremljano z veliko mero podpore in dodajanja moči – opolnomočitivjo, individualnega načrtovanja in podpore pri zastavljanju in uresničevanju realističnih ciljev vzpostavitve ne brezdomskega načina življenja, vključno z oblikovanjem ustreznega ožjega socialnega okolja in podpiranjem osebnostnih sprememb, vplivanja na javnost v smislu sprejemanja socialno – integracijskih dejavnosti in programov, vključno z vplivanjem na oblikovanje strokovnih politik na področju brezdomstva ter integracij politik različnih sektorjev/resorjev.« (Dekleva, 2008:15)

V študiji, ki jo je naročilo Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve, »Ocena obsega odkritega in skritega brezdomstva v Sloveniji« (Dekleva, Filipovič Hrast idr., 2010; Razpotnik, 2013), so podane, kjer in kolikor je mogoče natančne ocene števila brezdomnih. Avtorji na osnovi ožje definicije brezdomstva – torej po ETHOS-ovi tipologiji (2006) tistih brez strehe nad glavo in brez stanovanja – podajajo priporočilo za razvoj nacionalne politike

preprečevanja brezdomstva. Predlagajo razvijanje občutljivosti za prepoznavanje in evidentiranje uličnega brezdomstva »brez strehe nad glavo«, kar pomeni razvijanje nizkopražnih programov (npr. nočna zavetišča, dnevni centri, razdeljevalnice hrane, ipd.) in kratkoročnih programov namestitve in podpore. Kot drugo predlagajo razvijanje programov prehajanja iz začasnih in kratkoročnih oblik nastanitve v dolgoročne namestitve samostojnega življenja, s specializirano podporo ali brez nje. V prvi fazi bi tak pristop sicer navidezno povečal število brezdomnih, saj bi imeli motiv, da se registrirajo, česar sedaj mnogi nimajo. Avtorji podajajo oceno, da je omogočanje dostopnih dolgoročnih samostojnih nastanitev edini način za uspešno zmanjšanje števila brezdomnih. (Dekleva, Filipovič Hrast, idr. 2010; Razpotnik, 2013) Mandič in Filipovič Hrast, (2013) predlagata zagon stanovanjske zadruga za brezdomne osebe.

Dekleva in Razpotnik (2009) v članku »Evalvacija nespecifične terenske nastanitvene podpore brezdomnim« opisujeta in evalvirata projekt nastanitve brezdomnih, ki poteka v okviru društva za pomoč in samopomoč brezdomnim Kralji ulice. V društvu so v obdobju razvijanja programov spoznali, da je pomemben del nastanitvene podpore – poleg najbolj običajne nočne ali celodnevne zavetiščne nastanitve – tudi pomoč uporabnikom, ki že imajo prebivališče, a potrebujejo podporo, da bi nastanitev tudi obdržali. Drugače povedano gre za »dejavnost s ciljem preprečevanja nastanitvenih deložacij« (Dekleva in Razpotnik, 2009:287) V raziskavi sta zajela dvanajst oseb, ki jim je bila več kot eno leto nudena terenska pomoč pri nastanitvi. Evalvacija je pokazala, da je delo na terenu potekalo z veliko vloženega truda, srečanja so potekala na različne načine (v društvu, na domu, slučajno,...) in da je delo, po oceni strokovnega kadra, prinašalo rezultate. Vključeni uporabniki so bili nastanjeni v manj varnih prebivališčih in so ustrezali siceršnjim definicijam brezdomnosti. Kot pogoj za razvijanje programov nastanitve navajata, da se je potrebno začeti zavedati, da so taki programi možni, da jih je potrebno začeti izvajati, da se razvijejo izkušnje, kadri in modeli, da morajo biti dosegljiva finančna sredstva za program in razvoj ustrezne institucionalne zmogljivosti in stabilnosti. (Dekleva in Razpotnik, 2009)

Hofler in Bojnec (2013) na podlagi raziskave opaznanj delavcev na terenu ugotavljata, da je najbolj učinkovita hitra pomoč v začetni fazi brezdomstva, torej v trenutku, ko oseba šele postane brezdomec in se npr. prvič prijavi v zavetišču, oglasi v sprejemališču ali na centru za socialno delo. V fazi trajanja brezdomstva, ko oseba spi v zavetišču in na prostem ter je brez zaposlitve, brezdomstvo pride v vse bolj utrjen način življenja in je sprememba vedno težja.

Ocena delavcev na terenu je, da volja za urejanje življenja po približno šest mesecih brezdomstva pade zaradi težkih življenjskih okoliščin. (Hofler, 2012; Hofler in Bojnec, 2013)

Razpotnik in Dekleva (2005:267) ugotavljata, da sta »ključni pri obravnavanju problematike brezdomstva poleg posameznikove vključenosti in vpetosti v sisteme tudi njegova izključenost in nepovezanost, čemur sledi obravnava ne le posameznika, pač pa tudi različnih institucij, ki so v svojem delovanju različno prilagojene različnim delom populacije.« Hofler (2012:69) podobno ugotavlja, da bi »brezdomstvo lahko preprečevali s preventivnimi programi in v primeru pravočasnih svetovanj in pravočasne strokovne pomoči.« Ob tem pa na terenu beležijo porast števila brezdomcev. Intervjuvani delavci s terena so med mnogoterimi opaženimi vzroki za brezdomstvo omenjali tudi težave v domačem okolju, razpad družin in težave, ki izhajajo že iz obdobja mladostništva. Vsi so enotni v tem, da odgovor na brezdomstvo ne morejo biti le programi za pomoč brezdomnim osebam, temveč je potrebno poseči po več preventivnih oblikah dela. Kot oblike preventivnega dela predlagajo jasno oblikovano politiko države, več koordinacije med institucijami na tem področju, vlaganje v raziskovalno delo, osveščanje glede brezdomstva že v času šolanja, več programov nudenja podpore (samopomoč ne skupine, spremljanje, ipd.), intenzivnejše delo z osipniki, ustrenejša stanovanjska politika države in predvsem reševanje stanovanjskih težav mladih, zaposlovanje, zmanjšanje birokracije, razvijanje novih oblik dela z brezdomnimi tudi po zgledu iz drugih držav in zagotavljanje lažjega dostopa do stanovanj brezdomnim osebam. (Hofler, 2012)

Če povzamemo, so potrebne oblike dela: pomoč posameznikom v stiski, preventivno delo z ranljivimi skupinami in ne nazadnje sistemske spremembe. Nekateri od predlaganih programov so že bili udejanjeni (npr. stanovanja ob podpori, podpora za ohranjanje nastanitve), ostali pa ostajajo pomembni predlogi za prihodnost.

Na področju področja brezdomstva mladih je situacija v Sloveniji taka, da so mladi v slabšem položaju pri odhodu v samostojnost zaradi splošne družbene krize na področju zaposlovanja in pomanjkanja najemniških stanovanj ter s tem povezane dalj časa trajajoče odvisnosti od staršev in bližnjih. (Leskošek, 2002) Osnova za odpravo brezdomstva je ponudba cenovno dostopnih stanovanj. Isto velja za vse brezdomne in mladi niso nobena izjema. Rešitve za mlade brezdomne so lahko naravnane na specifično skupino, niso pa ločene od problema

brezdomnosti v družbi in potrebe po reševanju pravice do dostopnega stanovanja za vse. Vse glasnejše so pobude za večanje nastanitvenih možnosti za vse mlade, ki bi se želeli osamosvojiti, pa pri tem nimajo podpore družine. Obenem je potrebno zvečati raznolikost ponujenih načinov pomoči pri iskanju stanovanja. Brezdomstvo mladih je oblika nakopičenih poraženosti. Je posledica šibkejših socialnih mrež, skupnostnih vezi in oženja sistemov socialne skrbi. V družbeni klimi, ki spodbuja fleksibilnost delovnega trga, prožnost in vse večjo tekmovalnost, se rojevajo brezdomnost in potisnjenost na rob družbe. (Razpotnik, 2007)

Predlogi za oblikovanje metod prehoda in nadaljnjo politiko

Kot omenjeno pri nas ni veliko raziskav s področja povezav med brezdomnostjo in izvendružinsko vzgojo in tako tudi ne predlogov za oblikovanje poodpustne skrbi. Začetne korake na to področje najdemo v raziskavi »Ocene obsega odkritega in skritega brezdomstva v Sloveniji«, ki jo je koordinirala Špela Razpotnik (Dekleva, Gruden idr., 2010) in v objavah. (Dekleva, 2014; Dekleva, neobjavljeno delo) V diplomski nalogi »Zunajdružinska oskrba in brezdomstvo mladih« se je s tem področjem ukvarjala Bilčič (2015).

Dekleva (2014) med možnimi odgovori na problem uspešnega prehoda iz institucije v samostojnost navaja tri vrste pristopov: pristope, ki se nanašajo na razvijanje kompetenc znotraj zavodske vzgoje; pristope, usmerjene na sodelovanja med vsemi institucijami, ki sodelujejo ob prehodu; ter na pristope razvijanja novih oblik v skupnosti, ki bi lahko prispevale k bolj uspešnemu osamosvajanju in omilile posledice manj uspešnih. Za uspeh kateregakoli pristopa pa so potrebne spremembe na strokovnem področju in obenem spremembe podpornih sistemskih pogojev.

Na področju sistemskih sprememb Vesna Leskošek (2002) ugotavlja, da definicija brezdomnosti v sferi skrbnostnih institucij obstaja le kot najožje razumljeno brezdomstvo, torej pomanjkanje strehe nad glavo. V Sloveniji ni možna nastanitev od centra za socialno delo samo z razlogom brezdomnosti. Torej morajo delavci na centrih uporabnike definirati kot osebe s težavami, preden jih lahko nastanijo. Sama v skladu z že predstavljenimi širšimi definicijami kot brezdomne razume vse tiste mlade, ki nimajo varnega in stalnega prebivališča. V čem je bistvena razlika? Če mladega, nastanjenega v instituciji, razumeš kot

brezdomnega, ki pa trenutno ima streho nad glavo, je potrebno dolgoročno – po odpustu iz institucije - poskrbeti za primerno prebivališče. Zatorej predlaga ponovno definiranje razlogov za nastanitev tako, da bi bila brezdomnost oziroma neprimerne razmere za bivanje same po sebi razlog za nastanitev otroka oziroma cele družine.

Pomembno je, da ne domnevamo, da si vsi nastanjeni v institucijah želijo imeti nastanitvene možnosti po odpustu ter da je potrebno pri oblikovanju rešitev imeti v mislih ves spekter potencialnih uporabnikov. Flaker, Grebenc, Kodele, Mali in Urek (2013) ugotavljajo na področju prehoda iz institucij za trajno bolne in ustanov s področja duševnega zdravja, da si nekateri uporabniki želijo intimnosti in samostojnega življenja. Obstaja pa tudi skupina uporabnikov, ki bi želela živeti v skupinskih načinih prebivanja izven institucije. Razlogi za to so izogibanje osamljenosti, želja po pomoči drugih in navajenost na skupno življenje. Za varno nastanitev je osnovno lastništvo ali pa najemna pogodba. Osebe s težavami imajo lahko potrebo po pomoči na področju omogočanja dostopanja do stanovanj, saj so lahko diskriminirani kor najemniki, obenem pa imajo na državnih razpisih prednost pri določenih točkovanjih. V primerih nasilja doma so se prisiljeni umakniti iz nastanitve, ki je sicer njihova. Pogosto potrebujejo pravno ali finančno pomoč, da stanovanje ostane v njihovi lasti ali najemu. Potrebujejo tudi pomoč pri vzdrževanju in popravilih. (Flaker, Grebenc idr., 2013)

V priročniku za oblikovalce politik »Končanje brezdomstva« (Ending homelessness, 2010) predlagajo naslednje pristope na področju oseb, nastanjenih v institucionalni oskrbi: prepoznavanje ranljivosti posameznikov, ki zapuščajo institucije: okrepljeno sodelovanje med svetovalnimi službami in partnerskega odnosa med deležniki v procesu osamosvajanja, vzpostavitev učinkovitih procesov sprejema in odpusta, ocena potreb po nastanitvi pred odpustom, nadaljnje spremljanje ob prehodu in po njem ter ciljno usmerjene nastanitve, ki lahko služijo kot postopni sistem prehoda v samostojnost ali začasno rešujejo problem pomanjkanja primernih stanovanj.

Na podlagi izkušenj iz več evropskih držav Aldanas (2016) v poročilu FEANTSE ugotavlja, da so bolj učinkovite politike držav, ki vsebujejo splošno podporo vsem mladim in vzpostavljajo pogoje za uspeh vseh, ter tiste, ki izvajajo specifične programe poodpustne pomoči za vse ranljive skupine. Poudarja pomen integriranega systemskega odgovora, ki naj vsebuje spekter dejavnosti od preventivnih oblik, do pomoči ob težavah in vse do omogočanja

dolgotrajnih varnih oblik samostojnega stanovanja. Multidimenzionalni pristop mora vključevati vsa področja: nastanitev, zdravstvo, zaposlenost, izobrazbo in druga področja.

Aldanas (2016) predlaga metodo oblikovanja osebnega razvojnega načrta. Mladostniku pri šestnajstih letih dodelijo strokovnega delavca, ki naj bi sodeloval pri načrtu. Do osemnajstega leta se načrt oblikuje. Ob odhodu se načrt udejani tako, da strokovni delavec podpre mladostnika v postavljanju ciljev po mladostnikovi izbiri in skupaj izdelata načrt, kako doseči cilje. V določenih časovnih intervalih se načrt evalvira in po potrebi prilagaja. Predlog bi lahko uvrstili med programe nudenja podpore, ki so tudi sicer aktualni pri pomoči brezdomnim.

Mladi bi morali imeti do odhoda na voljo prehodno možnost delno samostojnega bivanja. Pomembno je, da imajo – če je le mogoče – možnost razreševanja odnosov z matično družino, da uspešno zaključijo srednješolsko izobraževanje, oblikovanje socialne mreže ter možnost podaljšanja bivanja v nastanitvi po polnoletnosti v posebnih primerih. V udejanjanju načrta po odhodu je potrebno imeti oblikovan finančni načrt. Večina oblik pomoči ne predvideva vračanja v nastanitev, vendar bi bilo to morda potrebno uvesti kot možnost. Omogočiti jim je potrebno dostop do nadaljevanja študija in pridobivanja izkušenj v poklicu. (Aldanas, 2016)

Na področju oblikovanja državne in lokalne politike pa predlaga oblikovanje programa in dodelitev sredstev za podpustno spremljanje, ki naj zajema nastanitev, financiranje le-te, nadaljnji študij ali pridobivanje poklicnih kvalifikacij, mentorstvo, zdravje in dostop do terapevtskih in svetovalnih storitev. Zaposleni in institucije na tem področju morajo skrbeti za kvalitetno in široko mrežo izvendružinske vzgoje. Pomoč mora biti nudena tudi družini in izvedeni vsi koraki, da se družina dejansko vključi v proces vzgoje. Potrebno je zagotoviti kadre in pogoje, da skrbniki otroka ostanejo otroku v podporo tudi po odhodu. Nastanitvene oblike morajo imeti na voljo oblike in sredstva, da zagotovijo nastanitev po odpustu. (Aldanas, 2016)

Stein (2008) zaključuje na osnovi primerjave mednarodnih raziskav, da priložnosti za postopen prehod v samostojnost lahko najbolje poskrbi nastanitev, kjer se mladostnik nahaja, in jih njihovi skrbniki lahko spremljajo še v odraslost. Če to ni mogoče, pa predlaga kot rešitev prehodne nastanitvene možnosti.

Iz povedanega lahko povzamemo, da v Sloveniji še ni enotnega pristopa na področju prehoda iz izvendružinske oskrbe v samostojnost. Ne obstaja skupen strokovni pristop, prav tako ne sistemske rešitve, ki bi prehod olajšale. V končni fazi niti ne obstaja definicija, kdo in pod kakšnimi pogoji bi se lahko štela za brezdomnega ob ali pred odhodom iz institucije. Raziskave iz drugih evropskih držav pa kažejo, da je lahko usmerjen prehod s podporo preventiva pred morebitnimi negativnimi posledicami osamosvajanja in tako tudi preventivno delovanje za zmanjšanje brezdomnosti.

Zgledi iz tujine

Sodobnejši pristopi pomoči na področju brezdomstva temeljijo na priporočilih FEANTSA in pristopa »Najprej stanovanje!« (Ending Homelessness, 2010). Na strani FEANTSA so zbrane strategije posameznih Evropskih držav. V skrbi za odpravo brezdomnosti in implementaciji strategij na tem področju prednjačijo severne, skandinavske države ter anglosaške države. Pripravile so jih tudi Danska, Nizozemska in Francija. Od južnih članic je prva strategija dobila dom na Portugalskem. Cilj je, da bi take strategije oblikovale vse države članice Evropske Unije. (FEANTSA, 19. 5. 2016)

Na Švedskem, ki ima daljšo zgodovino zagotavljanja pomoči brezdomnim, so pripravili strategijo boja proti brezdomnosti v letih 2007-2009, imenovano »Brezdomnost: več obrazov – več dolžnosti« (Homelessness: Multiple faces, multiple responsibilities, 2007). Njen namen je bil vzpostaviti jasno pregledno strukturo, iz katere je razvidno, da se morajo povezati akterji na lokalni, regionalni in državni rani za odpravo brezdomnosti.

Postavlja štiri cilje, ki so:

- »1. Vsakomur mora biti zagotovljena streha nad glavo in jim mora biti na voljo nadaljnja koordinirana pomoč na osnovi individualnih potreb posameznika.
2. Zmanjšati je potrebno število ljudi, ki so nastanjeni v zaporu, oddelkih za tretman, živijo v stanovanjih s podporo in živijo v domovih, pa nimajo zagotavljenega bivališča po odpustu iz institucije.

3. potrebno je olajšati vstop na stanovanjski trg osebam, ki so v nastanitvah, stanovanjih za učenje in drugih oblikah nastanitve s strani socialnih služb in drugih agencij.
4. Število izvršb iz stanovanja je potrebno zmanjšati in noben otrok ne sme biti prisilno izseljen.« (Homelessness, 2007:5)

Tudi švedska strategija, tako kot vseevropska strategija FEANTSA, vključuje v drugi točki skrb za ljudi v različnih oblikah nastanitve. Raziskava Nacionalnega odbora za zdravje in dobrobit, na kateri temelji strategija, je pokazala, da imajo mnoge od oseb pred izpustom iz institucije težave na področju duševnega zdravja in težave z odvisnostmi. Zanje je prehod iz institucije ključen trenutek, ko potrebujejo podporo in spremljanje tudi pri vključevanju v bivanje na prostosti. Že med bivanjem v instituciji je pomembno, da se načrtuje stanovanje po odpustu. Uspeh institucije se meri po vedenju oseb, ko se vrnejo v svoje okolje, zato ni odveč misliti na omogočanje dobro načrtovanega vračanja v okolje s podporo. Da bi omogočili čim lažjo vključitev v okolje, so oblikovali in izvajajo državno strategijo. Ta vključuje povezovanje vseh služb, ki delajo ali naj bi delale s posameznikom, od vodstva zapora preko državnih socialnih služb do nevladnih organizacij. Osebi je lahko dodeljen tudi vodja primera, ki poskrbi za aktivno izvajanje vseh procesov, kadar oseba tega ne more storiti sama zase. Od začetka leta 2007 pa je na voljo »hiša na pol poti«, ki jo upravljajo Švedski zapori. V taki hiši mora zapornik imeti delo ali neko zaposlitev ter se intenzivno loteva – ob pomoči zaposlenih – urejanja vsega, kar potrebuje za življenje po odpustu. (Homelessness, 2007)

V okviru diakonske nevladne organizacije Kirkens bymisjon Oslo na Norveškem potekajo namestitveni programi za brezdomne. V okviru tega projekta najamejo ali zgradijo stanovanja, ki jih ponudijo kot trajno rešitev problema brezdomnosti. Ob tem ne postavljajo nobenih pogojev, razen upoštevanja osnovnih pravil. Uporabniki vstopijo v najemno razmerje, ki določa, da poleg socialne podpore, če le to prejemajo, pridobijo od lokalne skupnosti še najemnino za stanovanje, pri čemer jim mora ostati na voljo minimalna vsota prihodkov, določena kot zadostna za preživetje. Strokovni delavci z najemniki, oziroma z uporabniki, oblikujejo individualne načrte, ki temeljijo na uporabnikovih željah in potrebah. Namestitve pokrivajo celoten razpon, od povsem neodvisnih, z le občasnim obiskom strokovnih delavcev, pa do celodnevno pokritih.

Norveška je leta 2006 pripravila strategijo z naslovom Pot do stalnega doma (The Pathway to a Permanent Home, 2006), katere končni cilj je odprava brezdomnosti. Poleg dolgoročnega

cilja so postavljeni tudi kratkoročni oziroma prehodni cilji. V boju proti brezdomnosti želijo prepoloviti število obvestil o prisilni izselitvi in za trideset procentov zmanjšati prisilne izselitve. Nihče ne sme biti prisiljen živeti v začasni nastanitvi po odpustu iz zapora ali druge institucije. Potrebno je izboljšati kvaliteto zatočišč. Doseči je potrebno, da osebe hitro pridejo do stalne namestitve. Nihče ne bi smel živeti v začasnem zatočišču dlje kot tri mesece. Poleg ciljev tudi norveška strategija poudarja pomen povezovanja in sodelovanj med vsemi organizacijami, ki pokrivajo področje. Podobno kot druge strategije postavlja v ospredje odpuste iz institucije in zagotovitev bivališča po odpustu. Kot institucije so poleg zaporov, ki so posebej izpostavljeni v strategiji, naštetni vsi zavodi za zdravljenje duševnih težav, težav z odvisnostjo in tudi institucije ambulantne oblike dela, mestne skrbnostne institucije, zunajdružinske oskrbe in rehabilitacijski centri. Raziskava iz leta 2004 (The Pathway, 2006) je pokazala, da imajo zaporniki nakopičeno vrsto težav v zvezi z neprimernimi življenjskimi pogoji »doma«. Kar tretjina jih bivališča sploh nima, mnogi imajo dolgove, obstaja tudi korelacija med zlorabo drog in duševnimi težavami ter kaznivimi dejanji. Strategija zatorej poudarja pomen zagotovitve bivališča pred odpustom. Na osnovi projektnega povezovanja mesta Trondheim z zaporom v tem mestu, so dogovori o povezovanju stekli tudi drugje. Sodelovanje med mestno upravo in upravo zapora omogoča boljšo komunikacijo, boljšo pripravo zapornikov na odpust in sodelovanje med vsemi vpletenimi institucijami. Izkazalo se je, da morajo zaporniki kljub temu dolgo čakati na socialna stanovanja, zato potekajo projekti, ki bi omogočili pravočasno bivališče tej ranljivejši skupini. V Malandu poteka inovativen projekt za mlade, ki gredo prvič na svoje. Skupina mladih, med katerimi so tudi taki s težavami na področju odvisnosti in storilci kaznivih dejanj, sama zgradi hiše. Sodelujejo v procesu od pridobivanja dokumentacije pa do same gradnje in opremljanja, in ob tem pridobijo veliko gradbenega znanja in veščin. Na področju izvendružinske oskrbe poteka v pristojnosti Ministrstva za otroke, enakopravnost in socialno vključenost projekt MultifunC – Multifunkcionalni tretman v instituciji in lokalnem okolju (Multifunctional Treatment in Residential and Community Settings), ki je namenjen mladostnikom z asocialnim vedenjem. Projekt obsega oceno težav, bivanje v instituciji in 3 do 6 mesečno spremljanje po odpustu iz institucije. (The Pathway, 2006)

Na letni ravni Švedska podeli nagrado za najboljšo iniciativo na področju brezdomstva. Eden od dveh prejemnikov leta 2005 je bila mestna občina Trondheim. Znotraj skupine brezdomcev so opazili skupino, ki se izogiba stiku z drugimi ljudmi in zato tudi zatočiščem. Oblikovali so program petih hišic v velikosti 35m², ki stojijo zunaj gosto naseljenih območij. Osebam, ki ne

želijo živeti z drugimi in imajo težave v socialnih stikih, so ponudili take nastanitve na samem. V prvem delu projekta so jih motivirali k nastanitvi, v drugem delu pa jih delavci redno spremljajo individualno in po pravilih, ki jih postavijo uporabniki hiš. Ne dajejo jim nobenih navodil, temveč samo vzpostavljajo odnos in pomagajo le, kjer oseba pomoč želi. Mestne občine so samostojne v izbiri in oblikovanju programov, kar se je v Trondheimu izrazilo v inovativnem pristopu k velikokrat spregledani skupini uporabnikov. (The Pathway, 2006)

Na Finskem se program za leta 2008 do 2011 ukvarja predvsem z dolgotrajno brezdomnimi. Cilj dokumenta je, da se do leta 2011 število brezdomnih prepolovi in do leta 2015 brezdomnost odpravi, obenem pa nadaljuje preventivno delovanje. Na osnovi prejšnjih programov zmanjševanja brezdomnosti ugotavljajo, da so dolgotrajno brezdomni najzahtevnejša skupina za oblikovanje zanje ustreznih rešitev. Tveganje za dolgotrajno brezdomnost se povečuje, če je povezano z odvisnostjo od drog, duševnimi težavami, nevrološkimi motnjami, nasiljem, kriminalom, izpustitvijo iz zapora in dolgovi. Program temelji na pristopu »najprej stanovanje«, ki kot predpogoj za morebitno razrešitev vseh težav nakopičenih ob brezdomnosti predvideva varno nastanitev. Zaradi dolgotrajnosti pomanjkanja bivališča, ki je prešlo že v način bivanja, bodo postopoma zapirali zatočišča oziroma ukinjali netrajne rešitve. Namesto v subkulturo brezdomnosti, ki se ustvarja okrog zatočišča kot stalne rešitve, bodo odpirali nove, trajne nastanitvene možnosti, ki bodo omogočale vrnitev v normalno življenje. Na področju preventive bo izpostavljena skupina mladih pod 25 let, ki niso vključeni v izobraževanje ali v delo. Zanje bodo na voljo tudi sofinancirane stanovanjske rešitve. (Finish governments programme to reduce long term homelessness 2008-2011, 2008)

Na Irskem so izdali vladni dokument imenovan Pot domov (The Way Home, 2008). Kot cilj postavlja, da bi se zmanjšala dolgotrajna brezdomnost oziroma bivanje dlje kot 6 mesecev v zatočiščih začasnega značaja in spanje na prostem. Želijo zmanjšati tveganje za brezdomnost ter vsem, ki se jim to vseeno zgodi, čim prej pomagati do ustrezne trajne rešitve bivanja. Strategije za doseg tega cilja so, da se preprečuje brezdomnost, da ni potrebe, da kdorkoli spi na prostem, da ni več dolgotrajne brezdomnosti, da se ugotovi potrebam po stalni namestitvi, da se oblikuje efektiven sistem za pomoč brezdomnih in da se vzpostavi boljša koordinacija nadaljnjih storitev. Med drugim predvidevajo tudi, podobno kot že omenjeno v drugih strategijah, posebno skrb mladim, ki se osamosvajajo, in osebam, ki zapuščajo institucije. (The Way Home, 2008)

Skupna nit, ki se vleče skozi vse strategije, je usmerjenost v odpravljanje brezdomnosti in zato obračanje od pomoči v obliki začasnih zatočišč k omogočanju trajne, varne nastanitve za brezdomne. Drug trend, ki se pojavlja v vseh, je individualiziran pristop, kjer naj skrbnostne službe zagotavljajo brezdomnim, kar tisti posameznik potrebuje. Gre za obračanje od generičnih rešitev k bolj individualnim. Kot tretje, vse strategije iščejo ranljive skupine in ena od teh ranljivih skupin so osebe, ki zapuščajo različne institucije – tudi izvendružinske institucije ali druge oblike skrbi.

Zaključek teoretičnega dela

Nekateri otroci in mladostniki ne morejo živeti s starši. Razlogi, zakaj je tako in katere družbene skupine vidimo kot pomoči potrebne, se spreminjajo skozi čas in preko našega skupnega razumevanje časa, v katerem živimo. V današnjem času in prostoru, kjer se nahajamo, razumemo otroke in mladostnike kot posebej ranljivo skupino in vidimo državo s svojimi pooblastili in močjo kot tisto, ki naj poskrbi za slabo preskrbljene otroke. Centri za socialno delo opravljajo delo z družino in včasih presodijo sami, drugič pa v dogovoru s starši, da bi bilo za otroka bolje, da je začasno v izvendružinski vzgoji. V Sloveniji za ta namen obstajajo mladinski domovi, vzgojni zavodi in sistem rejniških družin. Kakšna nastanitev bo izbrana, je odvisno od strokovne presoje na centru za socialno delo.

Širša družbena situacija je do mladih neprijazna. Najemnine so visoke in fond najemniških stanovanj ne zadostuje povpraševanju. Najemna stanovanja v državni lasti, stanovanjski sklad in ostale državne nastanitve se niso razvijale vzporedno s spremembami v družbi, ki ustvarja neenakosti med tistimi z dostopom do dobrin in tistimi, ki tega dostopa nimajo. Zaposlitev je manj, kot je iskalcev dela in v ospredje prihajajo samozaposlitve, fleksibilne zaposlitve, skrajšani delovniki. Te spremembe s seboj prinašajo ustvarjalnost, obenem pa manjšo varnost za delavce. To je podoba zaposlitvene in nastanitvene realnosti, ki čaka mlade, ki se osamosvajajo. Mladi, ki zapuščajo izvendružinsko vzgojo, odhajajo v samostojnost, obenem pa so definirani kot ranljiva skupina. Ob prehodu se jim pogosto zalomi, saj nimajo varnega zavetja družine, socialne mreže, niti denarja, s katerim bi si lahko zagotovili, da varno prebijejo čas do prve primerne zaposlitve.

O času prehoda in pomoči ob njem se pri nas še ni veliko govorilo. To področje ostaja na meji med službami: rejniki in vzgojitelji, ki so delo opravili in uradno, niso več povezani z mladostnikom; centri za socialno delo, kjer svetovalci običajno nimajo več stika z mladostnikom, razen na željo mladostnika in raznimi službami, kot je recimo zavod za zaposlovanje, neprofitna društva in še kdo. Skozi te razpoke med službami pade mnogo mladostnikov. Iz tujine se sliši glas dobre prakse, ko mladostnikom ob odhodu iz institucij ponudijo roko v obliki različnih oblik pomoči in programov. Najuspešnejše so tiste, ki odgovarjajo na potrebe mladostnika tukaj in zdaj, torej ponujajo varno in finančno vzdržno

najemno stanovanje, pomoč pri urejanju dokumentov in iskanju zaposlitve, zaposlitve in nastanitve na pol poti, za tiste, ki še ne zmorejo... Idej je obilo.

Kaj je brezdomnost? Najbolj verjetna asociacija na besedo brezdomec je oseba, ki spi pod milim nebom ali v zavetiščih. Vendar gre pri pojavu brezdomnosti za mnogo širši pojav, kjer je spanje zunaj samo najbolj vidna oblika med mnogimi bolj skritimi brezdomnostmi. V najširšem pomenu ta pojem zajema vse skrite in vidne oblike biti brez varnega doma. Po taki definiciji zajema osebo, ki živi z nasilnim partnerjem, mladega fanta, ki se želi osamosvojiti, družino, ki živi v stanovanju brez legalne najemne pogodbe. Zajema tudi ljudi, ki sicer imajo streho nad glavo, vendar pa njihova nastanitev iz različnih razlogov ni varna. Nekateri od teh – na primer mladi, ki živijo pri starših, a se želijo osamosvojiti – sami sebe ne pojmujejo kot brezdomne. Moč tako široke definicije je v tem, da izpostavlja splošno družbeni problem biti brez doma in dom kot osnovno človekovo pravico. Znotraj take definicije je država soodgovorna za ustvarjanje pogojev, da imajo vsi ljudje možnost imeti dom.

Brezdomnost ne opisuje človeka, temveč je neko prehodno stanje v življenju osebe. Je vzročno kompleksen pojav. Zanj ni enega razloga, vedno gre za skupek različnih dejavnikov, ki v nekem prostoru in času oblikujejo pogoje za brezdomnost. Ti vzroki so si med seboj različni od zgodbe do zgodbe. Zato morajo biti tudi odgovori na brezdomnost raznoliki. Pogosto se dogaja, da ljudje z nakopičenimi težavami prehajajo iz domnosti v brezdomnost in spet nazaj. Temu prehajanju so v literaturi nadeli ime sindrom vrtljivih vrat. Koncept brezdomnosti se pogosto povezuje s pojmom socialne izključenosti, ki ji botrujejo neizobraženost, brezposelnost, revščina. Na zajeten kupček vzrokov se pogosto nakopičijo še zloraba drog in alkohola ter duševne težave. Osamljenost in socialna izključenost privedeta ljudi brez doma na margino družbe. Od tam pa ni enostavno najti pot nazaj.

Širše postavljene definicije brezdomnosti kot podskupino pojmujejo osebe nastanjene v institucijah: zaporih, dolgotrajnih bolnišničnih oddelkih, psihiatričnih ustanovah, mladinskih domovih, stanovanjskih skupinah, vzgojnih zavodih. Drugače povedano, so potencialno brezdomni. Znotraj institucije imajo streho nad glavo, po odpustu pa pogosto nimajo kam, ali pa se vračajo v okolje, ki je botrovalo težavam, ki so jih pripeljale v institucije. Vračajo se v začarani krog.

Po drugi strani raziskave kažejo, da je del brezdomnih – kar tretjina in več - imel izkušnjo izvendružinske vzgoje v otroštvu. Ali je torej izvendružinska vzgoja dejavnik brezdomstva in na kakšen način pojava vplivata eden na drugega? Človek, ki kot majhen ni izkusil domačnosti družinskega življenja, si morda sam ne bo znal ustvariti doma kot toplega kotička. Zanj bo morda znano in zato zaželeno življenje v nenehni menjavi stanovanj in bivališč. Morda zna biti razlog tudi v tem, da kot otrok ni imel priložnosti ustvariti trdnih odnosov z drugimi v nenehni menjavi in prehajanji med nastanitvami. Kakšne so zgodbe ljudi, ki so se znašli v tem polju? To so odprta vprašanja, na katera si želimo odgovoriti.

Empirični del

Opredelitev problema in namen raziskovalnega dela

V raziskavi se osredotočam na povezave med izvendružinsko vzgojo in kasnejšim brezdomstvom.

Raziskave in podatki v Evropski uniji kažejo, da je brezdomstvo pereč problem, ki peha določen segment ljudi v stanje brez varnega stanovanja (glej Izjava evropskega parlamenta o odpravi uličnega brezdomstva, 2008; Odbor regij, 2011; Odbor regij, 2014). Pri merjenju pojava Odbor regij (2011) predlaga uporabo tipologije ETHOS (2006). Mladi, ki prihajajo iz institucij v samostojno življenje, so v mednarodni tipologiji ETHOS (2006) navedeni kot posebna podkategorija oseb brez hiše. Pri svojem delu s srednješolsko populacijo v izvendružinski vzgoji opažam, da mladi po odpustu odhajajo v nestabilne razmere na področju stanovanja, zaposlitve in socialne mreže, kar potrjujejo tudi raziskave razmer, iz katerih mladi prihajajo v institucije. (Kranjčan, 2003; Kobolt, 2002; glej tudi Flaker, Grebenc, Kodele, Mali, Urek, 2013) Iz raziskave o brezdomcih v Ljubljani (Dekleva in Razpotnik, 2007) je razvidno, da so osebe, ki so bile v izvendružinski oskrbi nesorazmerno pogosto zastopane med brezdomnimi. V najširše zastavljeni raziskavi merjenja brezdomstva v Sloveniji »Ocena obsega odkritega in skritega brezdomstva pri nas« (Dekleva, Filipovič Hrast, Nagode, Smolej, 2010), ki je bila delana po tipologiji ETHOS (2006), ni podane ocene, koliko oseb je brezdomnih v kategoriji mladih pred odpustom iz institucije, saj še ni oblikovana metodologija ocene ogroženosti mladostnika pred odpustom.

Raziskovalna vprašanja

Cilj raziskave je raziskati povezave med odraščanjem v izvendružinski oskrbi – vzgojnem zavodu, stanovanjski skupini, rejništvu ali kateri drugi obliki izvendružinske nastanitve – in izkušnjo brezdomstva. Dalje, opisati izkušnjo uporabnikov in jo ovrednotiti v širšem kontekstu vprašanja, koliko je varen prehod mladih iz varstva pod državnim okriljem v samostojnost. In končno, ali obstaja potreba po prehodnih oblikah bivanja in dela pred

popolno samostojnostjo, in če obstaja, kakšne možnosti mehkejšega prehoda bi jim lahko bile na voljo?

Raziskovalna vprašanja

V1: Katera so kritična področja posameznikovega spoprijemanja z razvojnimi nalogami in zahtevami življenja (nadaljnje šolanje, stanovanje, služba ipd.) v trenutku odhoda iz vzgojnega zavoda v samostojno življenje?

V2: Kako intervjuvanci ocenjujejo pomoč, ki so jo v času osamosvajanja dobili s strani institucij?

V3: Kakšne so bile časovne značilnosti nudenja pomoči (kontinuirano ali diskontinuirano; začetek in zaključki; trajanje in trajnost; intenzivnost itd.)?

V4: Kako intervjuvanci ocenjujejo pomen svojih institucionalnih obravnav? Kakšne so bile po mnenju intervjuvancev koristi in oškodovanosti zaradi bivanja v posameznih institucijah?

V5: Kateri so bili značilni trenutki in okoliščine, v katerih so iz domnosti zdrsnili v brezdomnost?

V6: Kakšne so bile med intervjuvanci značilne razlike glede na spol, starost, vrsto in čas obravnave ipd.?

Metodologija

Raziskovanje temelji na kvalitativnem raziskovalnem pristopu. Uporabila bom idiografski pristop, saj me v prvi vrsti zanimajo zgodbe posameznikov in ne posploševanje. Uporabila bom analitično indukcijo, torej bom na primerih posameznikov proučila, kako so posamezne lastnosti med seboj povezane in v kakšnih odnosih so. Želim oblikovati utemeljeno teorijo. (Mesec, 1998).

Raziskava bo potekala po korakih:

1. Oblikovanje problema: oblikovan bo problem, ki je teoretično zanimiv, obenem pa praktičen v svojih možnih koristih za uporabnike.
2. Pojasnitev teoretičnega okvira.
3. Izbor enot raziskovanja: 8 primerov.

4. Zbiranje empiričnega gradiva: izvedba polstrukturiranih intervjujev.
5. Urejanje gradiva.
6. Kvalitativna analiza in interpretacija.
7. Poročanje.
8. Povratno sporočilo.

(Mesec, 1998)

Instrument za zbiranje podatkov

Instrument za zbiranje podatkov je polstrukturiran intervju. Intervju je bil oblikovan na osnovi študija literature in določanja raziskovalnih tem. Na osnovi raziskovalnih tem so bila oblikovana vprašanja, ki so se odražala v oblikovanih vprašanjih. Teme so bile: osebni podatki (spol, starost, število nastanitev in trajanje bivanja v izvendružinski vzgoji), prehod iz izvendružinske vzgoje v brezdomnost in iz domnosti v brezdomnost, katera področja (stanovanje, zaposlitev ipd.) so zanje pri prehodu bistvena, koliko in kakšne pomoči so bili deležni ob prehodu, subjektivna ocena institucionalnih obravnav z vidika koristnosti in časovne značilnosti nudenja pomoči. Intervju je potekal dinamično in fleksibilno, saj se je sprti prilagajal temam, ki so jih intervjuvanci izrazili skozi odgovore. »Je prvo načelo kvalitativne metodologije, naj raziskovalec prisluhne ljudem. Naj ne raziskuje samo, kaj zanima njega, ampak, kaj je pomembno z vidika raziskovanih...V kvalitativni raziskavi naj bi torej subjekt, to je raziskovani, prišel do besede.« (Mesec, 1998:28)

Vzorec

Populacija tvorijo brezdomne osebe, ki so bile nastanjene v različnih oblikah izvendružinske skrbi oziroma so imele težavno obdobje odraščanja.

Z intervjuvanci sem vzpostavila kontakt preko društva Kralji ulice in preko osebnih stikov. Nekaj intervjujev je bilo izvedenih leta 2011, drugi del intervjujev je bil izveden v letu 2016. V letu 2011 so bili izvedeni vsi intervjuji takrat prisotnih primernih oseb, ki so želele sodelovati, na društvu Kralji ulice. Vzorec je oportunističen in v največji možni meri

heterogen. Vzorčenje je bilo namensko (Vogrinc, 2008), ker je bila vsaka enota raziskave izbrana z natančno določenim namenom: iskala sem posameznike, ki lahko kaj povedo o izkušnji brezdomstva, težav v odraščanju in izvendružinski vzgoji.

Gre za populacijo, ki je težko dostopna, saj po večini nimajo stalnega naslova ali se ne nahajajo na stalnem naslovu. Faza iskanja primernih kandidatov za intervju je bila zato zahtevna. Sestavila sem seznam primernih oseb, ki sem jih osebno srečala pri svojem delu ali sem zanje izvedela preko sodelavcev in prijateljev v poklicih pomoči. Drugi vir potencialnih intervjuvancev so bili stiki, posredovani iz Društva Kralji ulice. Če podam približno oceno, je bilo potencialnih kandidatov med dvajset in trideset. Zanimivi so tudi potencialni intervjuvanci, s katerimi intervju ni bil opravljen. V Kraljih ulice so mi posredovali tudi okrog deset imen, od katerih pa nekateri niso privolili v intervju. Predvidevam, da so nekateri tudi že odklonili intervju pri prvem stiku s prostovoljci ali zaposlenimi na Kraljih ulice. Ocenjujem, da je veliko število odklonitev posledica občutljive teme, ki je ne želiš deliti z neko neznano osebo, in življenjskih okoliščin posameznikov. Slednje sklepam po tem, da so nekateri privolili v intervju, se premislili, bili enkrat dosegljivi in drugič spet ne. Nekje deset intervjujev ni bilo realiziranih zato, ker ni bilo mogoče vzpostaviti stika z osebami, saj nimajo telefona, niso na meni zadnjem znanem naslovu ipd.. Nekateri so bili v zaporu ali drugih institucijah zaprtega tipa, kjer je dostop omejen. Ti kandidati so bili izbrani iz seznama, ki sem ga sestavila na osnovi spraševanja sodelavcev in kolegov v poklicih pomoči. Čeprav je bil to neugoden izplen za izvedbo intervjujev, pa je vendarle kazal na to, da sem izbirala potencialno primerne kandidate in da obstaja visoka verjetnost, da so se znašli v težavnih okoliščinah po odhodu iz institucije. Pri izbiri kandidatov za intervju sem naletela še na eno težavo. Ko je tekla beseda o primernih osebah, je bil pogosto izražen pomislek, če bo znal in zmožgel povedati zgodbo. Kot primer lahko navedem osebo, ki jo poznam in ki zaradi zanemarjanja v otroštvu nima dovolj širokega besednega zaklada, da bi ga lahko njemu neznanu oseba razumela. Ugotavljam, da sem znotraj populacije zajela bolj dostopne ter bolj komunikativne in odprte osebe. Ta drugi del populacije pa bi bil dostopen kvečjemu preko dolgotrajnega terenskega dela.

Ob izvedbi intervjujev sem opazila, da sem jih pogosto morala prositi za dodatna pojasnila. Del razloga je bil v njihovem načinu izražanja, drug del pa v tem, da nekaterih njihovih doživljanj ne razumem povsem ali pa sploh ne. Kljub temu, da sem se trudila vživeti po svojih najboljših močeh, ocenjujem, da mi nekatera od njihovih doživljanj in pogledov na svet

ostajajo preveč nenavadna za resnično razumevanje. Konec koncev, kdo pa resnično razume sočloveka? Mislim, da moraš izkušnjo brezdomstva doživeti, da bi jo res razumel. Kot verjetno velja za vse tovrstne stvari: izgubo bližnjega, vojno in še kaj. Po drugi strani pa sem veliko izvedela o tem svetu in pridobila posebno podobo, odsev resničnosti v ogledalu, ki vam jo želim prenesti. Dejansko pa gre za mojo zgodbo o njihovih osmih subjektivnih zgodbah, izbranih med tistimi, ki so sploh želeli in bili pripravljeni govoriti z mano.

Med osmimi intervjuvanimi osebami je bila ena ženska in sedem moških. Stari so bili od 21 do 52 let. Njihove izkušnje z izvendružinsko vzgojo so pokrivalo vse od rejništva do mladinskega doma, kriznega centra, stanovanjske skupine in vzgojnega zavoda. Ostale institucije, kjer so bili nastanjeni kot odrasli ali starejši mladoletni, so bile psihiatrična bolnica, materinski dom in varna hiša, stanovanjska skupina za odrasle in zapor.

Pri enem od intervjuvancev označenim s C si pravzaprav niti nisem na jasnem, če je zares kdaj bil v izvendružinski vzgoji. Stik sva vzpostavila preko Kraljev ulice, kjer so mi ga priporočili kot osebo, ki je bila v izvendružinski vzgoji. V intervjuju je manj govoril o otroštvu in mladostniškem obdobju ter se je tej temi izogibal. Zagotovo je bil v stanovanjski skupnosti kot odrasel, saj je bil o tem pripravljen govoriti. Vendar si nisem povsem na jasnem, ali je bil v izvendružinski vzgoji kot otrok ali mladostnik.. Moja prva misel je bila, da intervju izločim, vendar mi nekaj ni dalo. Njegova zgodba se je skladala z zgodbami drugih in se povezala v neko skupno zgodbo, ki se ji nisem želela odreči. Dala je skupni zgodbi vseh intervjujev širšo dimenzijo. Po drugi strani pa se sprašujem, koliko je katerikoli intervju »resničen« in da gre pravzaprav pri vseh za neko subjektivno zgodbo pripovedovalca o samem sebi ter da so zagotovo tudi drugi prikrili podatke, kaj spremenili, pozabili in spustili. In na osnovi zgodbe C o samem sebi sem dobila sliko zelo težavnega mladostnika, ki bi v času odraščanja potreboval pomoč, pa je ni dobil. Tako sem intervju obdržala, saj ta zaokroži zgodbo o težavnih mladostnikih, ki so kritična mladostniška leta preživljali doma in ne v izvendružinski oskrbi.

Tabela A: Predstavitev vzorca po spolu, starosti in izkušnjami bivanja v instituciji

Moški G 21 let Krizni center Stanovanjska skupina Vzgojni zavod	Moški B 22 let Rejništvo	Ženska S 29 let Mladinski dom Krizni center Materinski dom	Moški H 31 let Vzgojni zavod
Moški C 39 let Stanovanjska skupina za odrasle Hospitaliziran	Moški A 37 let Vzgojni zavod (OŠ in SŠ) Zapor (2)	Moški M 42 let Rejništvo Mladinski dom	Moški N 52 let Rejništvo

Opis postopka zbiranja podatkov

Podatki so bili pridobljeni z metodo polstrukturiranega intervjuja, sestavljenega za potrebe te raziskave. Oblikovana so bila izhodiščna vprašanja, obenem pa je intervju z vprašanji sledil zgodbi posameznika. Vprašanja so bila oblikovana na osnovi teoretičnih izhodišč. Intervjuji so bili izvedeni individualno in neposredno.

Šest intervjuvanih sem prvič srečala zaradi intervjuja. Dva sem poznala od prej in sem namensko vzpostavila stik z njim. Stik z drugim je bil naključno vzpostavljen s strani zaposlenih na Kraljih ulice. Prednost nepoznavanja intervjuvanca je večja objektivnost in ne vpletenost v zgodbo. Prednost poznavanja pa je širši kontekst, poznavanje drugih okoliščin in morda bolj zaupen odnos. Vse intervjuje sem izvedla v obliki enega srečanja z intervjuvancem. Kot že omenjeno, pa vidim terensko delo preko daljšega obdobja kot primernejšo metodo, ki bi zajela tudi še težje dostopno populacijo. V primeru poznavanja osebe bi lahko intervju izvedla večkrat oziroma v več časovno ločenih fazah. V tem trenutku to ni bilo mogoče, bi pa to lahko bila zanimiva nadgradnja dela.

Pridobivanje podatkov je bilo izvedeno v skladu z etičnimi smernicami družboslovnega raziskovanja. Vsi intervjuvanci so sodelovali prostovoljno. Vnaprej so bili seznanjeni s temo raziskave, predvidenim trajanjem pogovora in namenom raziskave. Nekateri vprašani so sodelovanje v tej fazi zavrnil. Identiteta posameznika je varovana. Iz intervjujev so odstranjena osebna imena in kraji, katerih omenjanje bi lahko kazalo na identiteto intervjuvanca. Raziskava je bila izpeljana pošteno in je bilo upoštevano načelo resnice. (Vogrinc, 2008)

Sedem intervjujev je bilo, z izrecnim dovoljenjem intervjuvancev, glasovno snemanih. Glasovni zapis je bil kasneje prepisan. En intervju je bil zapisan in avtoriziran s strani intervjuvanca.

Postopek obdelave podatkov

Podatki so bili obdelani po postopku kvalitativne analize. Izbrana je bila metoda odprtega kodiranja (Mesec, 1998) oziroma induktivni pristop (Vogrinc, 2008). Predvideni koraki so: izbor pomembnih delov besedila, kodiranje, oblikovanje kategorij, osno (aksialno) kodiranje ter oblikovanje utemeljene teorije. Gre za postopek oblikovanja kod na osnovi enot besedila, pridobljenih s členitvijo besedila na manjše vsebinsko povezane dele. Iz tako pridobljenih kod, povezanih z besedilom, je potem vzpostavljena povezava s kategorijami oziroma v končni fazi z raziskovalnimi vprašanji. Cilj je oblikovanja poskusne oziroma utemeljene teorije, kot je opisano v Mesec (1998).

Primer kodiranja na izseku iz intervjuja

Besedilo	<i>Kode I. reda</i>	<i>Kode II. reda</i>
<i>Ok, a mi lahko najprej poveš, koliko si star?</i>		
<i>21.</i>	21 let	OSEBNI PODATKI
<i>Kje vse si stanoval?</i>		
<i>Preden sem šel v zavod, sem živel doma. Pol, ne vem kako je glih blo. Pol sem šel v krizni center.</i>	Doma	OSEBNI PODATKI

<i>Pa sm bil tm ene dva mesca. Pol nism mogu bit več v kriznem centru, sem šel v stanovanjsko. Tm sm v probleme zapadu, sem začel pizdarije delat. Pol sm pršu v zavod, sm se še več pizdarij nauču. Pol k sm šu ven iz zavoda, v zavodu mi ni blo lih neki najboljšega. K bi mogl met za te od sodišča posebi, pa za te od socialne posebi. Posebi ustanov, da ne bi blo tok stikov. Kr notr se ful kriminala naučiš.</i>	Krizni center Stanovanjska skupina Vzgojni zavod	INSTITUCIJA NASVET
<i>A ti si bil preko socialne?</i>		
<i>Ja, skoz. Pol k sm šu ven, sem lahko šu kadar sem hotu, k sm bil 18. Pa nism mel kam it, pa sem šel k enmu človeku delat v A. (kraj)</i>	Prehod iz zavoda delat	PREHOD

Kode II. reda, pridobljene po zgoraj opisanem postopku, so: osebni podatki, prehod, na cesti, odnosi z drugimi, delo, institucija, stanovanje, družina, osamljenost, začaran krog, nasvet (izboljšave sistema), vizija, pomoč ter koristne in škodljive lastnosti.

Iz kod - osebni podatki, stanovanje, institucija, na cesti, prehod - so bile oblikovane zgodbe življenjskega poteka in razvrščene v tabelo. Podatki so bili pridobljeni iz intervjujev. Gre za osebno videnje in zgodbo intervjuvancev o svojem odraščanju in življenju zdaj, za subjektivno pripoved, kjer so nekateri sami povedali, da se vsega časovno ne spomnijo povsem. V tabeli B je naveden primer urejanja podatkov v zgodbo življenjskega poteka za osebe G, B in S v obdobju mladostništva.

Tabela B: Izsek iz urejanja podatkov v zgodbe življenjskega poteka

Oseba/ Obdobje	G	B	S
Mladostništvo (srednja šola)	Konflikt z očetom na CSD Krizni center	Pri 16ih jih vržejo ven iz stanovanja, starša gresta na cesto	Ne dokonča šolanja, odide domov iz MD na lastno pobudo

	Stanovanjska skupina	B spi pri puncinih starših	Mama zboli in je dlje časa odsotna
	Vzgojni zavod	Krizni center 2 meseca	S pusti šolo
	Zaključil SŠ - NPI	Stanovanjska skupina 3 leta z vikend rejništvom pri mami od prijatelja	Spozna starejšega moškega in se preseli k njemu
		Zaključil 3-letno SŠ	

Analiza intervjujev in rezultati

Izvedenih je bilo osem intervjujev z osebami, ki so imele tako izkušnjo izvendružinske vzgoje kot brezdomstva. Na osnovi kod I. reda so bile izluščene kode II. reda, ki so: osebni podatki, prehod, na cesti, odnosi z drugimi, delo, institucija, stanovanje, družina, osamljenost, začaran krog, nasvet (spremembe sistema skrbi), vizija, pomoč ter lastnosti v pomoč in v škodo.

Iz intervjuja so bile s pomočjo kod oblikovane zgodbe življenjskega poteka. Gre za razpredelnico s pomočjo katere sem podatke smiselno razvrstila po časovnem kontinuumu na obdobje zgodnjega otroštva, obdobja osnovne šole, obdobja srednje šole oziroma čas mladostništva, obdobje prehoda v samostojnost ter odraslo dobo in trenutne razmere.

Tabela C: Življenjski potek

	G	B	S	H	A	C	M	N
Zgodnje otroštvo (do vstopa v šolo)	Doma, kjer živi z očetom in starimi starši ter bratom. Gmotne razmere dobre. Mama odšla.	Doma v slabih razmerah. Starša alkoholika, nasilje. Edinec.	Doma, kjer živi z mamo in bratom. Oče zapustil družino. Ni stikov.	Doma s staršema in sestro. Alkohol, nasilje.	Doma z mamo, ki ne skrbi primerno zanj. Oče zapustil družino.	Doma z mamo	Doma z mamo. Mama umre.	Doma z mamo ob pomoči babice. Babica umre pri njegovih 6 letih in oddan v rejništvo.

	G	B	S	H	A	C	M	N
Otroštvo (Osnovna šola)	Doma, kjer živi z očetom in starimi starši ter bratom. Pomembni odrasli imajo raje brata, ki je naslednik kmetije.	Doma v slabih razmerah. Starša alkoholika, nasilje, nezaposlena.	Živi deloma doma in deloma pri teti do 6. razreda OŠ. Živi z mamo, bratom, maminim partnerjem. Očim odide. Dve leti v mladinskem domu (MD), kjer konča 6. Razred in gre v NPI 1. Letnik	Doma s staršema, ki sta ločena. Živita drug poleg drugega, ker ni drugih možnosti. Oče alkoholik.	Doma z mamo. 4. razred gre v VZ. Spi občasno zunaj od 12 leta dalje, ker ga mama vrže ven iz hiše Začne napol ilegalno služiti denar Kadi travo od 10, 11 leta	Doma z mamo.	Pri rejnikih od 6-8 let Potem rejništvo pri teti do 18 leta Vmes je bil v času OŠ dve leti v mladinskem domu Delal OŠ s PP	Rejništvo, kjer je bil tepen. Obiskoval OŠ s PP.

	G	B	S	H	A	C	M	N
Mladostništvo (srednja šola)	Konflikt z očetom na CSD Krizni center Stanovanjska skupina Vzgojni zavod Zaključil SŠ - NPI	Pri 16ih jih vržejo ven iz stanovanja, starša gresta na cesto B spi pri puncinih starših Krizni center 2 meseca Stanovanjska skupina 3 leta z vikend rejništvom pri mami od prijatelja	Ne dokonča šolanja, odide domov iz MD na lastno pobudo Mama zboli in je dlje časa odsotna S pusti šolo Spozna starejšega moškega in se preseli k njemu	Pri 16ih odhaja od doma in spi na prostem ter pri prijateljih Droge Kazniva dejanja Pri 18ih vzgojni ukrep oddaje v vzgojni zavod (VZ) Konča nižji poklicni	Se vpiše v SŠ in ni uspešen – ne hodi VZ za srednješolce Dela NPI, ne zaključí Pri 18 letih gre v zapor	Težavno obdobje odraščanja Sem bil »baraba« Nasilništvo, alkohol, trava Vpisan, ampak malo hodi v šolo Ne naredi popravnega izpita, zato prepis na NPI Ne zaključí	Konča NPI Pri teti do 18 leta	Rejništvo, kjer je bil dobro sprejet Niso ga poslali v SŠ

		Zaključni 3-letni SŠ		program (NPI)		srednje šole		
Prehod v samostojnost (okrog 18 leta)	Iz VZ po 18 letu odšel na delo pri delodajalcu, kjer je delal za hrano in posteljo, ne prejema plačila	Živi pri rejnikih Odläša z odhodom in podaljšuje šolanje Še ni samostojen	Pri 16, 17 letih ostane sama doma (mama v bolnišnici) Opusti šolanje Se preseli k starejšemu partnerju	21 let star zapusti VZ Dela in stanuje pri delodajalcu, prejema plačilo	Iz VZ šel v zapor in iz zapora na cesto	Pri 18ih je še živel pri mami v stanovanju Mamin partner ga postavi na cesto	Teta ga vrže ven, ker je izgubil zaposlitev Na cesti 2-3 leta	Pri 18 najde delo in se odseli

	G	B	S	H	A	C	M	N
Odrasla doba	<p>Delo na črno, delodajalec ga ogoljufa za zaslužek</p> <p>V zameno za stanovanje pomaga pri delu, popravilih tovornjakov</p> <p>Alkohol</p> <p>Poskus samomora</p> <p>Hospitalizacija</p> <p>Komuna za par dni, da lahko odide iz bolnice</p> <p>Na cesti, žical, spal na prostem in občasno v zavetiščih</p>		<p>Živi pri partnerju in imata otroka</p> <p>Gresta narazen</p> <p>Ne more se več prijaviti v Ljubljani pri mami</p> <p>Na cesti</p> <p>Berači</p> <p>Delo na črno</p> <p>Spozna drugega partnerja in ima z njim otroka</p> <p>Bivala tudi v varni hiši in materinskem domu</p> <p>Živela v</p>	<p>Delodajalec gre v stečaj</p> <p>Izguba službe</p> <p>Prisiljen vrniti se k staršem</p> <p>Brezposeln</p> <p>Občasno delo na črno</p>	<p>Zapor</p> <p>Droge 20 – 26 let</p> <p>Na cesti</p> <p>Se odvadi drog</p> <p>Hujša prometna nesreča, kjer ga v času zdravljenja vržejo ven iz stanovanja</p>	<p>Pri 33ih ga mamin partner vrže ven ?</p> <p>Na cesti 2 leti</p> <p>V sobi pri prijatelju začasno</p> <p>Dobi zaposlitev in najame stanovanje za 2 leti</p> <p>Najemodajalec ga vrže ven brez opozorila</p> <p>Na cesti - pol leta v avtu</p> <p>Stanovanjska skupnost 7 mesecev</p> <p>Gre v skvot</p>	<p>Živel s punco 6 let</p> <p>Odšel, ko sta se razšla, na cesto cca 8 let</p> <p>Zaposlen v različnih podjetjih</p>	<p>15 let delovne dobe</p> <p>Po izgubi službe pristane na cesti za 5 let</p> <p>Najemno stanovanje</p> <p>Bivalna enota</p>

	Zlom Poišče pomoč		»resettlment« programu KU				za 11 in 3m Opravljaj različna dela Občasne hospitalizacij e zaradi duševne bolezni Dvakrat neuspešno skušal zaključiti SŠ Se preseli v Ljubljano		
Starost ob intervjuju	21	22	29	31	37	39	42	52	

	G	B	S	H	A	C	M	N
Razmere v času intervjuja	Živi v »resettlment« programu KU Nima zaposlitve Dela pri KU prostovoljno in prodaja časopisa KU Vpisuje se v šolo v naslednjem šol. l.	Zaposlen preko študenta Živi pri rejnikih do zaključka šolanja Odlša z odhodom, ker nima kam	Živi v podnajemniškem stanovanju v neprimernih razmerah Želi zapustiti nasilnega partnerja Oba otroka sta v izvendružinski vzgoji Nima zaposlitve Občasno dela na črno V čakalni vrsti za bivalno enoto	Živi v sobici pri starših Brezposeln Prejemnik socialne pomoči	Ima stanovanje v najemu Načrtuje opustitev kajenja trave S partnerko pričakujeta otroka	Dela na črno Dela honorarno Stanuje v »resettlment« programu KU Ambulantno zdravljenje za duševne težave	Stanuje v programu »resettlment« Kraljev ulice (KU) Občasna dela pri KU Nima zaposlitve Ima oddano vlogo za bivalno enoto	Živi sam v bivalni enoti Zaposlitve nima Občasna dela pri KU Prejemnik socialne pomoči

Analiza nekaterih kod

Pri analizi intervjujev sem uporabila metodo induktivnega kodiranja. Iz besedila sem izluščila na osnovi kod prvega reda kode drugega reda in potem poiskala povezave med raziskovalnimi vprašanji in kodami. Za to metodo sem se odločila, ker sem na osnovi s temami bogatih intervjujev predvidevala, da se bodo pokazale še druge pomembne teme preko kod. Kode, ki niso neposredno odgovarjale na raziskovalna vprašanja, a so se pokazale pri kodiranju, so: družina, vizija, varovalne in ogrožajoče lastnosti (+ in -), začaran krog ter osamljenost in pripadnost.

Družina

Pod to kodo sem uvrstila omenjanja družine in odnosov z bližnjimi. Tu moram povedati, da intervjuvancev o družini nisem izrecno spraševala, razen če so sami načeli temo. Prav tako nisem te teme poglobljala. Medtem, ko so bili nekateri zadržani glede družine, so drugi povedali precej.

Koda družina se deloma prekriva s kodo osebni podatki, kamor sem uvrstila dejstva njihovega življenjskega poteka: rojstvo, okolščine, ipd. Pod kodo družina sem uvrstila opise funkcioniranja družine in ostale podatke, ki so se dotaknili bolj poglobljenega razumevanja okolščin odraščanja in funkcioniranja v odnosih z bližnjimi v odrasli dobi.

Iz njihovih življenjskih zgodb so razvidne dramatične okolščine odraščanja. *»... Je blo zajeban, v zelo zajebanih razmerah..Ja.... pol k sem bil sam z mamom, k je že fotr šel, me je velikokrat ven vrgla, sem stanoval čez avtocesto, u gmajni, k so govoril da je moj »place« kao. Ja to se je začel tam okoli 12, 13 let, 14. Pol se je pa stopnjeval ne. Tko velikokrat me je zunaj pustla... tko brez jest pa take fore tko... saj nismo imel, ni se znajdla no sama dober. in kva, kva se je začel, začel se je dogajat da je le en začel dnar domov noset... nima blo veze od kje... pa sm začel dnar domov nost. Sicer kradu nisem pa to, sem se pa znajdu ne...«*

M govori o teti pri kateri je živel v rejništvu. *»...Hmm... ja... ne vem, no... jaz mislim da me je mela bolj tako rada kot svojo obveznost... tko no, tko bom rekel no. nisem bil preveč... mogoče me ima še sedaj rada ne k u bistvu sem jaz nekak sem s temi leti sedaj k vidi kakršen*

sem... k najbrž si sploh ne predstavlja kašen sem... k ona je meni skoz govorila... ja saj ti bos tud zarad alkohola pri 22. letu umrl... ne... ja... ma ja to mi je nabijala vsak dan a veš ne dokler sem bil pri njej, ne... in... kja jaz vem no... nimam... mislim nimaš kaj dosti spremeniti, ne vem kaj naj rečem,, kva bi lahko blo boljš ne... sem bil v taki v bistvu situaciji da ja... ne vem...«

»...Sta me bolj onidve (babici) vzgajali kakor pa doma. Mal doma... sam pol se je pa razfakal doma, pol se je pa tm začel. Sej to je velik pomagal, velik je blo pa pizdarij k je blo preveč resno ne... mame so ble pa ful preresne in sem pobiral njihove filinge ne... in to ni blo za moja leta glih. Otroštvo je ušlo, marsikaj je bilo narobe ne... pa recimo jaz k sem prijokal iz šole domov da sem bil tepen, mene je fotr tko razbou, k je rekel če boš še enkrat prijokal boš videl kaj bo pol, če je pa pet kapsov tepel sam. A misliš da sem jaz drugič prjokal? Nič več. So drugi prijokal. Sam da nisem bil doma še tepen... to je vzgoja, ja...«

S je zelo veliko povedala o družini. Iz njene življenjske zgodbe je razvidna slika vzorcev prepletanja vzorcev pridobljenih v matični družini v času odraščanja z vzorci v odrasli dobi. O otroštvu pove: *»... Mi smo vedno bli tko bolj sami sebi prepuščeni. Nismo mel tistga, da zdaj morš pa nekaj. Res da je mama dost bolj dala na brata. Zato sem jaz zdaj bolj tko, da vedno se sama najdem na vsakem koraku. Zdaj, če ne tko, je tko. Čeprav zdaj pa vidim pr tridesetih, kako naj zdaj to rečem, se ne znam lepo izrazit (razmišlja). Da ne rečem zdaj prosjačenje, bl mi je laži rečt v tujem jeziku. Zdaj, če veš, kaj pomeni životarjenje?...«* Kot deklica je živela z bratom in z mamo. Doživlja, da ima mati raje brata kot njo. Oče jih je zapustil in si je ustvaril drugo družino. Kasneje sta se mami in očimu rodila še polbrat in polsestra, ki pa sta bila oddana v rejo babici zaradi mamine smrti. Tako intervjuvanka kot brat sta del odraščanja preživela v mladinskem domu. Brat je bil nameščen tudi v vzgojnem zavodu. S se je vrnila domov iz mladinskega zavoda na svojo željo po neuspešno končanem 1. letniku nižjega poklicnega programa. Zaradi mamime bolezn in s tem povezane napotitve mame na zdravljenje, je ostala sama doma pred polnoletnostjo. Takrat je spoznala prvega partnerja. *»...Ja, lih v temu cajtu je ona bla v Sežani. In jaz sem v temu cajtu spoznala tega svojga partnerja, pač od starejše hčere očeta. In on se je takrat nekaj... ti bom pomagu, ti bom pomagu, ti bom uno drugo tretje. Jaz normalno takrat nism nč razmišljala drugo, ko da lahko mami dnar dajem. Tko da sem potem pač gledala na njo. Me je pač tam najdu pred bivališčem tem, potem so se pa stvari začele zapletat...«* S prvim partnerjem sta se razšla. Hči

je nastanjena v mladinskem domu. V času intervjuja je živela z drugim partnerjem, s katerim imata hčerko, ki je v rejništvu. S ga želi zapustiti. O njem pove, da je nasilen in jo sili v beračenje. »...No, enostavno mi to, že ta mož, k me je prisilu v to prosjačenje, enostavno se mi zdi, da tega... enostavno se mi življenje zagnusi. Ker jaz sem že prej prosjačila, tako da sem jaz preživljala familijo...Pravzaprav, zdaj bom bolj sama, k pa da bi mela moža. Sem rekla, da se bom raj borila zase pa za svoje otroke. Čeprav vidim, da drugač ne gre /.../Samo pol spet po eni strani razmišlam, jz sem bla brez očeta, zakaj bi bli moji otroci. Če je že ta starejša, zakaj mora biti še ta mlajša? To je tisto, kar me ovira, da bi naredila partnerju definitivno konc. Tko da, saj sm rekla, ne vem več, sama s sabo nisem na čistem. Pa nimaš nobenga, da bi te podprl pr tem. Naši pravjo, pa dej reš se ga pa drugo pa tretje pa četrto. Njegova familija me ni sprejela...«. O svoji polsestri in svojem polbratu pove: »...Moja babica je tudi imela mojga brata od 2 let naprej. Sestro imajo pa od 9 meseca. Pa so ful bolj nanjo prtiskal, da je bolj samostojna, da se sama odrine. Ful dobr in tko ful sama razmišlja. Ona je bila zelo mal z našo mamo. (razmišlja) Je pa tud tko, čeprav, več k prtiskaš, več te stane. Pol ti pa ful najedajo. Men gre recimo na živce pri moji familiji, da vse premlevajo tisto, kar se je že zgodil. In to še dandans in stokrat jim že rečeš, dobr saj ne rabš o tem govort. Zastonj. Pol pa greš tja, pa vprašaš, pol pa vsi pravjo, kako je to, pa saj bi te mogla familija podpret. Samo tm kdo me bo podprl? Saj mene tud danes noben ne podpira, da morm hodt na šolo za hujšanje. Noben. Ker mogoče je to dobr zame...«. O vzorcih pove, da »...Jaz sem vedno taka, da če se le da, priskočim na pomoč. In ista taka je moja mama. Mislim, je bila. Kokr drugi /sorodniki/ so že razlika od nas...Oni že znajo bolši poskrbet zase. Jaz sem rekla, vsi se znajdejo, samo jz mam tako eno usrano srečo, grdo povedano. Ampak ni. Sej kakšni se čudjo, ampak taka sm, nimam kej. In to pravjo, da mene življenje ful kopta, kar dejansko me res. Sam nimam kej, spremenit se od tega ne morm. Ker ne vem, a nosm to po mami, ker sme vidla njen vzorc al kaj je, ne vem. In tud vsi pravjo, dostikrat me kjer zamenja za mojo mamo. Ker pravjo, da sem ji čist podobna...«. Iz njene pripovedi o družini so razvidni prenosi vzorcev. S je neuspešna v tem smislu, da je nezadovoljna, ne uspe vzpostaviti zdravega partnerskega odnosa, nima zaposlitve in bivališča. Ko se primerja s sestro, vidimo, da jo oceni kot bolj uspešno in to pripiše temu, da je v rejništvu pri babici, kjer so jo bolj usmerjali in omejevali in je manj časa preživela z mamo v predvidoma kaotičnih razmerah. Namestitev S v mladinski dom je bila neuspešna, saj ni prinesla pričakovanih rezultatov urejenega življenja mladostnice in zaključevanja šole. Pomembno se mi zdi tudi, kako vzpostavlja vzporednice med sabo in mamo, se z njo identificira in obenem ponavlja njeno zgodbo.

Glede družine govorijo o tem, da nikogar nimajo, ki bi jim stal ob strani. »...Noben se ni ozrl, moja lastna družina ne...« Pogosto pa so v odtujenih odnosih s sorodniki in starši. »...Saj sva tujca (z očetom), ker že takrat, ko sem bil majhen, me ni maral. Potem ko je odšel z drugo, nisva imela nič stikov. Sva tujca. Potem me pa na un kofe vabi, pa kaj čem it, se nimam nič z njim za pogovarjat. Nimam kaj debatirat z njemu, ne vem nič o njemu in on ne ve nič o meni....«

Znotraj kode družina se kaže podoba disfunkcionalnih družin, ponavljajoči se vzorci in prepuščenost samemu sebi. Pričakovano, saj smo za intervju dejansko iskali osebe z nakopičenimi slabimi izkušnjami, ki so bile oddane v izvendružinsko vzgojo zaradi neprimernih razmer v družini.

Varovalne in ogrožajoče lastnosti (+, -)

V kodo varovalne in ogrožajoče lastnosti sem uvrstila okoliščine in lastnosti, ki so jim bile v pomoč (+) in v škodo (-).

Med lastnostmi, ki so jim bile v pomoč, omenjajo vztrajnost. »...To da sem zelo vztrajen, da ne obupam kar tako in da je še veliko groznih stvari na tem svetu, kakor so bili moji problemi....Life its not about how hard you hit its about how you can get hit and keep moving forward... mislm da sem s tem stavkom da use povedal, kar je del tut moje tetovaže...« »...Trma, vztrajnost, pa velik želje po znanju, K sem ful čutu pomanjkanje, k sem bil revež, zakompleksan, da jaz pa ne morem priti do znanja, zakaj pa ne? In sem se ful boril k lev do znanja, za vedet, čim več vedet... ne bote vi mene jebal pizda. Zato k sem se rodil v revni družini, sedaj pa jaz ne sem vedeti kaj je prav pa kaj ni, pa kako se lahko igra pa tko... jaz moram bit pa primitivc ko majmun al kva...«

Izrazili so ponos na svoje spretnosti znajdenja in spretnosti preživetja. »...Ja ful (sem komunikativna). Z vsakmu se znam. Hči L. je ista. Hitro najdejo tist jezik. Nč problemov ne v vrtcu, ne v šol. Nobenih problemov nimam...Znajdeš se v vsakmu momentu, komunikativna si, papirje znaš urejat, ne rabm nobene pomoči. Zdaj naprimer, da je treba recmo kak papir za

na sodišče, res da bom iskala pomoč, ker sama ne znam, pač da izpade tako kot treba...«
»...Ja in sama se borim za vse, tud isto za otroke, za stanovanje, za vse se sama borim. Čepprav za službo isto...« *»...Bi se vedno najdu, če bi mogu na tako pridt, bi se vedno najdu... Če bi se mogu ponižat, bi se tut ponižal, bi šu tut hitr kaj delat...«* *»...Pa me dons sprašujejo povsod, rečmo v zaporu, v unem kako že...uklonilnem, k sm delal pritožbo, da me spustijo, me prašuje kaj mam za en faks narjen? Pa ene dva, tri življenjske fakse, a je dost, pa mal sem bral...«* *»...V bistvu je kar taka zanimiva izkušnja. Sem doživel take stvari, ki jih večina ljudi ne bo nikoli v življenju izkusila. Če bi imel še enkrat možnost, ne vem, če bi šel drugače...«*

Največkrat so med spretnostmi omenjali sposobnost za delo in praktična znanja. *»...Tud gradbena dela znam ne marsikaj... to se naučiš tko skozi življenje če hočeš ne, če nimaš denarja ne, hočeš nekaj imet...«* *»... Saj znam delat, pa mi ni težko delat. Hitr se učim...«* *»...Ker sem zanesljiv, pa uno pa tretje, nisem še zajebal. To je tako odgovoren posel. Ne smeš zajebat, pa tam moraš v redu bit, ne smeš sranja delat pa bit tečen. K te potem raje vzame. Bo raje poklicala unga, k ta je v redu, pa je še rekla, da ji je vseč moj attitude. Jaz pravim easy money in kaj, briga me. Pa spizdim na kakšno pivičko...«* *»...Jaz znam dost delat in meni ni problem, sploh ne. Jaz se hitro naučim, hitro se primem za delo. Ni važno kakšen poklic je. Tud, če bi vrtnaril, bi mi blo dobro...«* Poleg dela je, kot pomembna za pridobitev dela, izpostavljena še mreža prijateljev in znancev, ki jih pokličejo, kadar imajo delo zanje. *»...Sej pravim, znam pa marskeje nardit. Saj pri kolegih delam, pa vsepovsod delam...«* Nekateri imajo to mrežo dela, drugi pa ne in pri slednjih se pozna, da jim je težje zaslužiti in se preživljati.

Kot varovalen dejavnik omenjajo dobre navade. *»...Tako da mi ni nič mim, ne od kuhanja do pranja, do higijene in tko naprej... tko da nisem imel teh problemov in tko naprej...«* Na drugi strani imajo slabe navade: kajenje marihuane, jemanje drog in zloraba alkohola. *»...Eh, jaz pa od majhnega jo kadim (travo), od desetega, pri enajstih...«* *»...Saj bolj ko ne je bil samo alkohol, droge takrat še ni bilo tako veliko. Mislim, droge, saj je bila samo gandža. Nisem jaz droge jemal, če sem petkrat vse skupaj koko v nos dal, to je pa vse. Tri ekstazije če sem dobil v življenju. Drugače pa samo gandža...«* O alkoholu: *»... spijem ga pa tudi ne toliko da bi imel s tem problem... ga pa spijem... kr nekaj ne...ampak mi še ne dela hvala bogu problemov...«* in *»...al pa bi se lahko zapil, ne. ko sem šel narazen s punco sem cirka ene pol leta sem kr dober drinkal no... sem kar dober drinkal in potem ko sem se začel se zapušcat*

higiensko pa tako naprej... sem pa začel, sem se pa mal zamislil no... k sem že sam sebe vohal ne... recimo pa ljudje so se zgražal, videl sem njihove obraze ne in to je mene... to je men dal orng misliti no... tko bom rekel no. pol leta sem ga pa orng cugal v enem parku, saj nima veze kerem... ampak to sem ene pol leta do osem mesecev, devet mesecev delal, ampak pol sem pa kr odrezal, ne...« Varovalen dejavnik je tudi dobra samokontrola. »...Ko sem bil brezdomec, takrat nisem pil. Če sem imel streho nad glavo, takrat sem ga kaj spil. Sem pa ke kak pirček. V dveh letih ne vem, če sem bil dvakrat pijan...«

Varovalna lastnost, ki jim je bila v pomoč, je dobro poznavanje sebe in drugih. »...Ko sm zapadu na ulci, sm bil čist sam. To sm sam bluzil. K sam bluziš, potem delaš velik iz sebe. Če hočeš delat na seb. Jaz sem ful delal na sebi. Zdaj vidm spremembe. To sam s psiho delaš /.../ Nič, pogovarjal sem se sam s sabo, kaj je najbolj zate, pa to je to. Lohk se sliš smešno /.../ Jaz se znam dobr vživet v vsazga. Ne vem, neki mam v sebi, k še dolg ne bom pogruntal, kaj je to. Neko nadnaravno moč. Ne vem. Jaz grem po ulci, pa folk vidm, jaz mu kar v obraz povem. Take pa take volje si dons, pa ker grem pa hodm naprej...«

Poznavanje sebe lahko vodi v spreminjanje. Intervjuvanec opiše, kako si je, z namenom doseči osebnostno spremembo, namerno povzročil »kriziranje« ob opuščanju rabe metadona. »...Rabu sem ga (dosečt dno). Takrt sm ga rabu, k mi je bil ego tok visok, za tri stolpnice. Tak umazan ego, k ni bil taprav človeški. Prijazen. Bil je en k poštena baraba. Nobenga zajebat, sam bože-ne-daj ti mene zajebat. Te primitivne igrce, k se grejo...« Poznavanje sebe vodi tudi v boljše predvidevanje škodljivih posledic in s tem posledično k boljši samokontroli. »...Tko kako bi rekel, pa tudi znam se... znam nase gledat da ne bom preveč zapadel al pa ne bom a veš kakšne stvari naredil... ker me lahko recimo nesreča doleti al kaj jaz vem... v bistvu znam mal naprej premisliti že /.../Ja znam predvidevati v naprej, no... pa mogoče je ta ena izmed stvari... če opiševa situacijo k sem pil poštiri in pol litrov na dan osem mesecev, ne... se pravi da sem bil ze kar oreng noter, ne... ne, ampak ko sem sedel sobote pa nedelje sem pa ful razmišljal, ne... in sem... sam sebe moraš znat videt, sam sebe, notranje in zunanje. Sedaj če to znaš, se boš sto procentno rešil, če pa tega ne vidiš, pol je pa kurc no... pol pa prej padeš k pa se pobereš no... v bistvu če tega ne vidiš ti morajo drugi pomagat al ti pa dopovedovati al pa ne vem no,, ne vem jaz sem sam sebe videl kako lahko sebe ven potegnem in to je blo to. Men ni noben pomagal nikol, jaz sem vedno sam sebe ven zvlekel...« Premagovanje slabih navad ti da voljo, da slediš spremembam: »...Probu sm vse živo. Pa nč ni dobrga, kokr dobrga narest, zmagat...«

Vidik poznavanje sebe je razumevanje in obvladovanje čustev. Jeza je primer čustva, ki ga je potrebno zajeziti in znati ravnati z njim, da ne prestopi bregove. »...Ja. Saj se skozi nabira. Pol pa udari ven /jeza/...Saj greš tja v naravo, v gozd, s palico kej usekaš, pa gre to ta energija ven iz tebe. Jo pustiš v gozdu, ne rabiš tuki enga nalomit...« »...Pa z jogo sem se ukvarjal, k sem vedu, da sem agresivc, pa dihal pranajamo. Drgač se jaz ne bi uredi, če ne bi mel takih kolegov, k so mi zastonj razložil, kako lahko jaz k sebi pridem zastonj, z naravo...« V primeru, da jeze ne obvladaš, ti škodi: »...Ja, ko sem bil brezdomec tam, pa sem tudi kaj vpil. Sam s sabo sem se pogovarjal. Itak sem bil sam, pa itak sem imel pun kurac vsega. Povsod so me zajebavali. Potem sem bil še bolj jezen. Že tako si jezen, ko nimaš kje, potem pa še posledično to (prisilna hospitalizacija)...«.

Nekaterim je v pomoč vera, tako vase kot v Boga. »...Mhm... mislim da mi to /vera/ da ogromno v bistvu energije, pa tudi nekak... khm... varnega se počutim...« in ne nazadnje upanje v prihodnost. »...Verjetno zato, ker sm tok življenja trpu, da se ti more pol življenje na bolj obrnt. Enaindvajset let sm trpu, zdaj bi mogu sam še uživati. (smeh)...«. Koda varovalni in ogrožajoči dejavniki se tu prekriva s kodo vizija, ki bo opisana kasneje, in s katero so označene sanje o prihodnosti. Med kovarovalnimi osebnostnimi lastnostmi je še »biti pozitivc«. »...Pa že zmeri sm bil pozitivc. Pa za joke pa to...«

Dalje so kot varovalni dejavnik omenjali tudi sodelovanje v dejavnostih in krožkih. To želim še posebej poudariti, ker se mi zdi pomembno v luči zmanjševanja sredstev za prostočasne dejavnosti tako v vzgojnih zavodih kot tudi v šolah. Ponos na svoje dosežke pomaga k boljši samopodobi in k boljšim možnostim za uspeh. »...Sm najboljši /šahist/. Saj zadi na reviji je fotografija, da sm najboljši igralec. Pa notri je bil članek. (premor) Tko, vsi hočjo z mano. Sam vsi zgubijo...« B, ki je živel s staršema alkoholikoma, ki sta ga zanemarjala, je opisal izkušnjo treniranja borilnih veščin. Trener mu je ponudil, da je v zameno za brezplačne treninge treniral mlajše skupine. Znotraj teh treningov si je, poleg samozavesti in zdravega gibanja, pridobil mrežo prijateljev. Mati enega od fantov, ki so z njim trenirali, ga je kasneje vzela v rejništvo. Seveda ne trdim, da se s prijateljem sicer ne bi spoznala kje drugje, po drugi strani pa iz intervjujem opažam, da imajo intervjuvani vpravioma ozke socialne mreže. Sodelovanje v športnih in kulturnih dejavnostih ima pozitivne učinke na širjenje socialne mreže in socializacijo. B je o svojih treningih povedal, da je le tam lahko pozabil na situacijo doma. Med prostočasnimi dejavnostmi in pozitivnimi izkušnjami so bili omenjeni še

sodelovanje v gledališki skupini Kraljev ulice: »...Pa glede snemanja mi je lažje, lahko se ukvarjam z gledališčem, na to gledališčno skupino hodim. Glih zdaj sem bil na eni delavnici, zdaj čakam odgovor, če me izberejo, da bomo v marcu igrali z enim madžarskim režiserjem...« Intervjuvanec je izrazil obžalovanje, da v mladosti ni imel priložnosti za ukvarjanje z glasbo, ki mu je bila kot odraslemu pomembna. »...Ampak saj prej nisem imel možnosti, ko smo živeli na vasi, da bi recimo kitaro špilal. To mi malo fali, nisem se učil tega, muzike ali inštrumentov...« Tema se na tem mestu prepleta z naslednjo kodo, ki je pripadnost in osamljenost.

Med lastnostmi, ki jih ovirajo, je postavljanje drugih pred sebe, nesposobnost postaviti se zase in pretirana nesebičnost: »...Za vse se borim, pa drugim pomagam, pol pa sebe zanemarjam. Čeprav jaz to vem, sem svesna tega. Ampak delam pa tisto, kar ne bi smela. Tko da sem rekla res, včasih pravjo da premal gledam nase. Nimam tistga svojga ja. In to ne vem, a mi je to ostal posledica zavoda, posledica familije, to ne vem...« ter slaba samopodoba: »...Na nč. Kaj čm bit ponosen...«

Zanimivo je, da so nekateri omenjali nenavadne lastnosti, ki so se jim razvile. To me je najprej presenetilo in navdalo s sumničavostjo. Potem pa sem skušala o teh lastnostih razmisliti iz stališča preživetja in tega, da se ti morda v skrajnih okoliščinah res lahko razvijejo nove sposobnosti za preživetje. Konec koncev uporabljamo le del možganov. G jih poimenuje nadnaravne sposobnosti. »...Pa ful hitr si zapomnm. Pa lohk poslušam pet ljudi naenkrat...« »Mislim hospitalizacija mogoče pomaga, da pridem na tir, malo me je tudi vedno odpeljalo, sem imel neke svoje filme. Jaz sem se učil tuje jezike iz slovarja. Še ta kolegica, ki sem rekel, da ji veliko zaupam, ona je bila takrat na Madžarskem, in je rekla, ko je prišla v Novo mesto, da ti si čisto francosko govoril. Ampak dobro, takrat ni bilo alkohola, jaz takrat nisem pil, niti nisem gandže kadil...« Kot je razbrati, gre pri slednjem morda za posledice medikamentozne terapije. Morda pa ne?

Osamljenost in pripadnost

Koda osamljenost in pripadnost bi bila lahko tudi vključena pod prejšnjo kodo varovalni in ogrožajoči dejavniki. Odločila sem se, da ji dam posebno mesto, ker se mi je zdela pomembna. Skupna nit vseh intervjujev je bila slaba povezanost intervjuvancev z drugimi ljudmi in ozka socialna mreža. Lahko sklepamo, da so slabe družinske razmere in slaba povezanost s prvimi pomembnimi osebami ter posledice bivanja v instituciji pomembno pripomogle k slabemu navezovanju v odrasli dobi.

V prejšnjem poglavju je bila tema osamljenosti in pripadnosti že omenjena pri pomebnosti sodelovanja v prostočasnih dejavnostih. Intervjuvanci so izrazili pripadnost tistim skupinam, kjer so bili dobro sprejeti. *»...Tle sem jaz tud ful aktiven član... sej sedaj 14., 15., k bodo demonstracije mamó mi tudi štante...«* *»...Ker imamo prvi narodni dom na Slovenskem. Smo ga skvotal. Ga obnavljamo, prebelili smo spodnje dele. Imamo zdaj galerijo, da imamo lahko razstave. Pa dol smo kevder zrihtal. Iz dveh ton železa smo strukture naredili, pa skupaj zašvasali. Potem smo karneval čez Novo mesto organizirali. Eno leto smo delali ko budale. Koncerte smo organizirali. Pet koncertov. Vse zastonj. Vsi drugi so bili plačani, samo mi nič. Še za malico nismo dobili. Entuzijazem, nekaj delamo, česar še ni bilo. Jaz sem si pri šestnajstih, sedemnajstih želel, da bi bilo kaj, da imamo punk koncerte. Malo izven mesta je bilo kak koncert občasno. Da bi bil pa prav klub, tega pa ni bilo. Zato sem tudi jaz zraven pristopil, to so moje želje iz mladosti. Da vem, kaj pomeni, da imaš kaj takega. Tam lahko ustvarjaš, saj ni treba skoz samo pit...«* Pomembno jim je, da pripadajo, da so sprejeti in se s pripadnostjo identificirajo. Primer skrajne želje po pripadnosti je namen vstopa v Tujsko legijo, ki ga izrazi z besedami *»si njihov«*. *»...Če ustrezaš testom, te kar obdržijo. Za 6 mesecev te zadržijo, da delaš še teste, pa zdravniške. In pol po šestih mescih se oni odločjo. Če si njihov, si njihov. Al greš pa pol domov...«*

Na drugi strani pripadnosti se nahaja osamljenost. *»...Zgubit nimam nič. K nimam ne otroke ne familije. Z domačimi so tud slabi stiki...«* *»...Mislim takrat k sem bil tiste 2,3 leta dokler se nisem s punco skontal, ma to se mi je zdel da sem čist odpisan, da me sploh več noben ne pozna in tudi občutek sem imel in tudi videl se je da... nisem imel nikogar, nisem imel, bil sem med ljudmi pa nisem imel nič. Niti pravice, niti nič nisem imel. Nula sem bil... k da ne obstajam.«* *»...Priateljtev imam ogromno, ampak... saj nekaterim se zaupam, ampak se tako vsakemu po malo, potem pa ne vedo vsega, pa je malo zajebano. Bolj tudi tak zaprt človek*

sem. Tudi posledično življenje, pa uno, pa tretje. Sem se odprl, pa spet zapr, pa sem bil ranjen...« »...Po eni strani, nimam kake vizije tlele not. Nimam se kam dat. Kaj bom po šumi lutal gor pa dol...«

Intervjuvanec je opisal svojo izkušnjo bivanja v mladinskem domu in jo je primerjal z bivanjem v rejništvu pri teti, kjer pa je osamljen. *»...Kul mi je blo tam, no. Sem imel družbo, prijatle sem imel, smo se štekal, punce, tko prjatlice, to... tam mi je bilo še najlepše... tam mi je bilo še najlepše, no. Tam sem začutil, da mi je še najbolj kul, čeprav je bil nek red, ne, ampak sem imel pa tiste prijatelje, navezanost na prijatelje, je tist k smo se štekal, razumel smo se ne...«* Iz izseka intervjuja je razviden pomen prijateljev in vrstniških skupin v času odraščanja.

Prehod iz osamljenosti v pripadnost ima svoje zakonitosti. H opiše izkušnjo prihoda na delo, v okolje, kjer ni poznal nikogar. *»...Mal je bla uno stiska...Blo je uno, k si jih spoznal. Pol pa, vsaj eno mesec dva, ko se spoznaš z drugimi delavci, pa uno, pol mi je blo že lažje. Pa ko že njihove družine spoznaš, ko sem se z nekaterimi navezal, sem hodu k njim in to je to. Pol mi je blo že lažje, nisem hodu sem v K. (domov) po eno leto in pol. Smo se družli skup, en drugmu pomagal in to je to. Neke kolege sm prdubu in to je to...«* Tako intervjuvanec opiše vzpostavljanje stikov z drugimi po tem, ko se je leto dni držal zase in spal na prostem: *»...Tle sm začel mal več sodelovat. Pol so pa oni vidl, da sem jaz pripravljen mal več delat. K oni vidjo, da si prpravljen delat, so tud oni pripravljeni pomagat. Če ti nisi pripravljen, pa tud oni pol niso. Sm hodu kle na sestanke, pol so mi oni kle sobo zrihtal, za šolo sm se tuki pogovarjal...«* Slednji je v intervjuju izrazil pripadnost Kraljem ulice in ponos na svoje prostovoljno delo pri njih ter uspešnost v dejavnostih društva.

Iz intervjujev je razbrati, da si, kot večina ljudi, želijo pripadati in ne biti osamljeni. Ob tem nekateri doživljajo prepreke, drugi pa so našli svoje mesto ali mesta pripadnosti.

Začaran krog

Intervjuvanci so opisovali različne trenutke nemoči. Poimenovala sem jih začaran krog, ker je to besedo uporabil eden od njih. Gre za ponavljajoče se slabe izkušnje, iz katerih v tistem trenutku ne vidijo izhoda. Nekateri so, kot je razvidno iz intervjujev, tak vzorec premagali in postali močnejši.

Ta koda se prepleta z vzorci ravnanja, omenjenimi pri kodi družina. Prepleta se tudi z odvisnostmi od droge ali alkohola, že omenjenimi pri kodi varovalni in ogrožajoči dejavniki.

G je tisti, ki je omenil »začaran krog« in ga na mojo prošnjo definiral: *»...Tuki si pač. Nikamor ne morš it. Eni si ne morjo, sploh si ne morjo pomagat, tud če majo socialno, veš. Nimajo plana v naprej. In pol se skoz vrtijo tle not v tem krogu. Enga sm vprašu, lej, jz sm se spravu z ulce, kaj boš pa ti? Boš naslednjih 20 let na ulci? Ja, pač mi paše. En je dobil sobo, pač je rekel, ne morem jaz tja hodt. Se je tok let že navadu v tem parku, pač ne more...«* C opiše nemoč preseči samega sebe: *»...Saj pri meni je skoz tako, gre gor, potem pa samo dum, se domine podrejo vse. Potem pa še sam malo obupaš, potem pa še vse sam malo v kurac pošlješ. Pa še kakšne duševne težave pridejo...«*

A je opisal, kako so mu med tem, ko je bil na zdravljenju v bolnišnici in je kasneje živel bližje bolnišnici zaradi poškodbe, odvzeli stanovanjsko pravico: *»...Pol je bla še ena scena. Iz Tržiča so me v vozičku ker spravl k fotru, k me ni odjavu od stanovanja. Pol se je sicer odselu, ampak je polsestra tm ostala. Ampak smo se zmenili, da jaz na obiske hodm in da jz mam pravico tm bit. Tko da sm prjavljen tm. Tko da je vse štimal. Kr naenkrat so pa oni mene sami odjavl. So poklical za pričo kr eno, pa par sosedov, k so hotl bajto odkupt, pa so se kr zmenil, da so mene in polsestro vn vrgl. Da sva kr brez prebivališča ostala, da so mene kr na Jesenicah prjavl. Tam k sva živela s Tanjo. Pa sva povedala, da nočva žvet na Jesenicah. Da sva sam zrd noge, zarad bližine bolnce. Vseeno so me kr prjavl. In tko tud kle, v Ljubljani...«*

G je opisoval željo po in pot do nadaljevanja šolanja. *»...Tle dol je še en centr, vincencijev. Sm tm vprašu za šolo, če bi mi zrihtal. Pa so rekl, ne morš ti, ti si na ulici, vamo-tamo. Tuki /Kralji ulice/ so mi vse zrihtal. Tam njihov sistem sm pogruntal...da ti pomagajo sam do... da si ti skoz v tem začaranem krogu. Sam do ene meje ti pomagajo. Tuki so mi pa do konca pomagal...«* Ko se je hotel vpisati na šolo, so mu sporočili, da se ne more, ker je polnoleten.

»...K sm hotu se vpisat na šolo, so rekli, da s ene morem. Takoj isti dan sem se pritožu na ministrstvo, so mi odgovorili, da se lahko. A veš?...« N je živel pri rejnikih, ki jih opiše kot dobre ljudi, ki pa ga niso poslali v šolo. V šolo si je sicer želel in je to tudi izrazil. Predvideva, da je razlog, da ga niso poslali v tem, da je bil doma in pomagal pri hišnih in kmečkih opravilih. Njemu pa so rekli, da ni programov za osnovnošolce, ki so končali šolo s prilagojenim programom. »...Ja, sam je rekla takrat una, da ne morda naprej šole delat. Pol pa nism šel. Lahk bi pa šel, ne...«

H je opravljal delo pod neprimernimi pogoji. Preko prijatelja je dobil ponudbo za delo v Nemčiji. Delodajalec jih napotil na delo v tujino, potem pa je brez njihove vednosti zaprl firmo in poniknil neznano kam. Tri je pustil na delovišču, kjer »...najmanj 22 bi jih trebalo. Dal nam je po 600 evrov, apartma plačal za en mesec in odšel. Odjavo firmo in odšel. Nismo bili zavarovani, mi smo pa hodili, tam smo delali za enega šiptarja gor. Smo delali na črno. Mi smo mislili, da smo prijavljeni, in to je to /.../ Spali smo na gradbišču. V kontejnerju. Potem smo si pa zrihtali prevoz. Od enga, k ma hitro hrano, isto šiptarja. Je šu za Gorico dol in nas je do Ljubljane prpelu, drugač ne bi sploh pršli domov...« Ko se je vrnil domov, se je preko zavoda za zaposlovanje vpisal na tečaj nemškega jezika, da »...pa če bi dubu poklic v Nemčiji, da lahko grem delat. Da znam jezik, pa da se lahko s kako nemško firmo uskladiš, pa da maš za sigurno službo...«. Slabo izkušnjo je spremenil v učenje nove veščine.

H je govoril tudi o težavah, ko za delovno mesto zahtevajo delovne izkušnje, ki pa jih, ne da bi ga kje vzeli na delo, ne more pridobiti. »...Hotu sem it za motorko delat izpit, pa niso mel na zavodu tega termina, pa so meli za viličarja, pa sem šel za viličarja delat in sm naredu. Nč mi ne pomaga. Rabijo izkušnje. Prvo podreš deset palet tam, pa pol...»

Oopisani dogodki se pogosteje dogajajo na področju marginalnega zaradi zmanjšane družbene moči oseb na obrobju družbe. Osebe brez lastnih sredstev, brez znanja jezika in brez široke socialne mreže je lažje zvačiti na delo v tujino in tam prepustiti v lastništvo delodajalcu. Lažje je odvzeti stanovanje nekomu v stiski kot nekomu, ki so mu na voljo vsa pravna sredstva. Lažje je ne šolati otroka v rejništvu, ki se ne zna ali upa postaviti zase. Opisani so začarani krogi, ko brez izkušenj ne moreš dobiti dela na področju, kjer te ne zaposlijo, ker nimaš izkušenj, kjer se ne moreš redno vpisati v srednjo šolo, ker si prestar in ne moreš plačati izrednega šolanja, ker nimaš zaposlitve.

Nekateri so uspeli premagati ovire in doseči zmago. Primer je intervjuvanec, ki mu je uspelo vpisati se v srednjo šolo, iz konteksta pa je bilo razvidno, da je še bolj ponosen na zmago nad sistemom in odločen, da bo uspel zaključiti šolanje. Drug primer je, ko se je šel intervjuvanec, po izkušnji nelegalnega dela v Nemčiji, učiti nemškega jezika z namenom, da se mu ne zgodi kaj podobnega, če bi imel priložnost ponovno oditi na delo v Nemčijo. Slabe izkušnje so lahko priložnost za moč ali nemoč. Če si sposodim besede G-ja »...*Ja, lej, koker jih hočeš, jih vzameš /minusov/. Drgač pa pluse pobiraš. Jaz zdaj samo še pluse pobiram, sploh ne pobiram več minusov. Samo pluse...*« Obstajata dve plati zgodbe o začaranih krogih: osebna odgovornost posameznika, da premaguje ovire, in enakomernejša družbena (pre)razporeditev moči in priložnosti za vse.

Vizija

Koda vizija označuje želje in upanje za prihodnost intervjuvancev. Sem nisem vključila realnih načrtov, ki že potekajo; npr. vpisa v šolo, oddajo prijave za bivalno enoto, ipd. Le-te so zbrane v kodi osebni podatki. Koda vizija zajema bolj oddaljene želje, ki vsebujejo nit iskanja smiselnosti.

Prva vizija, ki jo omenjajo kar trije, je, da bodo napisali knjigo. »...*Tko da kr zapleteno, ne. Jz sm rekla, če bi hotla, bi lahko knjigo izdala o tem...*« »...*To tko al tko želim enkrat avtobiografijo napisat. Kot roman. Da se ne bi prepoznal pol. K sem bil kr visok gor, v politki. Če smo vse te partije mel čez v Sloveniji...*« »...*Bom verjetno knjigo napisal. Da dam to iz sebe vn., ne. Pol bom laži živu. Daš nekam na papir in potem, če te to še vedno muči, zažgeš papir, pa potem te ne muči več...*«

Nekateri si v prihodnosti želijo predvsem mirno življenje: »...*Jst? Svoj mirn življenje. Da bi blo po moje. Samo mir. Pa pač otroke nazaj. To, kar je tisto normalno. Ne moreš ti zdaj tuki it, pa vidš otroke, k jih starši pelejo, a ti jih nimaš /pri sebi/, pa se ti enostavno film zavrti nazaj. Saj, ko tuki na Kraljih poslušam, kolk je takih zgodb, pa vedno potem sebe notr najdem. Vedno...*« »...*Imel bi svojo kmetijo, pridelek, svoje živali. Prodajal bi jih in to je to. Živiš v šumi. Vidu sem en ranč, tam, ko smo šli na žurko. Mi je bil ful všeč. En teden sem bil tam. Ful zakon je blo. Vse živo imaš. Tišino. Živali te zjutraj zbudijo...*« Eden je mirno

življenje že dosegel: »...Zdaj je super, k mam stanovanje. Če ne bi Kraljev mu, je bla ena T., sva na pol leta pošiljala. Pol sm pa stanovanje dubu, a veš, kok sm bil veseu. Ta prvi dan, k sm dobu ključe, pa sm šel pogledat. Balkonček, pa gledam dol, pa sem reku uuuu...«

Drugi pa razmišljajo o vračanju dobrega in o spreminjanju sveta. A se bori proti »vsem oblikam socialnega čiščenja«: »...Sicer sm se trudu, da nisem delal ljudem slabo. Samo včasih sem delal slabo ljudem, pa da niti vedu nisem. Pol, k sm se začel zavedat kaj delam, pol sm pa nehu. Ja, ja. In sem zelo proti vsem tem, k je zelo veliko tega, vsem...ne najdem prave besede... vsem oblikam socialnega čiščenja. Ful sm proti temu in ful se borim proti temu z vso dušo in telesom in sem na vseh gledaliških in glasbenih. Povsod mam to, socialno čiščenje fak of. /.../ Umetna hrana. Pijača. Nikotin. K so magnatorji cigaretne, majo ful keša, k na bedi pa na smrtih služjo. Kje si to vidla, a je to taprav svet?... Škoda, da se sam včasih. Jaz se pa skoz bolj. Zakaj mormo bit sam statistika, pizda? Za koji kurac, no? Pa sej to je ta monetarni sistem. Route of all evil. It is money. Kokerkol obrneš ima zeitgeist prav. Dvignt vs denr, pa jim ga fuknt v glave. Res, drgač ne bo šlo, pizda. Ker mentaliteta do takrat ne bo šla...«

C želi zaključiti ekonomsko srednjo šolo in se vpisati na pravo, s katerim bo pomagal drugim. »...Zdaj tako, da bi pravno pomoč pomagal, recimo Kraljem ulice ali pa takim. Tako, da bi pomagal, v bistvu brezplačno. Mogoče da zaslužim toliko, da imam za jest. Nimam neke vizije denarja služit, pa da bom potem pravnik, pa ne vem kaj. V bistvu bolj pomagat ljudem, to sem si želel. Jaz sem rabil, pa nisem imel, pa vem, kako je to...«

G želi spremeniti sistem, ki ga zaznava kot nepravilnega. »...Ja, sistem se mora spremenit. Ne ljudje, ampak sistem se mora spremenit...« G je tudi izrazil željo, da bi se pridružil Tujski legiji, saj meni, da nima družine in nikogar in ga nihče ne bi pogrešal. V tujini vidi priložnost: »...Saj zato bi šu jaz tja gor, k kle ni prihodnosti. Tm pa vidm prihodnost. Ustvarim si ime. Pa pridm pol nazaj, ene par činov, pa to je to. Pol se lohka pa tud na policiji zaposlim...« V povezavi z legijo vidi pripadnost skupini, ».....enako razmišljanje fantov kot jaz razmišljam...«, izboljšanje sveta, »...svet brez teroristov...« in pridobivanje novih izkušenj: »...Jaz sem pač iz kmetije in sem pobil par tisoč kokoši, ne. Sam v zakolu prašičev sem sodeloval. Zaklal bika. Vse sm, samo človeka še nisem. Zato bi šel rad v vojsko. Zato. Rad bi čim več probal. Verjetno sm se za to rodil, k pač me to vleče...«

Njihove sanje so raznolike, kot so si različni tudi intervjuvanci med sabo. Njihove želje za prihodnost lahko razdelimo na tiste o osebnem miru in sreči ter take, ki željo spremeniti svet na bolje in želijo preprečiti krivice. Če si sposodim stavek od A: »...*Probu sm vse živo. Pa nič ni dobra, kokr dobra narest, zmagat...*«

Razlike med intervjuvanci glede na spol, starost, vrsto in čas obravnave

Vzorec sestavlja ena ženska in sedem moških.

V času intervjuja so bili stari 21, 22, 29, 31, 37, 39, 42 in 52 let. Trije so bili stari med 20 in 30, trije so bili stari med 30 in 40, eden je bil v štiridesetem in eden v petdesetem letu starosti. Razlika med najmlajšim in najstarejšim je 31 let. Povprečna starost je 34 let.

Vsi so v zgodnjem otroštvu živeli doma. Dva sta živela z obema staršema, eden z očetom in starimi starši, eden z mamo in babico, ostali štirje v enostarševski družini z mamo. Eden je edinec, ostali imajo brate ali sestre. Eden je živel v gmotno dobrih razmerah, ostali v revščini ali tik nad njo. Štirje so omenjali nasilje, alkohol in težave v družini že v tem času. Pri ostalih podatek ni znan, najpogosteje zato, ker se tega obdobja niso več spomnili.

Vsi so obiskovali osnovno šolo. Dva sta zaključila šolo s prilagojenim programom, pet jih je zaključilo redno osnovnošolsko obveznost in ena šest razredov osnovne šole. Po izobrazbi so: štirje imajo zaključenih osem razredov osnovne šole, trije nižje poklicno izobraževanje, eden triletno srednjo šolo. Enega od intervjuvancev niso poslali v srednjo šolo. Sedem jih je bilo vpisanih vsaj v eno srednjo šolo in od tega so štirje program zaključili. Dva sta zadovoljna z zaključeno izobrazbo, eden z nižjo poklicno in drugi s triletno srednjo šolo. Eden sicer ni zadovoljen z izobrazbo, osnovno šolo, vendar meni, da zna delati in mu to zadostuje. Pet si jih želi, da bi lahko nadaljevali šolanje. Od tega eden meni, da je prepozno, bi si pa želel hoditi v šolo, ko je to še bilo mogoče. Štirje so bili tudi kot odrasli vpisani v dokončevanje programov ali pa vpis načrtujejo.

Na področju zaposlitve ima največ delovne dobe najstarejši intervjuvanec N, ki je bil zaposlen 15 let. Intervjuvanec H je bil zaposlen pet let, M je delal nekaj let s presledki vmes in B

trenutno dela preko študentskega servisa. Vsi štirje so v intervjuju izrazili, da jim je delo vrednota in pomembna rešilna bilka. Z izjemo enega so omenjali delo na črno ali pomoč prijateljem v zameno za hrano, stanovanje ipd. Eden je omenjal dilanje trave, dva omenjata kazniva dejanja kot vir dohodkov in dva beračenje. V času intervjuja so bili vsi brez redne zaposlitve. Eden opravlja delo legalno, preko študentskega servisa. Ostali delajo honorarno in na črno.

Razlikujejo se glede na zakonski in družinski stan. Dva živita v partnerski zvezi. Šest jih živi samih. Trije imajo otroke. Eden ima enega, s katerim je živel do petega leta starosti otroka, potem je izgubil stik in ga kasneje zopet navezal. Ena ima dva otroke, ki sta v času intervjuja oba v rejništvu. Eden je v času intervjuja pričakoval otroka. Pet nima otrok.

Razlikujejo se po vrsti in času obravnave. Iz časovnega zornega kota jih lahko razdelimo na skupine glede na to, kdaj so imeli prvo izkušnjo z izvendružinsko vzgojo: ob koncu zgodnjega otroštva, v času osnovne šole, v času srednje šole oziroma mladostništva in v času zgodnje odraslosti.

Kot že povedano, so v času zgodnjega otroštva vsi še živeli doma. M in N sta bila pri šestih letih oddana v rejništvo. Tako M kot N sta v rejništvu ostala do polnoletnosti. M je enkrat zamenjal rejnike, N pa odšel v rejništvo k teti. N je vmes preživel slabi dve leti v mladinskem domu. Kot odrasla ne omenjata nobenih izkušenj z drugimi institucijami. M je uspešno zaključil nižji poklicni program. N-ja niso nikoli vpisali v srednjo šolo, čeprav je željo po šolanju imel.

Osebi S in A sta bili oddani v izvendružinsko vzgojo v času osnovne šole. S je obiskovala 6. razred v mladinskem domu, A 4. razred v vzgojnem zavodu. S se je po dveh letih vrnila domov ter ostala med 16 in 17 letom sama doma zaradi materine bolezni. Spoznala je starejšega partnerja in se preselila k njemu. Kot odrasla je bivala v varni hiši in materinskem domu. A je nameščen v vzgojnem zavodu za srednješolce in je prestajal kazen v zaporu. S in A je skupno tudi to, da nimata zaključene srednješolske izobrazbe, ki naj bi jo zaključila v času namestitvev.

G, H in B so doma do obdobja mladostništva. G je iz kriznega centra odšel v stanovanjsko skupino in zaradi kaznivih dejanj in vedenja v vzgojni zavod. H je bil zaradi kaznivih dejanj nameščen iz pripora naravnost v vzgojni zavod. Pred prihodom v vzgojni zavod je spal pri prijateljih in na prostem. H in G sta v vzgojnem zavodu zaključila nižji poklicni program. Skupno jima je tudi to, da sta kot odrasla oba pogojno na prostosti.

B je pri 16 letih ostal na cesti, ker ga je najemodajalec izselil skupaj s staršema. Nekaj časa je živel pri prijateljih, potem je odšel v krizni center in od tam v stanovanjsko skupino. Vzporedno s sprejemom v stanovanjsko skupino so mu dodelili rejnike. Najprej je pri njih preživel vikende, po odnosu iz stanovanjske pa pri njih živi ves čas. Drugih srečanj z institucijami kot polnoleten ni imel. Zaključil je triletno srednjo šolo.

C je bil v času mladostništva precej prepuščen sam sebi in je neuspešno obiskoval nekaj različnih srednješolskih programov. Nekaj časa je živel kot brezdomec, potem pa se je vključil v stanovanjsko skupino kot odrasli. Stanovanjsko skupino je zapustil, ker mu niso bila všeč pravila, in se vrnil na cesto oziroma v skvot. C nima zaključene srednje šole.

Razlikujejo se po tem, koliko časa so preživeli v institucijah in rejništvu. Ker so bili podatki pridobljeni z intervjujem in ne z analizo dokumentacije, so okvirni. Intervjuvanci so jih izražali v letih. Nekateri niso bili prepričani v točnost podatkov. M in N sta bila v rejništvu od šestega leta do polnoletnosti. B je v rejništvu od šestnajstega leta do dvaindvajsetega, kjer je bil znotraj tega tri leta nameščen v stanovanjski skupini in rejništvu ob vikendih. G je preživel tri leta v stanovanjski skupini in vzgojnem zavodu. S je bila dve leti nameščena v mladinskem domu, H tri leta v vzgojnem zavodu. A je bil nekaj let v vzgojnem zavodu za otroke in nekaj let, predvidoma dve leti, v vzgojnem zavodu za mladostnike. Poleg tega je pri osemnajstih ali malo pred tem odšel na prestajanje zaporne kazni za dve leti. Kasneje je bil ponovno v zaporu. Točnih podatkov v letih se ni več spomnil. Časovno trajanje namestitev v izvendružinski vzgoji za otroke in mladostnike se giblje od dveh do dvanajst let.

Značilni trenutki in okoliščine prehoda iz domnosti v brezdomnost

Ključen trenutek prehoda za mlade nasploh je obdobje osamosvajanja, prehoda iz hiše staršev v samostojno bivanje. Kot je bilo prikazano v teoretičnem delu, se danes mladi osamosvajajo težje, družbena situacija je na področju zaposlovanja, najemnih stanovanj in splošne socialne varnosti slabša. Mladi, ki prihajajo iz manj funkcionalnih družin, se nimajo na koga opreti ob prehodu. Medtem, ko vrstniki ostajajo doma do poznih dvajsetih, so mladostniki v izvendružinski vzgoji prisiljeni le to zapustiti ob polnoletnosti ali zaključku šolanja.

Iz tabele je razvidno, kje so bili intervjuvanci v času prehoda med mladostništvom in odraslostjo.

Tabela D: Prehod v samostojnost

G	B	S	H
Iz VZ po 18 letu odšel na delo pri delodajalcu, kjer je delal za hrano in posteljo, ne prejema plačila	Živi pri rejnikih Odlša z odhodom in podaljšuje šolanje Še ni samostojen	Pri 16, 17 letih ostane sama doma (mama v bolnišnici) Opusti šolanje Se preseli k starejšemu partnerju	21 let star zapusti VZ Dela in stanuje pri delodajalcu, prejema plačilo
A	C	M	N
Iz VZ šel v zapor in iz zapora na cesto	Pri 18ih je še živel pri mami v stanovanju Mamin partner ga postavi na cesto Kot mlajši polnoleten živi na cesti	Teta ga vrže ven, ker je izgubil zaposlitev Na cesti 2-3 leta	Pri 18 najde delo in se odseli

V času prehoda so bili G, H in A nameščeni v vzgojnem zavodu. G in H sta uspešno zaključila nižje poklicno izobraževanje in odšla delat. Pri tem je bil H v boljšem položaju, saj je za svoje delo prejemal plačilo, medtem ko je G delal v zameno za stanovanje in hrano. A je iz vzgojnega zavoda odšel v zapor in izobraževanja ni dokončal. Vsem trem je skupno, da so njihove domače razmere slabe. Zanimivo pa je, da statični podatki kažejo, da se več kot 70% mladostnikov vrača iz izvendružinske vzgoje domov, tukaj pa imamo tri primere, ko se to ni zgodilo.

N in B je skupno to, da oba od rejnikov odideta v službo. Sicer je med njima 30 let razlike, zato je N, v času prejšnje ureditve, pričel hoditi v službo, dobil družbeno stanovanje in se tako osamosvojil. Brezdomstvo je prvič izkusil petnajst let kasneje, po izgubi zaposlitve. B pa je v času intervjuja mlajši odrasli in še nameščen v rejništvo. Dela preko študentske napotnice in se boji osamosvojiti. Tudi M je v času polnoletnosti zapustil rejništvo pri teti, saj mu je ta očitala izgubo zaposlitve in ga ni želela več vzdrževati. Po odhodu iz tetine hiše je pristal na cesti za čas dveh do treh let.

M je v času odraščanja bival, poleg rejništva, tudi v mladinskem domu. S je bila tudi nameščena v mladinskem domu. Oba sta od tam, ne da bi v domu končala izobraževanje, odšla domov ozirom k rejnici. Medtem ko si je S želela domov, čeprav razmere opisuje kot neprimerne, je bil M bolj zadovoljen v mladinskem domu. Glede razmer doma S pove, da *»...tam sem bla bol zarad šolo. Mama nas ni mogla preživljat. Bla je dost bolana.«* Kasneje pa pove, da so *»...smo vedno bli tko bolj sami sebi prepuščeni.«* Na vprašanje, če se je finančna situacija uredila, da se je lahko vrnila domov, odgovarja, da ne. Za oba se vrnitev ni dobro zaključila. S pusti šolo. M jo sicer konča, vendar pristane na cesti, ko ga teta vrže ven ob izgubi zaposlitve: *»... Pol se je med teto in mano mal zakompliciral k nisem dobil službe nazaj... in tko sem pač ostal na cesti... pol po ene dveh treh letih ceste sem vmes delal pri privatnikih, pa tko mal... spal sem zunaj, probal sem kaj zasližit... no sej mi je kr nekaj ratal, sam so me privatniki izkoristili in slabo plačali...«.*

C se kot primer razlikuje v tem, da je v času mladostništva živel doma. Sam sebe opiše kot problematičnega mladostnika in našteje sodelovanje v nasilnih navijaških izgrelih, vandalizem, kajenje marihuane, postopanje in opustitev šolanja kot manifestacije te problematičnosti. Pove, da je sicer bil obravnavan s strani centra za socialno delo, da pa po njegovem mnenju v tem času še niso obravnavali mladostnikov s težavami v odraščanju na

tak način kot danes in ga zato niso nikamor namestili. Ni končal šole, pravzaprav nobene od treh srednjih šol ni niti dobro začel. Mama se je v času odraščanja preselila k novemu partnerju in ga je pustila živeti samega v stanovanju. Pri triintridesetih ga je mamin partner vrgel ven iz stanovanja. V vmesnem času je C živel neko življenje v napol ilegalnih procesih, brez šole in zaposlitve. Njegov primer se ob prehodu izpostavlja kot anti-primer, saj se pravzaprav ni osamosvojil v času, ko naj bi se to praviloma zgodilo.

Kot je razvidno, so zaradi neuspešnega osamosvajanja postali brezdomni G, H, B, A in M.

G se ne more vrniti domov, saj tam ni dobrodošel. *»...Pol k sm šu ven, sem lahko šu kadar sem hotu, k sm bil 18. Pa nism mel kam it, pa sem šel k enmu človeku delat v A...«*. Ni zadovoljen z delom le za streho nad glavo in hrano, zato si išče možnosti dela na črno. Zapade v alkohol, ima poskus samomora, po katerem ga hospitalizirajo in po kratki nekaj dnevni epizodi v komuni pristane na cesti. *»...Mah, alkohol je bil tut vmes. Pa sem šel na zdravljenje. Tm sm bil približno 10 tednov. Pol iz tem tud nisem mogu nikamor it. Iz tm sm šel potem na ulico. Sem bil v I (na programu za zdravljenje), pol pa iz tm nisem mel nikamor it. Sem šel kako u komuno. K pol iz komune lahko prostovoljno izstopiš. Sam da sem pršu iz bolnice vn, ker drugač me iz bolnice ne bi pustil vn....«*

H se ne vrne domov, ker so razmere neprimerne in si išče nove priložnosti. Po petih letih dela, ko je bil doma le na redkih obiskih, je izgubil zaposlitev zaradi zaprtja podjetja. Ni se imel na koga obrnit po pomoč in se je vrnil domov, kjer ni našel nove zaposlitve in kjer je le napol dobrodošel. Sam obrazloži svojo vrnitev v domače okolje z besedami: *»...Nisem mel več nikamor...«*. B podaljšuje rejništvo in nima drugega primerne prebivališča in tudi ne varne zaposlitve, ki bi mu omogočila najem stanovanja. A je iz vzgojnega zavoda odšel v zapor in po prestani kazni ni imel možnosti, kam se vrniti. Zapadel je krog zlorabe drog in kaznivih dejanj ter je posledično ponovno pristal v zaporu. V času, ko ni bil na prestajanju kazni, je nihal med najemi, ki ne zagotavljajo varnosti, ter življenjem na cesti. M je pristal na cesti, ko se je rejništvo zaključilo. *»...U bistvu me je... k nisem dobil službe, ne... je ona /teta/ čist psihično ven padla, ne... zdej boš pa... zdej se boš pa na men šlepal, ne... si že z vojske, sedaj se boš pa na men šlepal, v tem stilu je šlo... ne... jaz pa tega namena nisem imel. V bistvu sem jaz sam odšel. Jaz sem odšel in me ni bilo več. V bistvu me ni napodila, ampak jaz sem sam*

odšel, ker sem čutil, da ji to ni pač prav, in sem pač odšel. Sem rekel, se bom bolj počutil, k da jo bom vsak dan poslušal, a me razumeš a ne...«

V času prehoda nista bila brezdomna S in N. N se je uspešno znašel, saj si je v času prejšnje ureditve našel zaposlitev in ob tem dobil družbeno stanovanje. *»...Jaz sem šel pol drgam. Sm še en čas tm bil, pol sm pa službo najdu. Sm pa pr službi dubu stanovanje, pa tm sm pol živu...«*. Brezdomnost je okusil šele po izgubi zaposlitve. S ni bila na cesti v trenutku po polnoletnosti, ker je živela v zvezi s starejšim partnerjem. Vendar je šlo za začasen dober izid, saj ga je zapustila zaradi nevzdržnih razmer. Želela se je vrniti k mami, kjer pa je med tem izgubila stanovanjsko pravico in posledično ostala brez doma. Nastanitve je iskala z najemom bivališč na meji sprejemljivosti, se pogosto selila med nastanitvami ter se ob tem preživljala z beračenjem.

C, S, H, A in N opisujejo prehajanja med nastanitvami v odrasli dobi. V njihovih pripovedih se zrcali opis brezdomnosti kot spreminjajočega se stanja prehodov iz domnosti v brezdomnost in nazaj in začaranega kroga tega, da brez zaposlitve težko najdeš stanovanje ter da si samo s socialno pomočjo lahko zagotoviš le manj kvalitetna in manj varna bivališča. S pravi, da *»...sm mela v Z. eno majhno sobco, ampak je bil mir, čisto vse. Pa ženska, k nism mela osmega za plačat, me je vn vrgla. To je bil šok takrat zame...«* in *»...Dostkrat sm zamenjala. Če nisem dala pol Slovenije čez. Kje vse nisem bila. Pa varne hiše, pa materinski domovi. P uno, pa tretje...«*. C opisuje svoje prehajanje po nastanitvah po tem, ko je bil dve leti na cesti: *»...Potlej sem dobu pri enmu prijatlu sobo, v Novem mestu, tam sem dobil eno sobo. Potem sem dobil službo, tako da sem potem dve leti, sem šel v eno garsonjero. Potem je pa po dveh letih kar naenkrat un prišel in me je ven fuknu. Nisem imel nič pogodbe in nič, je bilo vse na črno, ker smo se kao poznali in me je ven fuknu in sem se moral v enem tednu izselit ven. No, potem mi je dal en mesec cajta, ampak kaj ti bo en mesec, če nimaš denarja v naprej za plačat za najemnino, ne moreš nikamor ne. Pa nisem nič najdu potem in sem bil spet malo več kot pol leta sem v avtu živu. Potlej sem dal prošnjo v stanovanjsko skupnost od zavoda če bi me vzeli v Novem Mestu, pa so me vzeli. Sem bil sedem mesecev tam notri...«*

Nekateri so doživeli brezdomnost in bivanje na cesti že pred dopolnjeno polnoletnostjo. Tak primer je H, ki je zapustil dom pri šestnajstih, in je pol leta do leto dni živel pri znancih in

prijateljih ter krajši čas spal na robu gozda v okolici domačega kraja. To obdobje se je zaključilo z aretacijo in odhodom v pripor zaradi kaznivih dejanj. Tudi B je pristal na cesti v času mladostništva, ko ga anjemodajalec pri šestnajstih skupaj s staršema na izseli iz stanovanja. V trenutku izselitve se je moral znajti sam, saj mu starša spričo odvisnosti od alkohola nista v pomoč. Spal je pri dekletu oziroma pri njenih starših. Za situacijo je izvedela svetovalna delavka na centru za socialno delo, ki je že prej obravnavala družino, in ga je prepričala, da se je odločil za namestitev v kriznem centru ter kasneje v stanovanjski skupini. A je že v otroštvu spal zunaj: *»...Ja... pol k sem bil sam z mamo, k je že fotr šel, me je velikokrat ven vrgla, sem stanoval čez avtocesto, u gmajni, k so govoril da je moj »place« kao /.../ Ja to se je začel tam okoli 12, 13 let, 14. Pol se je pa stopnjeval ne. Tko velikokrat me je zunaj pustila... tko brez jest pa take fore tko... saj nismo imel, ni se najdla no sama dober...«* S je zapustila mladinski dom po 1. letniku srednje šole, torej predvidoma pri petnajstih ali šestnajstih letih. Ni bila brezdomna, je pa ostala sama domav mladostništvu, ko je mama odšla na daljše zdravljenje v bolnišnico. Prepuščena sama sebi je pustila šolo. Kot pove: *»...Ja, neki sem probala, sam takrat (hodit v šolo), ne vem čist točno. Vem da neki smo sprobaval, neki sem še hodla, neki nč več. Potem se je tud mama razbolela in potem sem avtomatsko vse pustila...«*

Vsi štirje so imeli prvo izkušnjo brezdomnosti v dobi odraščanja. Pomembno se razlikujejo v tem, da B ni bil nikoli povsem sam in je razmeroma kmalu prešel iz stanja življenja pri dekletovih starših v namestitev. S in H sta oba živela brez nadzora odraslega, čeprav S v stanovanju, H pa pri prijateljih in na prostem. Nobeden od njiju v tem času ni nadaljeval šolanja. H je imel ob tem še težave z odvisnostjo od drog. A je živel z mamo, obenem pa spal na prostem, kadar ga je spodila ven.

Ob branju intervjujev sem pri temi prehoda ugotovila, da ob temi prehoda v brezdomnost, omenjajotudi prehod v obratni smeri: iz brezdomnosti v domnost. Da moraš v trenutku, ko se odločiš, da bi želel zapustiti nestalne razmere in iščeš rešitve, prav tako premagati navade življenja, ki ti je že zlezlo pod kožo in postalo del tebe.

Prelomen trenutek odločitve, da se rešijo iz razmer na cesti, opisujejo kot *»zlom, sesutje, gnus«*. M pove *»..... ampak nisem zdržal, psihično nisem zdržal več, pa še na cesti sem bil... in me je zlomil, to me je zlomil potem...«*. G opiše trenutek odločitve za spremembe: *»...Težko*

sm dal čez. Pa dvakrat me je sesulo čist. Jokat začneš, pa tuki (pokaže na prsa) te začne bolet, pa ne veš zakaj, a ne. Enkrat en teden pred novim letom. Pa za novo leto...«. S se v času intervjuja nahaja na prelomni točki in pove, da »...k me je prisilu v to prosjačenje, enostavno se mi zdi, da tega... enostavno se mi življenje zagnusi...«.

Opisujejo tudi odločitev za drugačno pot, ki sledi »zlomu«. A opiše začetek borbe z odvisnostjo, ki je bila tudi začetek iskanja drugačnega, domnega načina življenja: »...k sem popizdil k sem videl kaj delam seb pa drugim in sem šel sam u gmajno, vzel šotor, telefon vrgel stran in to je vse kr je bilo starga, vse zamenjal, pa sebe najdu nazaj od takrat naprej pa to je pa osem let nazaj...«. M podobno opiše, da »... ko sem šel narazen s punco sem cirka ene pol leta sem kr dober drinkal no... sem kar dober drinkal in potem ko sem se začel se zapuščat higiensko pa tako naprej... sem pa začel, sem se pa mal zamislil no... k sem že sam sebe vohal ne... recimo pa ljudje so se zgražal, videl sem njihove obraze ne in to je mene... to je men dal orng misliti no... tko bom rekel no. Pol leta sem ga pa orng cugal v enem parku, saj nima veze kerem... ampak to sem ene pol leta do osem mesecev, devet mesecev delal, ampak pol sem pa kr odrezal, ne... konec, ne... pa sm nehal čist, čist nehal pit, a... pa sem ven prišel, zrihtal sem si tisto socialno pomoč, za začetek sem si kupil telefon pa tko naprej, pa tko...«

Po nekaj letih na cesti in spanja na prostem, opisujejo težave pri navajanju na stanovanje in na drugačen stil življenja. M pove:«... Jaz sem se pa prvo leto, priznam, sem se prav boril, da sem ostal noter, v stanovanju... k se mi zdi da po petih, šestih letih zgubiš tisto... ključ, pa da imaš, a veš da greš domov a ne, zgubiš to enostavno, zgubiš ne...«. G pa ni imel težav s ponovnim navajanjem na življenje v stanovanju, je pa živel manj časa na cesti kot M. »...Ne. Sm se takoj navadu. Sm hotu to...«. S govori tudi o težavnosti privajanja na drugačno delovanje v vlogi matere in s tem povezanimi pogoji, da pridobi nazaj skrbništvo nad otrokoma. »...Ker ni sam pogoj stanovanje. Pa služba. Pogoj je še, da jaz dobim tisto, kako je prav otroke vzgajat, kako z njimi sodelovat in te stvari. So kr ene stvari, k jih socialna ful najde. Res, sam dobr. Neke stvari probaš, neke ne moreš. Ne more pa vse čez noč bit, oni vsi dobr vejo, da jaz ne morem vse od enkrat. Normaln človk ne more...«. G je opisal težave v odvrčanju samega sebe od kaznivih dejanj, saj si je v času bivanja v vzgojnem zavodu pridobil veliko tovrstnih kontaktov in se je težko navadil na nov način služenja denarja. A se je odvajal od drog in H prav tako. N je omenjal zmanjševanje uživanja alkohola. Vse te spremembe so prepoznali kot del vračanja v glavni tok.

Kritična področja spoprijemanja ob odhodu iz izvendružinske vzgoje v samostojnost

Zanimalo me je, kakšno pomoč so intervjuvanci dobili, oziroma bi potrebovali ob odhodu iz institucije ali rejništva.

Skoraj vsi so ob odhodu iz izvendružinske oskrbe ostali brez pomoči. Edini, ki je dobil neke vrste pomoč in dober odziv v samostojno življenje, je N, ki se je osamosvojil v času socializma in je ob zaposlitvi dobil družbeno stanovanje v uporabo. Kot povedano v teoretičnem delu, v Sloveniji danes ne obstaja splošen program pomoči ob odhodu iz institucij. Posamezni zavodi se trudijo po svoje, ni pa skupnega strokovno podkrepljenega in finančno vzdržnega načrta programov pomoči. Skladno s tem niso prejeli pomoči ob odhodu v obliki spremljanja, pomoči pri iskanju stanovanja, zaposlitve, ipd.

A je najbolj odločen v svoji kritiki, da *»...Noben mi nič ni pomagal. K sm ven pršu, nič ti ne pomagajo. K greš iz zapora, nič ti ne pomagajo. Nobene socializacije, sploh ne štekajo, kaj je to. Da bi te socializirali, da bi ti pomagal socializirat se, kot sem recmo gledal v kakšnih filmih. Da ti zrihtajo flet, da ti pomagajo pr šihitu, da ti ovo, ono. Ma kaki. Dej ti se čim prej vrn, da naša statistika laufa, pa da mi imamo zapornike, da imamo barabe...«* in dodaja *»...Ne, še celo iz Doba, k je blo najhuj, sm dobu 100 evrov za ven...«*

Na vprašanje, kaj bi potrebovali ob odhodu, niso vsi odgovorili. Tisti, ki so, pa omenjajo konkretne stvari: v prvi vrsti stanovanje in službo. G pravi, da *»...k bi pršu iz zavoda, bi mogla bit še kakšna skupina, da bi pršu v to skupino, un k nima nikamor za it. Pol si recmo v tej skupini iščejo službo, zaposlitev al pa nadaljno šolanje al pa kej tazga. To bi moglo bit. Stoprocentno bi blo lažje...«*. G opiše potrebno pomoč: *»... da si ti v tej skupini, v neki hiši, not so zaposleni k ti pač pomagajo pisat prošnje pa iskat zaposlitev. Lohk grejo tut s tabo na razgovor, če je to tvoj prvi razgovor. Če se ne znajdeš pač pa to, kako. Tko neki, na tak način...«* Poleg strehe nad glavo bi torej potreboval ob odhodu pomoč pri iskanju zaposlitve. H pove, da bi mu prav prišla *»...poštena služba, ne, kaj. Saj je bla v začetku poštena, sam da bi bla večna...«* M tudi navaja, da bi potreboval službo. C pove: *»...Kaj sem rabil? Rabil sem samo streho nad glavo. Če imaš streho nad glavo, potem je dosti lažje v bistvu. Če imaš kje spat, če imaš posteljo, da nisi v šotoru ali v avtu, to je že veliko. Pa da se uležeš in imaš svoj mir, da počiješ od vsega. Če si zunaj, pa ne moreš nikamor, zmerom kje kdo pride, zmerom je*

karkoli. Da imaš svoj mir. Stanovanje recimo, to je po moje prvo, kar človek rabi. Potem vse pride samo od sebe...«

V nadaljevanju pa nekateri govorijo o tem, da mora priti do neke spremembe ali pa nadgradnje miselnosti. H pove, da *»...ni to vse v stanovanju. Bolš bi blo, da se tem gojencem, k hočjo še kaj naredit iz sebe, da se jim služba najde in stanovanje, ne. Oni, da jih pol leta pred tem za sigurno napotijo v tem, da si začnejo službe iskat. Da si najdejo službe, pol pa da se jim da stanovanje za dva ali za enga, kokr je. In da potem eno leto do dve leti morajo redno v službo hodit, ne, če ne hodijo redno v službo, da zgubi stanovanje. Tko bi moglo bit tko. Da se jim neko uno da, da začnejo razmišljat...«* H tukaj izpostavlja pomembno dilemo, komu omogočiti dostop do katere vrste pomoči. Oziroma povedano drugače, da po odhodu iz institucije, kot je vzgojni zavod, potrebujejo pomoč mladostniki na različnih stopnjah osvojene samostojnosti. Če pomešaš med seboj tiste, ki želijo delati, s tistimi, ki ne ali ki recimo sodelujejo v kriminalnih združbah, delaš krivico prvim. Odpira torej vprašanje, ki se ga bomo še dotaknili kasneje: kako naj se razlikujejo vrste pomoči, da bi bile najbolj učinkovite?

G govori o tem, da je za nekatere brezdomstvo kot način življenja navada, ki jo je težko spremeniti. *»...Enga sm vprašu, lej, jz sm se spravu z ulce, kaj boš pa ti? Boš naslednjih 20 let na ulci? Ja, pač mi paše. En je dobil sobo, pač je rekel, ne morem jaz tja hodt. Se je tok let že navadu v tem parku, pač ne more...«* Na vprašanje, če bi mu bilo lažje, če bi po odhodu iz institucije še bil v nekem programu spremljanja odgovori, da *»...verjetno bi blo lažje. Tko k bi v nek program šel. Če pa hočeš ta program vmes ustavit, pa spet zagnat, pa ustaviš, pa ne gre, ne?...«* Če povzamem njegovo misel, bi bilo lažje ostati v toku, če bi imel neko možnost nadaljnega bivanja. G je po odhodu iz zavoda postopoma ostal brez socialne mreže, brez službe in brez strehe nad glavo.

Nekateri se strinjajo z možnostjo svetovanja in nujenja podpore ob odhodu, drugi ne. Vendar pa za nikogar ta pomoč ni bila prioriteta. Najprej stanovanje, služba, potem vse ostalo, je odgovor, ki me ni presenetil. Vseeno pa se mi zdi pomembno, da se ga sliši, saj imamo v poklicih pomoči, po mojih izkušnjah, prepogosto na voljo le besedo, ne pa tudi dostopa do konkretnih, materialnih pomoči.

A izrazi svoje doživljanje potreb ob odhodu: *»...Veš kaj bi rabu? Enga človeka, k bi me poslušal mal, pa bi se z mano ukvarjal. K bi mi znal svetovat pravilno, pa tud z mano mi pokazal vztrajnost. K bi vidu v njemu vztrajnost, da se z mano toliko časa ukvarja. Pa da mu ni vseeno. Ja, pismu, saj te kr potegne. Sej mulata pa sploh potegne, k ne ve, kr podzavestno ga potegne. In bi me potegnl, zihhr, na pozitivno...«*. V njegovem odgovoru je, poleg želje po spremljanju, še dodaten element: človek, ki bi ga poslušal in se z njim ukvarjal. Lahko mu rečemo pomemben drugi ali identifikacijski lik. Ime konec koncev ni pomembno, pomembna je izražena želja, da bi ti v zahtevnih trenutkih nekdo stal ob strani. Ker kot pravi S: *»...Pol pa greš tja, pa vprašaš, pol pa vsi pravjo, kako je to, pa saj bi te mogla familija podpret. Samo tm kdo me bo podprl? Saj mene tud dans noben ne podpira... Noben. Kar mogoče je to dobr zame....«*. Nekateri, če ne večina mladostnikov, ki zapuščajo izvendružinsko vzgojo, nimajo podpore družine in tudi ne podpore odrasle osebe. Kot je bilo prikazano v teoretičnem delu, prihajajo v izvendružinsko vzgojo ravno zaradi tega, ker njihove družine ne zmorejo ustvariti primernih pogojev za rast in razvoj mladostnika. Če se v času bivanja v instituciji doma ni nič spremenilo, se vračajo v neprimerne razmere in nimajo podpore domačih. M je opisal svoje počutje nepovezanosti s sabo in drugimi po tem, ko ga je teta vrgla ven iz stanovanja po polnoletnosti. *»...mislim takrat k sem bil tiste dve, tri leta dokler se nisem s punco skontal, ma to se mi je zdel da sem čist odpisan, da me sploh več noben ne pozna in tudi občutek sem imel in tudi videl se je da... nisem imel nikogar, nisem imel, bil sem med ljudmi pa nisem imel nič. Niti pravice, niti nič nisem imel. Nula sem bil... k da ne obstajam...«*

Izraženi so bili tudi določeni pomisleki glede izvajanja programov po vzgojnem zavodu. Prvi je bil, da so si v trenutku odhoda želeli biti samostojni, ne pa podaljševati odvisnost. Takole jih izrazi H. *»...Ja, to si vsak sam lahk znajde. Ne rabiš nobenga. Samo rabiš uno, veš, trdnost v svoji glavi. Pa zaposlitev. To je glavno. Kaj če ti stanovanje, če nimaš ti zaposlitev? Pol si isto, ko če si v zavodu, čakaš na vzgojitelja, da ti prinese za jest...«* Njegov pomislek izhaja iz dejanskih okoliščin, kjer ob sposobnosti za delo in pripravljenosti že leta ob brezposelnosti dobiva nasvete in svetovanja, službe pa še kar ni našel.

Pomislek je bil izražen tudi glede pripravljenosti in zrelosti za sodelovanje. Kot pravi S, je bila takrat zelo trmasta in ni želela druge namestitve po odhodu iz mladinskega doma. *»...Ne, ne. Ker jaz ne bi drugod niti iskala... Sam to je to, k sem bla jaz takrat tok trmasta. Pol me je mama prepričevala, pa je ona prosila, pa so mi vse zavrnl. Pa ona ne more več. Pol sem se pa*

tok najdla, da sem naredila to šolo do konca, da mam vsaj osemletko priznano. Drgač pa, dost stvari bi se menjalo zdaj. Če bi bla ta pamet od nazaj...» Njen pomislek je več kot tehten sodeč po mojih izkušnjah iz terena. Nekateri poodpustnega programa ne želijo, ker ga ne potrebujejo, spet drugi pa si ga ne želijo, ker ga niso pripravljene sprejeti. Zanje bi bila mogoče primerna drugačna vrsta pomoči, za nekatere pa primerna pomoč ne obstaja.

Če povzamemo, nihče ni bil izrecno proti možnostim za prehodni program. V prvi vrsti bi potrebovali konkretno pomoč v obliki stanovanja, iskanja službe. V drugi vrsti bi nekateri potrebovali in sprejeli svetovanje, drugi pa svetovanja ne bi sprejeli in menijo, da ga ne potrebujejo. Morda ga tudi res ne in je na mestu pomislek, da je že v času izvendružinske vzgoje v institucijah svetovanja dovolj.

Pomen, oškodovanosti in koristi institucionalnih obravn

Na začetku obravnave pomena institucionalnih obravn lahko zatrdim, da je vsem skupno, da institucionalna obravnava nosi pomen v njihovem življenju. Nihče do nje ni bil nevtralen ali rekel, da ni vplivala na potek življenja. Čeprav je to mogoče deloma samoumevna ugotovitev, pa vendarle je pomembna. Ob njeni samoumevnosti znamo pozabiti, da je življenje v instituciji drugačen način življenja od družinskega in da ima svoje zakonitosti ter zato lahko drugačen izid.

G, H, A, S in M so bili v institucionalni oskrbi. H in M sta v splošnem pozitivno ocenila bivanje v zavodu. H je izrazil, da je bil to zanj dober del življenja, čeprav je podal tudi kritiko. M pa je izrazil zadovoljstvo ob bivanju v mladinskem domu in željo, da bi ostal tam v času otroštva. G, S in A so imeli neugodne izkušnje in so izrazili nezadovoljstvo, obenem pa tudi imenovali koristi.

Na polju oškodovanosti je bilo omenjeno veliko priložnosti za učenje škodljivih vedenj. G je govoril o priložnostih, da še bolj zabredeš v kriminal, saj so v vzgojnem zavodu na kupu zbrani mladoletni in mlajši polnoletni storilci kaznivih dejanj in imaš veliko možnosti, da si uspešen v kriminalu, ker imaš zveze s storilci kaznivih dejanj po vsej Sloveniji. Kot pravi.»...*Doktorat nardiš....*» Potem te priložnost vleče v kriminal: »...*Ja, vleče te. Ma oni*

/sovrstniki v vzgojnem zavodu/ tko vidjo priložnost. Tud če bo mel milijon evrov v žepu, pa bo šel...«. Zase ocenjuje, da se je odločil zazaslужek s kaznivimi dejanji zaradi priložnosti in iz navade. Na vprašanje, kako je presegel to navado, odgovarja: *»...Prodajam Kralje ulice. (smeh) Neki morš najt. En drug pritok denarja, da ni skoz isti. Če bi ti skoz krađu, pol k boš iz zapora pršu boš spet krađu. Se ne boš spremenu. Če pa... rečmo najdeš neki družga, da ti dnar prteka, pol ti je laži. Sam morš do tega pridt. Ne vem, kako sm do tega pršu, ampak verjetno s to pogojno...«.* Tukaj je potrebno obrazložiti, da je bil odgovor o prodaji časopisa podan deloma ironično. Iz širšega konteksta pogovora je bilo razbrati, da mu sodelovanje v programu pomaga iz stališča občutka pripadnosti in koristnosti, torej mu dejansko pomaga prodaja časopisa. Po drugi strani pa seveda niti približno ni primerna zamenjava za dejansko zaposlitev. Resen del odgovora pa je, da moraš najti drug način zaslužka, se navadit na drug način priliva denarja. K temu ga je prisilila pogojna kazen in zavedanje, da bi lahko šel v zapor.

A je imel v vzgojnem zavodu, kjer je bil od četrtega razreda osnovne šole, slabe izkušnje. *»...Kar se pa tiče kako ljudem pomagajo k prideš iz zavoda ... mislim u (ime zavoda) so nas tko tepl ko svine, še un je imel disciplinsko komisijo... Ja mule ne, četrti razred, tm so nas tepl ko vole. Nenormalno...«* S pove, da v mladinskem domu *»...ni da je blo slabo notr. Saj tam marsikdo zgubi nedolžnost, začneš kadit recmo. To so samo ene od teh grdih navad recmo. To se je recmo tud men začelo dogajat. Začela sm kadit tam, zgubila sem nedolžnost tud tm /.../ Ja, k nad tem oni nimajo nadzora. Čeprav te pošiljajo h ginekologu, te pošiljajo k zdravnika, sam ne vejo, kje se to dogaja...«*

Kot korist zavoda omenjajo A, G in H zaključeno šolanje, priučenje za poklic in osvojene delovne navade. H pove, da v zavodu *»...dobrga je blu dost... Mojster (ime) je men dost pomagal. Z znanjem svojim. Da me je nauču poklica. Te mojstrske veščine mi je dal...«.* A ob kritiki zavoda pove, da *»...sicer sem šolo naredil k sem rad u šolo hodil. K sem tud doma raje u šolo hodil k doma bil ne... pa šolo sem jaz z levo roko delal k sem bil nadpovprečno inteligenen, mam tam okrog 140 pa nekaj ne....«.* G ob kritiki zavoda pove, da bi vseeno bivanje ocenil z oceno 2,5 od 5. *»...Kokerkol pogledaš, so ti pomagal. Da si šolo naredu. Drgač je sploh ne bi...«*

Naslednja omenjena dobra stran je, da se naučiš delat in pridobiš večšine na delovnem področju. H pove, da »...pomagalo mi je tisto, da sem že v zavodu notr začel delat...Mel sem delovne navade, samo nisem imel takih, ko so na tem delovnem področju...«. S kot dobro izpostavi delovne navade. »...Naučiš se mal sam zase skrbet, nauči te, da pospravljaš, maš mal kako odgovornost. Da te naučijo, da se učiš, da tko mal prtiskajo nate...Tko, rečmo, če si imel rojstni dam, si tko sam vse prpravu. Pa naučiš se pospravljat pa tak...«

M pa ocenjuje, da bi bilo bolje, spričo tetinega odnosa do njega, da bi bil pri rejnikih ali v zavodu dlje časa, oziroma bi tam ostal. »...Teta ni bila prava izbira, ni blo v redu... da me je teta dobila, pač. Bi blo mogoče bolje da bi dol ostal... u... pr prvih rejnikih, tam kjer sem bil... tam je bila kmetija, hiša je bila, kmetija, a.... ampak se mi zdi ne glede na to... da je blo dol boljš k pr teti no. Zato ker je bla... teta me je znala tudi dostikrat pretepsi, no, ko sem bil mlajši in mi to ful ni bilo všeč /.../ kaj jaz vem no... nimam... mislim nimaš kaj dosti spremeniti, ne vem kaj naj rečem.. kva bi lahko blo boljš ne... sem bil v taki v bistvu situaciji da ja... ne vem... edin sedaj edin če opišem kaj bi bilo boljš zame...mogoče zavod... da bi me dal, no, mogoče v zavod...«. Iz širšega konteksta pogovora je razbrati, da mu je teta nudila hrano in streho nad glavo, ne pa tudi skrbi in ljubezni. Kaznovala ga je nekonsistentno in ne razume, kaj je bil razlog, da ga je vzela k sebi. Zato si je želel, da bi odraščal kje drugje, in omenja rejniško družino in mladinski dom, kjer je bil bolj srečen in dobro sprejet. Izkušnjo bivanja v mladinskem domu M opiše tako: »...Kul mi je blo tam, no. Sem imel družbo, prijatle sem imel, smo se štekal, punce, tko prjatlice, to... tam mi je bilo še najlepše... tam mi je bilo še najlepše, no. Tam sem začutil, da mi je še najbolj kul, čeprav je bil nek red, ne, ampak sem imel pa tiste prijatelje, navezanost na prijatelje, je tist k smo se štekal, razumel smo se ne...«

Ocena pomoči ob osamosvajanju z vidika institucij ter časovne značilnosti nudenja pomoči

Iz prejšnjega poglavja je razvidno, da področje prehoda iz institucije ni urejeno in da gre za stihijsko pomoč odvisno od znajdenja posamezne institucije. Poglejmo si še področje pomoči s strani drugih institucij. Intervjuvanci so največ omenjali center za socialno delo. Omenjen je bil še zavod za zaposlovanje. Morda je tu na mestu vprašanje, katere so pristojne institucije, ki naj bi nudile mladostnikom pomoč ob prehodu v samostojnost? Trenutno ene same, centralno

odgovorne, ni. Se pa po razmisleku ponujajo kot odgovor na potrebe sami vzgojni zavodi, centri za socialno delo, morda javni stanovanjski sklad ali tovrstna institucija namenjena najemu neprofitnih stanovanj, zavod za zaposlovanje.

Mladostniki so v izvendružinsko vzgojo oddani z odločbo CSD. Zato ni presenetljivo, da je CSD največkrat omenjan med institucijami. V zvezi z njim je največkrat omenjena denarna socialna pomoč.

G o pomoči s strani CSD pove: *»... sam oni so bolj...oni tko k je uradno, ti lohk pomagajo, ostalo se morš pa bol sam znajdt. Oni ti lohk pomagajo te papirje za socialno zrihtat, ostalo pa pol morš sam. Tam je itak vseen a hodš na te pogovore al pa ne hodš. Isto ti je. Sam morš delat na tem, če veš kakšen plan maš, delat na sebi...«* Pomoč na CSD v obliki razgovora opiše tako: *»...Mah, mal pridem tja na tist sestanek. Mal se pogovarjam. Kako sm, kako bom naprej. Po svoji volji, ne. Tko k jaz rečem, tko more bit. (smeh)...«*

M in N stikov s CSD nista imela. M pove, da stikov s centrom za socialno delo ne pomni, čeprav je bil v rejništvu, potem v rejništvu pri teti in v tem času dve leti v mladinskem domu. *»...Mene sploh na centru za socialno niso poznal, nikoli me nobeden ni obiskal...«* in meni, da *»...za manj problemov vejo, bolj jim je všeč no, tko ti bom povedal...«*. Tudi N navaja, da ob odhodu iz rejništva ni imel stikov s centrom za socialno delo in tudi ne pomoči pri osamosvajanju. Velja pa dodati, da se je N uspešno osamosvojil: dobil službo in stanovanje. V stiku s CSD je bil nekje okrog 12 leta starosti, ker so ga rejniki topli. Takrat sta ga učitelj in učiteljica zadržala v šoli, kjer je prespal tri dni, da so mu v tem času našli druge rejnike. *«...Jaz sem pršu v šolo, pa sm na kolenih sedu. Učiteljica pa pravi, kaj pa vi sedite na kolenih? Ne morem ustat, rit pa čist plava. Pol je šu ven, učitelj pa učiteljica sta bila, pa me nista vn pustila. Boš tuki spal pr nama. Drug dan, ta tret dan, dva dni sm spal tm. In so me dal v drugo rejništvo pol...«* Po tem dogodku se spomni, da ga je svetovalni delavec iz CSD večkrat obiskal pri tej drugi rejniški družini.

H je bil prvič v stiku s centrom za socialno delo takrat, ko so ga policaji privedli v pripor in pred zaslišanjem na sodišču, ko je bil že polnoleten. Potem je imel stike s svetovalko CSD *»...kokr je hodila, tisto k je v zavod hodila. Men se zdi, da je blo pol še ene pol leta po zavodu. Poklicala je...pol pa ne več...«*. Stik opiše takole: *»...Meni svetovalna iz centra ni nč pomagala. Ona je mene sam kot en psiholog ene besede spraševala. Nč, da bi mi kej*

koristniga nardila. Da bi mi kej, da bi me napotila sem ali pa ke...« Zdaj na center za socialno delo odide le, ko mora podaljšat socialno pomoč, ali če zaprosi za enkratno denarno pomoč.

A o stiku s centrom za socialno delo pove, da ga je na njegovo željo poslal v vzgojni zavod za srednješolce, da »...sem šel pa na svojo željo k mi na gostinski ni šlo k sem se zapel z enmu za matematiko ful... in ja tko ne... tko in sem slišal od kolega da je odprt tip pa da je kul scena ne. Sicer on je bil prek sodišča, jaz sem pa prek socialne prosil če lahko... pa pravi socialna ja imajo kuharsko program, da ni problema da bom lahko kuharsko nadaljeval pa to ni problema... evo super rečem jaz, evo jaz grem. Grem jaz u (ime zavoda), se že vse zmenim, se prijavim, pridem tja na sestanek ta glaven domske skupnosti vpraša in kaj boš pa ti? No jaz bom pa kuhar... pa cela domska skupnost ha ha ha... Ja, a veš, kaj je men dogaja... Kva? Kva je to zdej??? In pol men povejo tle maš ličarsko, kovinarsko, varilsko, ne, pa lesarsko, pa jebi se. (smeh) pa avtomehanično. Sem rekel »fuck off«...«. Kasneje je A imel konflikt s socialno delavko na CSD. »...Ja, sam sem jih jest mogu prosit za vsako malenkost. Kr skrivajo ti, kakšne imaš pravice. Kokr da so nagrajeni, če dajo čim manj. Kokr da dajo iz svojga žepa, ko zgleda res. In zlo slabo izkušnjo sm mel, k sm se zaletu s socialno. Da sm mel prepoved, da mi socialno niso plačal, da nisem mel zdravstveno in da bi mogu jest bolnico sam plačat. In s tem je blo še pogojeno neki. Ja, pol k sem vn pršou, k mi spet niso še dal socialne, k smo jih prosil. In jaz, k sem bil strgan, pa v bolečinah, in socialna iz bolnce, in vsi. Pa nč nč nč. Pol so pa priznal napako in dal...«

Tudi C izrazi, da »...Ne, v bistvu kar sem sodeloval z njimi, za socialno, da sem dobival in da sem dobival izredno socialno pomoč. Ta moja socialna delavka je ful v redu, ni bilo nikoli nobenih težav. Mi je zmerom zrihtala in to. Ne nisem imel. Pa za izredno sem vedno porabil za tisto, kar sem rekel in prinesel račune. Tako da tudi ona ni imela z mano težav...«. Skratka pohvala s to težavo, da namen CSD pač ni, da jim ne delaš težav in oni ne tebi. V nadaljevanju pa pove, da zadovoljstvo vendarle ni bilo trajno in da so mu v času brezdomstva odvzeli obrok hrane na dan, da mu več ne pripada in da »... enkrat je bilo, ko sem šel iz skupnosti v skvot, je iz šole poslal enemu socialnemu delavcu kakšno je stanje. Ker je moral opravičit, da sem brezdomec, da ni bilo treba denarja vračat. Pa me je samo poklical na razgovor, ne, saj ni bilo nič, se mi zdi. Ne zanima jih kaj tam v (kraj). Vsaj jaz, ne vem kako je pri ostalih...«

Medtem je B imel dobre izkušnje s centrom za socialno delo. Pove, da mu je socialna delavka takrat, ko je ostal brez strehe pri šestnajstih, uredila namestitev. Strinjala se je z načrtom, da je sam pripeljal bodočo rejnico, mamu od prijatelja, in pomagla urediti papirologijo za pridobitev rejništva. S socialno delavko sta v rednih stikih in mu pomaga, kadar kaj potrebuje. Tudi S pohvali kontakt s centrom: *»...Ja, jaz sem hodila k (ime socialnega delavca) na to učno pomoč, k me je oče tja vpisal, čeprav nas je zapustu pr treh. Mene no. Jaz sem imela tri, brat se je pa rodil. Jaz še dandanes sodelujem z njimi. Oni vedno, ko kaj imajo, dajo. Od zobnih ščetk, past, ne vem, karkoli, kakšna hrana. To jaz vse dobim od njih...«*

Zavod za zaposlovanje sta omenila le S in H. S pove, da on njih ničesar ne dobi, ker ni bila zaposlena. Z izjemo H in N, drugi nimajo delovne dobe, ki bi jim sploh pripeljala do zavoda za zaposlovanje. H je prejemal pomoč zavoda za zaposlovanje po izgubi zaposlitve. *»... Tri mesce sm hodu k zmešan tm. Skoz uno kako se prošnja napiše, kako se un...pa kaj si ti mal .../ Če sem bil eno leto trikrat poklican, Enkrat pol nisem šu. Mi je bil že pun kurac, kaj bom jaz to poslušu zdaj /.../ Edino to, da te naučijo, kako se prošnja napiše na računalniku...«* Na zavodu je tudi hodil na tečaj nemškega jezika in opravil izpit za viličarja. Tečaj nemščine ocenjuje kot slabo izveden, izpit za viličarja pa kot dober, vendar mu ni nikoli prišel prav.

A je po odhodu iz zapora dobil 100 evrov pomoči, za katere domneva, da je šlo za socialno pomoč. Glede pomoči sicer in tega, če te ko kaj vpraša kam greš in ponudi pomoč, pa *»...Ja, hotel so se neki delat, da jih zanima, sam dejanskega zanimanja pa ni blo. Kr to je bolj statistika vse. K glih zdej študiram o članku, zakaj moram biti statistika. Ne? Cifra? A se ti tud kaj sprašuješ to?...«*

Med organizacijami omenjajo tudi programe Kraljev ulice, ki je nevladna organizacija, ki deluje na principu prostovoljnega vključevanja v nizkopražne programe z možnostjo prehoda v programe nastanitve (resettlement). Omenjene so bile tudi druge nevladne oblike pomoči in spalni prostori v kontejnerjih, ki so pod okriljem države. Njihove izkušnje s programom na Kraljih ulice so pozitivne, kar ni presenetljivo, pa tudi ne merodajno. Šest od osmih intervjuvancev sem namreč spoznala na Kraljih ulice, kjer sodelujejo v programih. Sam nastanitveni program bi lahko bil relevanten za poodpustno obravnavo kot model, ampak v tem trenutku neposredne povezave ni, kajti mladostniki, ki odhajajo iz rejništev in institucij,

ne pridejo v stik z društvi za pomoč brezdomcem. Pravzaprav niti niso obravnavani kot brezdomni.

Če povzamem, so intervjuvanci prejeli različne oblike pomoči. Skupno jim je le to, da je bilo pomoči premalo. Izjema je N, ki se je osamosvojil v času prejšnjega sistema s pomočjo države, ki je zagotavljala službena stanovanja zaposlenim. Njegov primer je neaktualen, ker tega sistema ni več. Ostali največkrat kot pomoč omenjajo denarno socialno pomoč, ki jo pridobijo na centru za socialno delo. Obenem pa povedo, da ti ta denar omogoča životarjenje, ne pa tudi, da bi se zares znašel in uredil življenje. Center za socialno delo je tudi, poleg institucije, v kateri so bili nameščeni in je bila obravnavana v posebnem poglavju, najbolj omenjan vir pomoči. Medtem ko so nekateri zadovoljni s pomočjo, drugi menijo, da jim za uporabnike ni resnično mar. Vsi navajajo službo in stanovanje kot tisto, kar bi najbolj potrebovali. CSD jim tega ne more omogočiti, ker preprosto nima dovolj sredstev. Zato CSD vidijo kot le neko brezciljno pogovarjanje ali pa vir majhnih pomoči v obliki npr. kozmetičnih pripomočkov.

Edina druga institucija, ki je bila omenjena, je le dvakrat omenjeni zavod za zaposlovanje. Oba intervjuvanca ga vidita kot nekoristnega. Ostali se na zavod niso niti obrnili oziroma ga ne omenjajo.

Časovne značilnosti nudenja pomoči so bile precej podobne pri vseh. Stik z vzgojnimi zavodi in mladinskimi domovi je bil prekinjen, ko so od tam odpuščeni. Nihče od intervjuvancev ni omenjal, da bi jih s stran institucije kdo spremljal. Stiki z rejniškimi družinami so bili prav tako prekinjeni. H in G sta recimo imela celo od strani vzgojnega zavoda urejeno nastanitev po odhodu, ne pa tudi spremljanja. H, S in G omenjajo, da so tudi po odhodu obdržali stike s centrom za socialno delo. Omenjajo svetovalne pogovore, ki jih ne ocenjujejo kot koristne, ter telefonske klice socialnih delavcev.

Interpretacija rezultatov

Pred nami je osem življenjskih zgodb. Zgodbe so si med seboj različne, tako kot so si intervjuvanci. Stari so od 21 do 52 let, prihajajo iz različnih okolij in so bili nameščeni v različnih oblikah izvendružinske vzgoje. Njihove življenjske poti se srečajo v različnem času na dveh skupnih poljih: v polju brezdomstva in polju izvendružinske vzgoje.

M in N nam pripovedujeta zgodbo o zgodnjem odhodu otroka v rejništvo zaradi smrti bližnje osebe. Njuna zgodba je zgodba o osamljenosti, bližini in iskanju pripadnosti. V primerjavi pa zgovorno predstavita, kako je bilo nekoč, ko je N po rejništvu dejansko dobil zaposlitev in stanovanje. M pa je dobil po rejništvu cesto in nebo nad glavo. Vsaj štirje od ostalih šestih nam govorijo zgodbo o tem, kako je biti doma v zgodnjem otroštvu, prepuščen na milost in nemilost staršem. Obenem pa le dva odideta v mladinski dom ali vzgojni zavod v času osnovne šole. Trije dom zapustijo prvič v času srednje šole.

B odide k rejnikom, ki jih je sam »izbral«. Za rejnico se ponudi prijateljeva mama. V tem oziru je njegova zgodba nenavadna, obenem pa je pohvala fleksibilnosti, saj ima možnosti, da bo konec zgodbe uspešen. V tem trenutku nam zgodba pripoveduje o mladostnikih, ki so ob polnoletnosti ostali brez vsega. B je uspešno zaključil šolo, dela preko študentskega servisa, v času izvendružinske vzgoje se je – po lastnih besedah – socializiral in sprejel meje odraščanja in pravila zunanjega sveta. Živi pa še vedno pri rejnikih, ne da bi imel karkoli svojega in varno možnost, da nastanitev zapusti. Začasnost nastanitve visi nad njim. Po drugi strani pa je pri rejnikih dobil drugi dom, identificira se z družino in smatra rejnico za mater in sinova za brata. Gre za primer dobre prakse rejništva.

G, H in A so bili nameščeni v vzgojnem zavodu. G z odločbo centra za socialno delo, čeprav je zaradi kaznivih dejanj v času bivanja v stanovanjski skupini, H in A pa z odločbo sodišča. Vsi trije pripovedujejo zgodbo o tem, kako se mladoletni storilci z vseh koncev Slovenije in z različnimi izkušnjami, srečajo na enem kraju. Pripovedujejo nam zgodbo o nakopičenju možnosti za sodelovanje v kaznivih dejanjih in pridobivanju pomembnih povezav za oblikovanje »kriminalne kariere«. S pa o mladinskem domu govori kot o mestu slabih navad: kajenja in izgube nedolžnosti. Riše se nam podoba vzgojnega zavoda kot mesta kopičenja in poglobljanja težav. Po drugi strani pa sta G in H dobila izobrazbo, A pa je malo manjkalo, da

jo zaključiti. H in M omenjata zavod kot mesto navezovanja stikov z odraslimi in druženja z vrstniki.

Prav posebna pa je zgodba C, kjer predvidevam, da v času odraščanja ni bil v izvendružinski vzgoji. Kar pa ni gotovo, saj se je pogovora o tem obdobju ognil. Zagotovo pa je bil v stanovanjski skupini kot odrasel. Njegova življenjska zgodba pripoveduje o težavnem odraščanju z elementi nasilništva, agresivnega navijaštva, drog in alkohola ter neuspešnega vključevanja v izobrazbene procese in v okolje. Njegova izkušnja odraščanja je dragocena za interpretacijo, ker zaokroži zgodbo o zavodih kot anti-primer. Kot ugotavlja Simon (2008), v primerjalni študiji izvedeni v Veliki Britaniji, so mladi iz izvendružinske vzgoje pomembno bolj iskali nastanitev od vrstnikov s težavami, ki niso bili v oskrbi. Pogosteje so tudi imeli težave z brezdornostjo. Rezultate študija poveže s tem, da so mladi ob prehodu iz institucij imeli spremljanje ob odhodu. V študiji je šlo za strukturirano spremljanje in za vzpostavljene mehanizme prehajanja v odraslost, česar v intervjujih ni zaznali. Mladostniki so imeli od spremljanja le pogovore na centru za socialno delo, nekateri pa tudi tega ne. Pri svojem delu opažam, da sistematične skrbi za prehod v samostojnost ni. Smatra se, da je priprava na samostojnost integralni del programa bivanja. Obstaja tudi pred odpustni čas, ko je več govora o odhodu in pripravah na življenje doma. Vendar to področje ni sistematizirano, predvsem pa ni možnosti za konkretno pomoč v obliki nastanitve ali zaposlitve. Podobno ugotavlja Praznik (2011) na primeru devetih mladostnikov, ki so se osamosvojili iz stanovanjske skupine v odraslost, da so nekaj pomoči prejeli, a še zdaleč ne zadosti. Prav tako ugotavlja, kot kažejo tudi statistični podatki (SURSA, 19. 5. 2016), da se jih večina po odpustu vrača v družinsko okolje.

Na vzorcu sedmih intervjuvancev, ki so zagotovo bili v izvendružinski oskrbi, vidimo, da prihajajo iz družinskih razmer, neprimernih za rast in razvoj. M in N navajata kot razlog odhoda v rejništvo smrt eden matere in drugi babice. V njunem primeru lahko sklepamo, da so razlogi za oddajo v izvendružinsko vzgojo revščina, slabe stanovanjske razmere in smrt sorodnika. Oba sta bila oddana v rejništvo okrog 6 leta starosti, zato drugih podatkov o morebitnih težavah v družini nimamo. G, B, S, H in A pa opisujejo neprimerne vzgojne pristope staršev, alkoholizem in nasilje v družini ter obravnavo družine s strani centra za socialno delo pred namestitvijo, in težave sorojencev. Vsi so bivali v institucijah v nekem obdobju odraščanja, na podlagi česar lahko sklepamo, da je pristojni center za socialno delo

presodil, da potrebujejo pomoč pri odraščanju in spremembah vedenja ter da jih je bilo potrebno umakniti iz matične družine zaradi zagotavljanja ustreznih pogojev za razvoj. Zgoraj navedeno sovpada z ugotovitvami raziskav (Krajnčan, 2003; Kobolt, 2002; Oddaja mladoletnikov, 1964), da otroci in mladostniki v institucije prihajajo iz družin, ki ne zmorejo »...zadostiti otrokovim razvojnim potrebam. Roditelji so v starševski vlogi negotovi, kaotični, nestabilni, preobremenjeni z lastnimi partnerskimi, čustvenimi, delovnimi, socialnimi in materialnimi problemi. Pogosto so tudi sami odraščali v neurejenih družinskih razmerah in niso dobili primerne dote, ki bi jim v starševski vlogi omogočila ustrežnejše ravnanje.« (Kobolt, 2002:187,188)

Krajnčan (2003) ugotavlja, da je bilo 80% družin že pred oddajo v vzgojni zavod v stiku s CSD. Kot razlog obravnave sta v večini dva razloga; pri 44,2% so kot vzrok prvega stika s CSD navedene težave otroka, pri 36,7% pa družinski problemi, 2,5% z vzrokom težave sorojencev. Zgovorna sta še dva podatka. 27,3% družin je imelo stik s centrom za socialno delo že v prejšnji generaciji. In od 85,3% mladostnikov, ki imajo brate in sestre, jih je 68% sorojencev prejemnikov različnih oblik pomoči. 13,3% jih ima tudi brata ali sestro nameščeno v vzgojnem zavodu. V analizi se ukvarja tudi z vzroki čustvenih in vedenjskih težav otrok, ki so botrovali namestitvi v izvendružinsko oskrbo. Zanimivi so odgovori iz naslova odnosov med otroki in starši, ki kažejo podobo družinske problematike. Delavci CSD in vzgojitelji kot dejavnike težav navajajo negativne identifikacijske dejavnike in vzgojno nemoč staršev. Iz odgovorov delavcev CSD se pokažejo še sledeči faktorji: ne sprejemanje oz. odklanjanje otroka, čustvena hladnost staršev, brez podpore staršev v šoli in prezahtevna starševska vzgoja. Iz odgovorov vzgojiteljev razbere še faktorje: neodgovoren odnos staršev do otrok, dvotirna vzgoja, brez zahtev in spoštovanja, ter sovražen odnos staršev do otroka. (Krajnčan, 2003)

Ugotovitve o družinah intervjuvancev, ki so bili oddani v institucijo, sovpadajo z ugotovitvami raziskav, in sicer, da prihajajo v institucije iz družin, kjer nimajo primernih razmer za razvoj. V teoretičnem delu je bilo iz statističnih podatkov (SURSA, 19. 5. 2016) in raziskav (Krajnčan, 2003) prikazano, da se mladostniki v velikem odstotku vračajo v okolje, iz katerega so prišli in ki je botrovalo potrebi, da so sploh morali biti oddani v izvendružinsko vzgojo. Od 410 nastanjenih v institucijah leta 2013 jih je 177 zapustilo zavod in od teh se jih je 141 vrnilo k staršem, skrbnikom in rejnikom. Od teh 141 jih je 43 zapustilo mladinski dom in gre predvidoma za mlajše otroke. 98 jih je zapustilo vzgojni zavod ali prevzgojni dom in

gre predvidoma za mladostnike. Podoben odstotek odide domov v letih 2009, 2011 in 2013: 77,7% mladih v letu 2009, 79,1% v letu 2011 in 77,7% v letu 2013 se je iz institucij vrnilo domov. Pomembno je tudi, da gre za dolgotrajne nastanitve, saj je bilo ob pridobivanju podatkov od 410 otrok in mladostnikov 167 takih, ki so nastanjeni v zavodu manj kot eno leto, 113 od leta do dveh let in 130 več kot dve leti. (SURS, 19. 5. 2016). Pomemben podatek bi bil, koliko časa so preživeli v instituciji ob odhodu. Žal ta podatek ni na voljo. V intervjujih se časovno trajanje namestitve giblje od dveh do dvanajst let. Od vseh intervjuvancev se je le eden vrnil domov iz izvendružinske vzgoje. Glede na podatek, da se okrog 77% vseh otrok in mladostnikov vrača domov po odhodu iz institucije, se podatki iz vzorca raziskave pomembno razlikujejo od statističnih podatkov. Razlog je lahko marsikje. Podatki o odhodih domov temeljijo na podatkih, zbranih v trenutku odhoda iz institucije, torej je mogoče, da zapustijo dom kmalu po prihodu. Navkljub temu se šest od sedmih mladostnikov (o enem nimamo podatkov) ni niti v trenutku odhoda vrnilo domov. Trije odhajajo iz rejništva polnoletni ali še nekoliko starejši in zanje zgornji podatki ne veljajo. Če vzamemo preostale tri primere, odideta dva na delo in tudi prebivata pri delodajalcu ter eden je poslan v zapor, kjer se ob odhodu znajde na cesti. Vsi trije se ne vračajo domov, saj vrnitev domov ni mogoča. Na osnovi tega razmišljam, da sem v vzorcu zajela skupino najbolj rizičnih posameznikov, ki zapuščajo izvendružinsko vzgojo, kar sklepam tudi iz tega, da so kasneje postali brezdomni. Iz tega stališča je razumljivo, da se podatki o odhodu 77% domov ne skladajo z vzorcem, saj sem izmed vseh, ki odhajajo iz institucij, zajela tiste, ki imajo še slabše razmere doma. Podatek pa se sklada z ugotovitvami raziskave Problematika brezdomstva v Ljubljani, kjer so bili zbrani podatki tudi o nekaterih težje dostopnih in bolj rizičnih skupinah. Na osnovi rezultatov so ugotovili, da so ogrožajoči dejavniki pomembno bolj pogosto prisotni pri mlajših brezdomcih, pri tistih, ki so bili bolj zgodaj potisnjeni v brezdomstvo, pri uporabnikih drog in tistih, ki imajo težave v duševnem zdravju. (Dekleva, 2008) Podobno Robinson (2008) ugotavlja, da mladi postanejo brezdomni zaradi različnih vzrokov, ampak najpogosteje so zapustili dom v bolj zgodnjih letih kot vrstniki. Prihajajo iz disfunkcionalnih družin in se po prvem odhodu iz družine ne želijo več vrniti. Omenjeni rizični dejavniki - disfunkcionalne družine, zgodnje brezdomstvo, prisotnost odvisnosti in težav v duševnem zdravju ter da se ne morejo vrniti v matično družino - so prisotni v vzorcu raziskave. Iz tega lahko sklepamo, da so bili intervjuvanci v veliki meri iz bolj rizičnih skupin med brezdomnimi in v skupini bolj rizičnih od odhoda iz institucije. Intervjuvanci so, kot ugotavlja Razpotnik (2007) v intervjujih z 10 mladimi brezdomnimi, postopoma izpadali iz socialnih mrež – družine, stanovanja, izobraževalnega sistema, trga dela, družbe in včasih tudi zdravstvenega sistema. V

tej raziskavi so bili intervjuvanci stari od 21 do 52 let, vendar pa so z izjemo enega vsi postali brezdomni mladi. V njihovih pripovedih je zaslediti omenjeni trend postopnega izpadanja iz socialnih mrež.

Kot kritično obdobje smo v teoretičnem delu opredelili trenutek prehoda v samostojnost za vse mlade (Ule, 2002) in zato še bolj kritično za tiste, ki v samostojnost odhajajo iz institucij. Mladi v izvendružinski vzgoji so v slabšem začetnem položaju od vrstnikov iz funkcionalnih družin, prihajajo iz neprimernih družinskih razmer in pogosto občutijo čustvene, duševne in fizične posledice. Ob splošno slabših družbenih okoliščinah za osamosvajanje vseh mladih, predstavljajo še posebej ranljivo skupino. (Berrick, Lee, 2014, Pinkerton, 2008, Ule, 2002)

Značilnosti in vplive ob prehodu v samostojnost lahko primerjamo z raziskavo na Hrvaškem, kjer sta Radič Bursač in Jeđid Borič (2013) izvedli kvalitativno raziskavo na osnovi polstrukturiranih intervjujev med devetimi mladimi iz treh mladinskih domov na temo osamosvajanja. Intervjuvanci so v zavodu ob odhodu preživeli povprečno 6,83 leta. Avtorici zaključujeta, da so mladostniki od prehodu v samostojno življenje soočeni s težkimi socialno-ekonomskimi izzivi. V pričujoči raziskavi tudi opazamo, da so bili intervjuvanci kot mladostniki ob prehodu v samostojnost soočeni s težkimi izzivi. Eden od osmih se je uspešno osamosvojil, saj je ob zaposlitvi dobil stanovanje v času socialistične ureditve. Soočal pa se je z izzivom socialne izključenosti, saj ni imel odrasle osebe, na katero bi se lahko obrnil, in tudi ne socialne mreže. Izmed ostalih imata dva zaposlitev in bivališče, ki pa ni zagotovljeno. Bivališče prvega je vezano na šolanje in trajanje rejništva, drugega pa na dobro voljo delodajalca, ki ga večkrat v tem času samovoljno seli. Naslednji intervjuvanec je dobil delo, ki ni plačano, ampak gre za neke vrste blagovno menjavo, kjer z delom odplačuje hrano in streho nad glavo. Dva ostaneta na cesti zaradi neuspelega osamosvajanja; enega rejnica postavi na cesto po polnoletnosti in izgubi zaposlitve, drugi gre na cesto iz zapora. Dva ostaneta v mladosti sama doma zaradi odhoda matere. Prepuščena sama sebi se po svoje znajdeta oziroma ne znajdeta.

Od osmih intervjuvancev se jih sedem bolj ali manj neuspešno osamosvoji. Iz svojega dela v vzgojnem zavodu in stanovanjski skupini lahko potrdim, da znaten del mladostnikov iz institucije odhaja v negotove razmere in da nimajo vzpostavljenih pomembnih socialnih mrež, čaka jih negotova streha nad glavo in nimajo zagotovljene zaposlitve. Četrty in peti cilj Odprave brezdomstva (Ending Homelessness, 2010), da »naj nihče ne zapusti institucije, ne

da bi imel možnost nastanitve« in »noben mlad človek naj ne postane brezdomen zaradi prehoda v odraslost« v tem trenutku nista dosežena in sta še kako aktualna kot vodilo za preventivo na področju preprečevanja brezdomstva. Njihov prehod ni stabilen prehod, pri katerem posameznik ostane povezan: npr. ima stanovanje, zaposlitev, je vključen v šolanje, ipd.. (Berrick, Lee, 2014)

Intervjuvanci so ob opisovanju potreb po pomoči, ki so jih imeli ob odhodu iz izvendružinske vzgoje, največ pomena dali konkretni materialni pomoči v obliki bivališča in pomoči pri iskanju zaposlitve. S svetovanjem imajo nekateri slabe izkušnje češ, da je samo sebi namen in jim ni bilo v pomoč, drugi pa vidijo nadaljnje spremljanje tudi kot možnost opore. Tukaj se kaže, da se potrebe posameznikov ob odhodu razlikujejo in bi bilo smotrno oblikovati tipologijo mladostnikov ob prehodu. Če razmišljam na danem vzorcu, bi G, B, H, N in M potrebovali ob odhodu pomoč v obliki začasne nastanitve s prehodom v iskanje trajne in v obliki pomoči pri iskanju službe. Na primeru N in H, kjer sta zaposlitev in stanovanje dejansko dobila, je razvidno, da jima je šlo do izgube zaposlitve dobro. Ne zanikam težav, ki jih sicer imata npr. z alkoholom, obenem pa menim, da so to težave odraslih ljudi, ki morajo sami presoditi, koliko pomoči potrebujejo in če so jo pripravljene sprejeti. Ugotavljam, da obstaja določena skupina, ki ne potrebuje ali ne želi drugega kot odskočno desko. Svetovanje je lahko za to skupino le obrobna storitev na bazi prostovoljnega vključevanja. V odsotnosti poodpustnih programov je trenutno svetovanje najpogosteje ponujena storitev, za kar lahko na osnovi intervjujev sklepam, da ni najbolj smiselno. Sploh ne za tiste, ki prihajajo iz institucij in so že v času bivanja tam imeli svetovanja dovolj, kar so intervjuvanci iz institucij tudi izrazili.

S in A sta ob odhodu iz izvendružinske vzgoje nepripravljena na sodelovanje. Pri A govorim o odhodu iz vzgojnega zavoda, ne iz zapora, saj bi se ob odhodu iz slednjega morda znašel v prvi skupini. Tako A kot S sta institucijo zapustila, ker sta programe odklanjala. Za njiju bi bila potrebna drugačna vrsta pomoči in bi potrebovala več spremljanja. Predvidevam, da bi potrebovala nizkopražne programe ali pa preprosto nobena oblika pomoči ne bi bila sprejeta. Stein (2008) je posameznike na prehodu razdelil na tri skupine: tiste, ki so se uspešno odrinili (moving on), preživele (survivors) in tiste, ki komaj shajajo (struggling). Na osnovi te razdelitve bi B sodil v prvo skupino uspešnega odriva. Zanj velja, da se je našel v novih odnosih, ker rejniško družino dojema kot svojo družino, da je dosegel zadovoljivo stopnjo usposobljenosti za poklic, saj je zaključil triletno poklicno šolo, in da je dovolj predelal

dogodke v matični družini in imajo pozitivno identiteto. V to skupino spada tudi N. Ob ustrezni pomoči ob prehodu v samostojnost bi v to skupino lahko spadali tudi H, G in M, vendar pa tega ne bomo nikoli zagotovo vedeli, saj ni bilo ključnega elementa poodpustnega programa.

V drugi skupini so preživeli, posamezniki, ki so se več selili po namestitvah in so morda zapustili namestitve v zgodnejših letih. Po odhodu iz nastanitve so pogosto izkusili nezaposlenost, slabe in ne varne zaposlitve, brezdonnost, ter imeli težave pri navezovanju osebnih in poslovnih stikov. Sebe vidijo kot bolj odrasle in samostojne, obenem pa so uporabniki več storitev pomoči. V to skupino po izkušnjah spadajo G, H, M in S. Pri tej skupini je pomoč ob prehodu najbolj ključna in je lahko tudi učinkovita. (Stein, 2008)

V tretji skupini so tisti, ki komaj shajajo. Posamezniki v tej skupini so imeli za sabo najtežje izkušnje iz preteklosti za sabo in jih niso zmogli predelati. Največkrat so menjali namestitve in imeli čustvene in vedenjske težave in težave v šoli že pred namestitvijo. Pogosto niso uspeli navezati dobrega stika s sorodniki, skrbniki ali drugim pomembnim odraslim. Pogosto so namestitev zapustili nenadno in zgodaj. Zanje je oblikovanje ustrezne pomoči največji izziv. (Stein, 2008) V to skupino bi lahko uvrstili A. Iz vzgojnega zavoda za osnovnošolce je šel v zavod za srednješolce in od tam v zapor, kamor se je še enkrat vrnil. Imel je težave z odvisnostjo od drog ter čustvene in vedenjske težave.

Pri tej delitvi intervjuvancev seveda ne morem biti prepričana o pravilnosti svojega razvrščanja na osnovi enega intervjuja. Smisel razmišljanja je bil primerjeti rezultate s tipologije (Stein, 2008) in uporabnost le-te. Ugotavljam, da bi tipologija lahko prišla prav pri odločanju o dejanskem ukrepanju. Toda zakaj deliti mladostnike na tipe? Tukaj je mesto za izpostavljene dileme, izražene v intervjuju H. Po odpustu je odšel k delodajalcu in pri njem dobil tudi stanovanje, kar so mu uredili v vzgojnem zavodu. Hkrati z njim je bil enako nameščen še drug mladostnik iz vzgojnega zavoda, ki pa ni zdržal in je po težavah v podjetju, predvidoma kraji, bil poslan iz bivališča in odpuščen. Njegovo dejanje je zamajalo tudi ugled H in bi lahko bilo razlog, da se pridruži njegovi usodi. Ta situacija je botrovala razmišljanju o tem, da mora biti namestitev premišljena in da v kolikor se jo omogoča vsem, ne glede na izkazano sposobnost, zgreši svoj namen. Da bi moral biti oblikovan širši spekter oblik pomoči, kot je razvidno iz prej prikazane moje razdelitve na dve skupini in razdelitev na tri tipe po Steinu (2008). Medtem ko nekateri morda res potrebujejo po uspešno končanem

programu le bivališče in pomoč pri iskanju zaposlitve, ne smejo biti premešani s tistimi, ki bi potrebovali v prvi vrsti še ureditev svojih težav, preden bi bili sposobni zaposlitve, oziroma bi ob zaposlitvi potrebovali podporo.

Raziskave in opažanja na terenu kažejo, da je preventiva ključna pri omejevanju pojava brezdomstva zaradi prehoda iz izvendružinske vzgoje. (Ending Homelessness, 2010) Na podlagi izkušenj iz več evropskih držav Aldanas (2016) v poročilu FEANTSA ugotavlja, da so bolj učinkovite politike držav, ki vsebujejo splošno podporo vsem mladim in vzpostavljajo pogoje za uspeh vseh, ter tiste, ki izvajajo specifične programe poodpustne pomoči za vse ranljive skupine. Poudarja pomen integriranega systemskega odgovora, ki naj vsebuje spekter dejavnosti od preventivnih oblik do pomoči ob težavah in vse do omogočanja dolgotrajnih varnih oblik samostojnega stanovanja. Če to priporočilo primerjamo s trenutno situacijo, lahko ponovno ugotovimo, da niso izpolnjeni pogoji za preventivno delo. Ne obstaja integriran systemski odgovor, poodpustne pomoči so urejene po različnih institucijah različno in trenutna politika ne omogoča vsem mladim pogojev za prehod v odraslost, temveč je trend podaljšano bivanje pri starših. Od intervjuvancev je največ preventivne pomoči dobil N, ki je bil tudi dolga leta razmeroma uspešen in je pristal med brezdomnimi po 15 letih zaposlitve. Naprej je pomoč prejel H in le-ta je tudi delovala 5 let do izgube zaposlitve. Pri G je bil prehod speljan na način, ki pa G-ju v primerjavi s H in N ni omogočil osamosvajanja, temveč le streho nad glavo in hrano. Tukaj je potrebno poudariti, da področje poodpustne obravnave ni systemsko urejeno in da se na tem polju med institucijami izvendružinske vzgoje in centri za socialno delo vsako leto izgubi del mladostnikov, ki bi jim ob obstoju programov in finančnega ter materialnega zaledja uspelo uspešneje preiti v odraslo dobo. Izkušnje iz tujine potrjujejo, da lahko kvalitetni in raznoliki poodpustni programi pomembno pripomorejo k zmanjšanju brezdomnosti in težav mladostnikov, ki osamosvajajo ob odhodu iz institucij.

Edgar in Meert (2005) sta razmejila sedem vrst brezdomstva na osnovi treh vrst izključenosti: fizične, pravne in socialne. Med intervjuvanci v času intervjuja nobeden ni živel na cesti, v kategoriji brezdomstvo brez strehe. So pa nekateri že imeli tako izkušnjo za sabo. G, C in M stanujejo v nastanitvenem programu Kraljev ulice. Postavila bi jih v kategorijo stanovanjske izključenosti ob zadostnem stanovanju v negotovih razmerah. Stanovanje je primerno urejeno, imajo prostor za socialne stike, čeprav so nekateri omenjali težavnost življenja z drugimi. Nimajo pa trajnosti bivališča, saj gre za časovno omejen program in ne za dolgotrajen namen. S in A imata stanovanje v najemu. A je zadovoljen s pogoji in trenutno ni brezdomen. S živi v

neurejenem stanovanju v neprimernih pogojih. Sobo si deli s partnerjem in ostale prostore z drugimi najemniki. V stanovanje hodi samo spat, ker ji je sicer zoprno. Lahko bi jo uvrstili v kategorijo socialne izključenosti v nezadostnem stanovanju in socialne izoliranosti ob zakonitem bivanju. S ima streho nad glavo v neurejenem stanovanju z sostanovalci, ki si jih ne bi izbrala, ampak ne spi na cesti. Obenem pa ji trenutno stanovanje ne ponuja možnosti socialne vključenosti, saj v njem ne more gostiti prijateljev niti v miru brati knjige. V isto kategorijo bi uvrstila bivalne pogoje H, ki živi v sobici, ki jo je dogradil v obliki prizidka ob hiši staršev. Nastanitev je neprimerna, saj nima ne kuhinje in ne stranišča. Oboje souporablja z očetom. Od tam ga trenutno nihče ne podi, torej je razmeroma varna. Nima prostora za socialne odnose, saj nastanitev ni primerna za obiske. B spada v kategorijo stanovanjske izključenosti, kjer ob primerno urejenem stanovanju in prostoru za socialne odnose nima nobenega zagotovila, da bo lahko v tem prostoru tudi ostal. N v trenutku intervjuja ni brezdomen, saj ima fizično (bivalna enota), pravno (varna namestitvev, bivanje za nedoločen čas) in socialno (ima prijatelje) varnost.

Ob tej razmejitvi sedmih vrst brezdomstva na osnovi treh vrst izključenosti, bi želela posebej izpostaviti socialno komponento izključenosti. Tako fizična kot pravna kategorija sta bolj vidni in opazni. Socialna pa je tista, o kateri po navadi ne razmišljamo v povezavi z brezdomnostjo, je pa še kako prisotna. Ko govorimo o izvendružinski vzgoji, je področje socialne izključenosti področje, kjer so osebe še dodatno ranljive, saj imajo praviloma okrnjene socialne mreže. (Kranjčan, 2003, Kobolt, 2002) V analizi intervjujev je to vidno že ob kodiranju, kjer izstopa koda osamljenost in pripadnost. Odtujenost od matične družine smo že omenjali in večina nima nekih pristnih stikov s sorodniki. Še največ je družino omenjala S. Od vseh intervjuvancev je B najbolje vključen v socialne mreže. Omenja prijatelje, rejniško družino je sprejela za svojo in omenja sodelavce. N družine nima, omenja pa veliko prijateljev in znancev in to področje mu je pomembno. Podobno velja za C in S, ki omenjata širok krog znancev. C ob tem pove, da si z nikomer ni blizu. A in S imata svojo družino, kjer pa S razmišlja o tem, da bo partnerja zapustila. H, M in G izstopajo z borno mrežo stikov. G in M sta vključena v delovanje Kraljev ulice in preko tega v stiku z drugimi, H pa omenja le nekaj bežnih znancev. Nima dekleta, nima prijateljev in živi s staršema, kjer z mamo ne komunicira, z očetom pa sta odtujena. Navkljub razlikam, lahko rečem, da gre pri vseh za socialne izključenosti.

Težave intervjuvancev ob odraščanju v neprimernem okolju, kopičenje težav in reševanje teh ob oddaji v izvendružinsko oskrbo ter neuspešen prehod v samostojnost so primeri, ki kažejo, da je potrebno spremeniti prakso odpustov iz institucij in prilagoditi pomoč spremenjeni situaciji osamosvajanja vseh mladih v družbi.

Sklep

Dom ni samo streha nad glavo. Dom je prostor, ki je tvoj, ki ti nudi toplino in varnost ter ti daje moči za vsakdanji spopad z zunanjim svetom. Brezdomstvo pa ni le stanje brez strehe nad glavo ali varnega prebivališča, je širša izključenost iz nastanitvenih možnosti, ki za sabo potegne izključenost iz zaposlitvenih, socialnih, družinskih mrež.

Pomanjkanje služb in primernih bivališč za še sprejemljiv denar je problem, ki sicer ne pesti le prebivalcev Slovenije. Tako tudi drugje iščejo odgovore nanj, se sprašujejo o njegovi pojavnosti in iščejo rešitve. Skupne točke evropskih strategij so obračanje od kratkoročnih rešitev k dolgoročnim, varnim nastanitvam, obračanje od skupinskih rešitev k iskanju individualiziranih pristopov ter definiranje ranljivih skupin. Čeprav je brezdomstvo v Sloveniji relativno nov pojav, pa se je hitro zasidral. Kot številčnejši pojav se je začel v devetdesetih letih. V tem času je iz predstave o klošarju, lokalnem posebnežu, po možnosti s težavami z alkoholom, prerasel okvire svojega naziva. Danes opažajo med brezdomnimi vedno več družin z otroki, mladih, žensk in moških, ki so izgubili zaposlitev, ipd. Tanjšanje vezi med ljudmi, manj solidarna družba, nedostopnost stanovanj, hitrejši življenjski tempo, borba za preživetje, so nekateri od pojmov, ki visijo v medprostorih. Dejstvo pa je, da brezdomstvo ni le obrobni pojav. Gre za skupino ljudi na margini, ki ostaja brez osnovne pravice do bivališča, pravice do socialnih stikov in zaposlitve. Del tega se niti ne razlikujejo od splošne populacije, kjer je vedno več pravic le beseda na papirju. Kot je bilo prikazano v teoretičnem delu na primeru skupin, ki jih določena družba v nekem času zaznava kot pomoči potrebne, se družbena definicija sprejemljivega in potrebnega družbenega ukrepanja spreminja s spremembami v družbi.

Mladi, nastanjeni izven družine, so ena od teh ranljivih skupin in obenem dostopna skupina (bodočih) brezdomnih. Pritiski na oblikovalce politik zato potekajo v smeri, da je potrebno poskrbeti zanje v preventivnem smislu, da jim ne bi bilo potrebno pristati na cesti. Za te otroke in mlade prevzema nase skrb družba. Njihove razmere doma so slabe in ne omogočajo spodbudnega okolja za razvoj. Zato je, kot je razvidno iz raziskav in definicij brezdomnosti, smotrno razumeti mlade v institucionalni oskrbi kot brezdomne. Kajti le z izbiro tega zornega kota bo država nase sprejela odgovornost poskrbeti zanje tudi v tem smislu, da jim pomaga pri prvih samostojnih korakih. Nasploh je mladim v danih razmerah osamosvajanje težko in je

zanje to kritičen trenutek. Za tiste, ki so bili nastanjeni v različnih oblikah državne skrbi, pa je to pogosto trenutek odločilnega pomena.

Del brezdomcev, po raziskavah več kot 20%, prihaja iz izvendružinske oskrbe. Kar ni presenetljivo, če vzamemo v zakup, da večina njihovih vrstnikov živi doma še v poznih dvajsetih letih in da mladi v izvendružinsko oskrbo prihajajo iz nefunkcionalnih družin. 70% se jih po zaključenem programu vrača domov v razmere, ki niso bistveno spremenjene. Manjkajo jim nekatere bistvene možnosti, da bi se znašli, npr. imajo šibke socialne mreže. Povedano ne velja za vse povprek. Obenem je potrebno upoštevati, da težave lahko prinesejo s seboj tudi moč, da se morda bolje znajdejo, so samostojnejši in iznajdljivejši. S strani institucij pa menim, da bi bilo potrebno oblikovati in izvajati programe poodpustnega spremljanja, ki morajo biti oblikovani kot del programa, sistematični, financirani s strani države in morajo odgovarjati na potrebe populacije. Nenazadnje brezdomnost državo in davkoplačevalce stane, kar bi morala biti še dodatna motivacija, da se ta sredstva usmerijo v preventivo.

Ob tem se postavlja ključno vprašanje, kako izpeljati te programe tako, da ne bi prihajalo do učenja nemoči. Kajti po letih preživetih v institucionalnem varstvu mladostniki potrebujejo samostojnost, institucija pa s svojimi okviri in pravili samostojnost težko ponuja. Idealno bi bilo, če bi obstajala splošna družbena ureditev, namenjena vsem mladim, še bolj vsem ljudem v stiski, ki bi bila prijazna do osamosvajanja, pridobivanja zaposlitve in varnih bivališč. Kot ugotavlja Aldanas (2016) v poročilu FEANTSA, so bolj učinkovite politike držav, ki vsebujejo splošno podporo vsem mladim in vzpostavljajo pogoje za uspeh vseh ter tiste, ki izvajajo specifične programe poodpustne pomoči za vse ranljive skupine. Poudarja pomen integriranega systemskega odgovora, ki naj vsebuje spekter dejavnosti od preventivnih oblik, do pomoči ob težavah in vse do omogočanja dolgotrajnih varnih oblik samostojnega stanovanja.

Obenem pa bi bilo iluzorno pričakovati spremembe sistema tukaj in zdaj. Torej je potrebno razmišljati o zmanjševanju škode v okviru danosti. Vse dokler ni splošne družbene ureditve, ki bi urejala bivanje, zaposlitev in mesta spletnja socialnih vezi za vse, so programi poodpustnega spremljanja smiselni. Ob oblikovanju le teh pa je potrebno imeti v mislih, da morajo programi in prehodne oblike bivanja stremeti k opolnomočenju in da so le prehod v samostojnost.

Ob zmanjševanju škode in oblikovanju dobrih možnosti za uspešno odraslost me je pri raziskavi najbolj presenetil element prostočasnih dejavnosti. V zadnjih letih se sredstva za sodelovanje v krožkih v institucijah krčijo, obenem pa je v širši družbi vedno manj brezplačnih ali celo cenovno dostopnih dejavnosti. Pri svojem delu opažam trend, da se tem zmanjševanjem uklanjamo, sprejemamo jih kot neizbežna dejstva in iščemo odgovore nanje znotraj lastnih hiš. Organiziramo dejavnosti in krožke znotraj institucij, vodimo jih na ogled in izlete. Notranje aktivnosti so seveda pomembne in koristne, vendar v luči intervjujev te notranje aktivnosti vidim v drugi luči in pri tem ugotavljam, da jim manjka bistveni element. Za razliko od zunanjih aktivnosti ne omogočajo druženja z vrstniki ali drugimi ljudmi, ki niso v instituciji. Kajti institucija ima svoje zakonitosti in načine, ki se, čeprav morda v nekoliko bolj ohlapni in omiljeni obliki, izvajajo tudi v prostem času.

Čeprav je ta naloga znanstveno-raziskovalna in se drži okvirov socialno pedagoške stroke pri izbiri teme, teoriji in empiriji, ter se trudi biti v največji možni meri objektivna, vendarle ni le to. V svojem bistvu si želi ne le ugotavljati in raziskovati, ampak tudi spreminjati. Potrebno se je še spraševati, iskati prava vprašanja in odgovore nanje. Dovolite mi, da nekaj teh, ki se mi podijo po glavi med delom, napišem v ta sklep. Morda pa bo katero od njih del nadaljnjega raziskovanja, mojega ali koga drugega. Koliko mladostnikov bi programe pozdravilo in koliko odbilo sodelovanje v njih? Kakšni bi morali biti ti programi? Kakšne so res potrebe mladostnikov, ki odhajajo iz institucij in rejništva? Kako doseči več odprtih prostorov v družbi, kjer je vstop prost za vse in kjer bi se lahko vsi srečevali? Ali ima vsak človek pravico do varnega bivališča? Je to človekova pravica ali je to le privilegij močnih, zdravih in rojenih na pravem mestu, da si priborijo svoj prostor zase? Vprašanje brezdomnosti sega globoko v plasti naše družbe in se več kot samo narahlo dotakne pojma družbene odgovornosti in pravičnosti. Kot tako bo, upam, porajalo nove poglede tistih z domom na tiste brez doma, da slednjim nekoč morda ne bi bilo potrebno biti brezdomnim. Kajti nazadnje se pri pisanju te naloge sprašujem, v kakšni družbi si želimo živeti.

Literatura

Aldanas, M. J. (2016). *Model of youth aftercare: The transition from care into independent adulthood*. Brussels: Feantsa.

Berrick, J. D., Lee, C. (2014). Experiences of youth who transition to adulthood out of care: Developing a theoretical framework. *Children and Youth Services Review*, 46. 78-84.

Bilčič, I. (2015). *Zunajdružinska oskrba in brezdomstvo mladih*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.

Ciperle, J., Skalar, V. (1987). *Vzgojni zavodi*. Ljubljana: Slovenski šolski muzej.

Deklaracija o človekovih pravicah (1948). OZN. Pridobljeno 22. 5. 2016 s <http://www.varuh-rs.si/pravni-okvir-in-pristojnosti/mednarodni-pravni-akti-s-podrocja-clovekovih-pravic/organizacija-zdruzenih-narodov/splosna-deklaracija-clovekovih-pravic/>

Dekleva, B. (2008). Posebno ogrožene skupine brezdomcev. *Socialna pedagogika*, 12(1), 1-18.

Dekleva, B. (2013). Predstavitev projekta, partnerjev in vsebin dela. V Dekleva, B. (ur.), *Pot do trajne in varne nastanitve za stanovanjsko izključene: gradiva konference*. (str. 7–14). Ljubljana, Društvo za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice.

Dekleva, B. (2014). Brezdomstvo kot posledica neuspešnega prehoda iz izvendružinske vzgoje v samostojno življenje. V Grobelšek, A. (ur.), *Tokovi stroke: zbornik prispevkov* (str. 36). Ljubljana: Združenje za socialno pedagogiko.

Dekleva, B. (2014b). Nastanitvena podpora v funkciji povečanja dostopnosti varnih in trajnih nastanitev za brezdomne: pilotska evalvacija projekta. *Socialna pedagogika*, 18(1-2), 1-24.

Dekleva, B. (tiskopis). *Izvendružinska vzgoja in brezdomstvo*. Neobjavljeno delo.

Dekleva, B., Filipovič Hrast, M., Nagode, M., Razpotnik, Š., Smolej, S. (2010). *Ocena obsega odkritega in skritega brezdomstva v Sloveniji*. Pridobljeno 11. 5. 2016 s http://www.pef.uni-lj.si/fileadmin/Datoteke/Raziskovanje/porocila/Kon%C4%8Dno_poro%C4%8Dilo_%C5%A1tudije_Ocena_obsega_brezdomstva_v_RS.pdf

Dekleva, B., Gruden, T., Jurančič Šribar, L., Rapuš Pavel, J., Razpotnik, Š. (2007). Izvajanje projekta mentoriranje v društvu kralji ulice – študija primera. V J. Rapuš Pavel, B. Dekleva, Š. Razpotnik (ur.), *Modeli mentorstva pri vključevanju ranljivih skupin*. (str. 58–69). Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Dekleva, B., Kozar, M., Razpotnik, Š. (2012). Evalvacija programa nastanitvene podpore Društva Kralji ulice po prvih štirih letih delovanja. *Socialna pedagogika*, 16(02), 95-132.

Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2005). Kralji ulice – predhodno poročilo o poteku akcijske raziskave. *Socialna pedagogika*, 9(3), 265-300.

Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2007a). Definiranje brezdomstva in merjenje njegovega obsega. *Socialna pedagogika*, 11(1), 1-35.

Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2007b). *Brezdomstvo v Ljubljani*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2007c). *Na cesti – brezdomci o sebi in drugi o njih*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.

Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2009). Evalvacija nespecifične terenske nastanitvene podpore brezdomnim. *Socialna pedagogika*, 13(3), 259-288.

Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2010). Evalvacija prvega leta delovanja programa nastanitvene podpore v društvu Kralji ulice. *Socialna pedagogika*, 14(1), 1-36.

Dekleva, B. in Razpotnik, Š. (2015). Cestno brezdomstvo v Ljubljani. *Socialna pedagogika*, 19(3-4), 275-298.

Edgar, B., Meert, H. (2005). *Fourth Review of Statistics on Homelessness in Europe: The ETHOS Definition of Homelessness*. Brussels: Feantsa.

Edgar, B. in Meert, H. (2006). Fifth review of statistics on homelessness in Europe. Brussels: Feantsa.

Ending Homelessness: a Handbook for Policy Makers ali Končanje brezdomstva: priročnik za oblikovalce politike. (2010). Brusselex: Feantsa. Pridobljeno s spleta 4. 6. 2016 s <http://feantsa.org/spip.php?article630&lang=en>.

ETHOS - European Typology of Homelessness and housing exclusion (2006). Brussels: Feantsa. Pridobljeno 20.5.2016 s <http://www.feantsa.org/spip.php?rubrique175&lang=en>

Filipovič, M. (2005). Stanovanjske razmere in stanovanjski standard družin z otroki in mladino. V Černak-Meglič, A. (ur.), *Otroci in mladina v prehodni družbi: analiza položaja v Sloveniji* (str. 189-204). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.

Filipovič Hrast, M., Somogyi, E., Teller, N. (2009). The Role of NGOs in the Governance of Homelessness in Hungary and Slovenia. *European Journal of Homelessness*, 3, 101-125. Pridobljeno 19. 5. 2016 s <http://feantsaresearch.org/IMG/pdf/feantsa-ejh2009-article-4.pdf>

Finish governments programme to reduce long term homelessness 2008-2011. (2008). Pridobljeno 15. 10. 2010 s http://www.feantsa.org/files/freshstart/National_Strategies/Reducing_LongTermHomelessness_2008_Finland.pdf.

Flaker, V., Grebenc, V., Kodele, T., Mali, J. in Urek, M. (2013). Where do you live? – Housing and long-term care. *Dialogue in praxis*, 2 (15), izdaja 1-2 (24-25), 111-132.

Foucault, M. (1984). *Nadzorovanje in kaznovanje*. Ljubljana: Delavska enotnost.

Gorenc, J. (2013). Projektno sodelovanje med javnim stanovanjskim skladom Mestne občine Ljubljana in Kralji ulice: prenos modelov dobre prakse. V *Pot do trajne in varne nastanitve za stanovanjsko izključene: gradiva konference* (str. 39-44). Ljubljana, Društvo za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice.

Hočevar Frantar, A. (2013). Problematika bivalnih enot z nacionalnega vidika. V *Pot do trajne in varne nastanitve za stanovanjsko izključene: gradiva konference* (str. 84-86). Ljubljana, Društvo za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice.

Hofler, K. (2012). *Vzroki in posledice brezdomstva*. Magistrska naloga. Fakulteta za management, Univerza na Primorskem.

Hofler, K., Bojnec, Š. (2013). Kvalitativna analiza vzrokov in posledic brezdomstva. *Socialno delo*, 52 (4), 261-271, 288, 290.

Homelessness: Multiple faces, multiple responsibilities. (2007). Ministry of Health and Social Affairs of Sweden. Pridobljeno 15. 10. 2010 s http://www.feantsa.org/files/freshstart/National_Strategies/Homelessness_multiplefaces_multipleresponsibilities2007_Sweden.pdf

Izjava Evropskega parlamenta o odpravi uličnega brezdomstva (2008). Pridobljeno 1. 10. 2010 s <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P6-TA-2008-0163+0+DOC+PDF+V0//SL>.

Jagodič, V. (1988). Nekaj utrinkov iz mojega življenjskega dela z mladostnimi prestopniki v slovenskih vzgojnih zavodih. *Ptički brez gnezda*, 13(26), 17-26.

Ječud Borič, S., Radič Bursad, I. (2013). »Končno svobodni?« - perspektive mladih o samostojnem življenju po odhodu iz mladinskega doma. *Socialna pedagogika*, 17(3-4), 247-270.

Kobolt, A. (2002). Socioterapevtsko delo z družinami. V Meško, G. (ur.). *Vizije Slovenske kriminologije* (str. 187-196). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Visoka policijsko-varnostna šola.

Kosec, B. (1996). *Brezdomci*. Ljubljana: Inštitut za varovanje zdravja RS, Slovenska fondacija.

Kozar, M. in Jurančič Šribar, L. (2008). Nastanjanje brezdomnih – norveška politika in praksa. *Socialna pedagogika*, 12(4), 437-446.

Krajncan, M. (2003). *Analiza kriterijev oddaje otrok in mladostnikov v vzgojne zavode*. Doktorska dizertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.

Krajncan, M., Mržek T. (2010). Mladinska stanovanja – pogled nanje skozi oči mladostnikov in vzgojiteljev. *Socialna pedagogika*, 14 (3), 303-326.

Leskošek, V. (2002). Youth Homelessness in Slovenia. V Tivadar, B., Mrvar, P. (ur.), *Flying over or falling through the cracks? Young people in the risk society* (str. 106-112). Ljubljana: Urad za mladino RS.

Mandič, S. (1999). Stanovanjska tveganja, ranljive skupine in novi pogledi. V Mandič, S. (ur.), *Pravica do stanovanja: brezdomstvo in druga stanovanjska tveganja ranljivih skupin* (str. 11-42). Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.

Mandič, S. (2007). Odhod v prvo samostojno stanovanje: primerjalna analiza med državami EU. V *Družboslovne razprave*, 13(54). 7-24.

Mandič, S., Filipovič Hrast, M. (2013). Kako izboljšati stanovanjsko oskrbo in zmanjšati stanovanjsko izključenost. V Dekleva, B. (ur.), *Pot do trajne in varne nastanitve za stanovanjsko izključene: gradiva konference* (str. 111-120). Ljubljana: Društvo za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice.

Mesec, B. (1998). Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu. Ljubljana : Visoka šola za socialno delo.

Munro, E., Stein, M. (2008). Introduction: Comparative Exploration of Care Leavers' Transitions to Adulthood. V Munro, E., Stein, M. (ur.), *Young People's Transitions From Care to Adulthood : International Research and Practice* (str. 11-20). UK: Jessica Kingsley Publishers.

Nacionalni stanovanjski program 2015–2025: javna in medresorska obravnava. Ljubljana: Ministrstvo za okolje in prostor. Pridobljeno 20. 5. 2016 s http://www.jss-mok.si/sites/www.jss-mok.si/files/nsp_-_javna_objava.pdf

Odbor regij (2011). *Mnenje Odbora regij – boj proti brezdomstvu*. Ur. l. EU, UL C 15, 41-45. Pridobljeno 25. 5. 2016 s https://webapi.cor.europa.eu/.../CDR18-2010_FIN_AC_SL.doc

Odbor regij (2014). *Mnenje Odbora regij – Evropska strategija za brezdomstvo*. Ur. l. EU, UL C 271, 36-39. Pridobljeno 25. 5. 2016 s <https://webapi.cor.europa.eu/.../COR-2014-02234-00-00-AC-TRA-...>

Oddaja mladoletnikov v tujo družino ali zavod: raziskava o mladoletnikih, ki so bili zaradi asocialnih dejanj oddani v tujo družino ali vzgojni zavod. (1964). Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Inštitut za kriminologijo pri pravni fakulteti.

Pinkerton, J. (2008). States of Care Leaving: Towards International Exchange as a Global Resource. V Munro, E., Stein, M. (ur.), *Young People's Transitions From Care to Adulthood : International Research and Practice* (str. 241-257). UK: Jessica Kingsley Publishers.

Praznik, S. (2011). *Viri pomoči in opor po odpustu iz stanovanjskih skupin*. Magistrsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za socialno delo.

Razpotnik, Š. (2007). Delovno mesto – ulica (Brezdomci mlajše generacije, izključeni iz sfere dela). V Dekleva, B., Rapuš Pavel, J., Zorc Maver, D. (ur.). *Prehodi v svet dela – izbira ali nuja?*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.

Razpotnik, Š. (2008). Kaj se lahko iz biografij ljubljanskih brezdomcev naučimo za oblikovanje politik na področju brezdomstva. *Socialna pedagogika*, 12(5), 513-530.

Razpotnik, Š. (2011). *Quality standards in social services from the perspective of services working with homeless people*. Poročilo. Brussels: Feantsa. Pribljudeno 4. 6. 2016 s <http://www.feantsa.org/spip.php?article155&lang=en>.

Razpotnik, Š. (2013). Študija o ocenjevanju obsega brezdomstva v Sloveniji. . V Dekleva, B. (ur.), *Pot do trajne in varne nastanitve za stanovanjsko izključene: gradiva konference* (str. 87–110). Ljubljana: Društvo za pomoč in samopomoč brezdomcev Kralji ulice.

Robinson, P. (2008). *Working with young homeless people*. UK: Jessica Kingsley Publishers.

Salecl R. (1991). *Disciplina kot pogoj svobode*. Ljubljana: Krt.

Simon, A. (2008). Early access and use of housing: care leavers and other young people in difficulty. *Child and Family Social Work*, 13, 91-100.

Skalar, V. (1995). *Okvirni vzgojni program za delo v vzgojnih zavodih, stanovanjskih skupinah, mladinskih domovih in prevzgojnem domu*. ZRSŠŠ, Ljubljana.

Skalar, V. (1998). Vzgojne ustanove na prehodu v postindustrijsko družbo. *Socialna pedagogika*, 2(2), 5-18.

Skalar, V. (2000). Vzgojni zavodi na prelomu tisočletja. *Socialna pedagogika*, 4(1), 21-33.

Smonker, T. (2002). Brezdomstvo žensk in otrok, žrtev nasilja. *Socialno delo*, 41(5), 301-306.

Stein, M. (2008). Young People's Transitions from Care to Adulthood. V Munro, E., Stein, M. (ur.), *Young People's Transitions From Care to Adulthood : International Research and Practice* (str. 289-306). UK: Jessica Kingsley Publishers.

The pathway to a permanent Home (2006). Ministry of Local Government and Regional Development, Norway. Pridobljeno 15. 10. 2010 s http://www.feantsa.org/files/freshstart/National_Strategies/The_Pathway_to_a_permanent_home_2005_Norway.pdf

The Way Home: Strategy to Adress Adult Homelessness in Ireland 2008–2013 (2008). Department of the Environment, Heritage & Local Government, Ireland. Pridobljeno 15. 10. 2010 s http://www.feantsa.org/files/freshstart/National_Strategies/The_Way_Home_Aug2008_Ireland.pdf

Trede, W. (1998). O položaju in statusu socialnih pedagogov – vzgojiteljev v zavodih – v evropskih deželah. *Socialna pedagogika*, 2(1). 95-103.

Ule, M. (2002). Young People in the Risk Society. V Tivadar, B., Mrvar, P. (ur.). *Flying over or falling through the cracks? Young people in the risk society* (str. 11- 18.). Ljubljana: Urad za mladino RS.

Vogrinc, J. (2008). *Kvalitativno raziskovanje na pedagoškem področju*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Pedagoška fakulteta.

Podatki pridobljeni s spleta:

Seznam zavodov za otroke in mladostnike s posebnimi potrebami (ni podatka). Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. Pridobljeno 19. 5. 2016 s <https://krka1.mss.edus.si/registriweb/Seznam1.aspx?Seznam=4000>

V domski oskrbi za 4,5 % manj otrok s posebnimi potrebami kot v prejšnjem letu. (5. 6. 2015). Statistični urad Republike Slovenije (SURS). Pridobljeno 19. 5. 2016 s <http://www.stat.si/StatWeb/prikazi-novico?id=5223&idp=9&headerbar=7>.

Rejništvo (april 2016). Ljubljana: Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve. Pridobljeno 25. 5. 2016, s http://www.mddsz.gov.si/si/uveljavljanje_pravic/statistika/rejnistvo/.

Quality in Social Services 2011. FEANTSA. Pridobljeno 19. 5. 2016 s <http://www.feantsa.org/spip.php?article155&lang=en>.

FEANTSA: National Homelessness Strategies. Pridobljeno 19. 5. 2016 s <http://www.feantsa.org/spip.php?rubrique143&lang=en>. Evidenca zavodov in programov: